

Hoe ongelijk is Nederland?

Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid

Monique Kremer, Mark Bovens, Erik Schrijvers & Robert Went (red.)

Hoe ongelijk is Nederland?

De serie 'Verkenningen' omvat studies die in het kader van de werkzaamheden van de WRR tot stand zijn gekomen en naar zijn oordeel van zodanige kwaliteit en betekenis zijn dat publicatie gewenst is. De verantwoordelijkheid voor de inhoud en de ingenomen standpunten berust bij de auteurs.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid
Buitenhof 34
Postbus 20004
2500 EA Den Haag
Telefoon 070-356 46 00
E-mail info@wrr.nl
Website www.wrr.nl

Hoe ongelijk is Nederland?

EEN VERKENNING VAN DE
ONTWIKKELING EN GEVOLGEN VAN
ECONOMISCHE ONGELIJKHEID

Monique Kremer, Mark Bovens, Erik Schrijvers & Robert Went (red.)

Rapporten aan de Regering nrs. 68 t/m 91 zijn verkrijgbaar in de boekhandel of via Amsterdam University Press (www.aup.nl).

Alle *Rapporten aan de Regering* en publicaties in de reeksen *Verkenningen* en *Webpublicaties* zijn beschikbaar via www.wrr.nl.

Bij deze publicatie hoort het *Factsheet Economische ongelijkheid in 8 figuren* (WRR 2014), te vinden op www.wrr.nl

Vormgeving binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Omslagafbeelding: cimon communicatie, Den Haag

Figuren en tabellen: cimon communicatie, Den Haag en Studio Daniëls, Den Haag

ISBN 978 90 8964 820 4
e-ISBN 978 90 4852 665 9 (pdf)
e-ISBN 978 90 4852 666 6 (e-Pub)
NUR 756 / 805

© WRR/Amsterdam University Press, Den Haag/Amsterdam 2014

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

INHOUD

Ten geleide		9
1	Economische ongelijkheid in Nederland	11
	<i>Monique Kremer, Robert Went en Mark Bovens</i>	
1.1	Ongelijkheid internationaal op de agenda	11
1.2	Economische ongelijkheid in Nederland: het is maar wat je vergelijkt	14
1.3	Hoe erg is economische ongelijkheid? Het is maar hoe je het bekijkt	21
1.4	Ongelijkheid en beleid	28
DEEL I ONTWIKKELING VAN ECONOMISCHE ONGELIJKHEID		
2	De tektoniek van de inkomensongelijkheid in Nederland	39
	<i>Wiemer Salverda</i>	
2.1	De ongelijkheid in ons land stijgt gestaag	39
2.2	Een sterk uitwaaierende inkomensverdeling	39
2.3	Van bruto naar netto en verder: effecten van inkomensherverdeling en -standaardisering	45
2.4	De opwaartse tektoniek van arbeidsinkomens en huishoud-samenstelling	50
2.5	Hoe de druk van de inkomensstektoniek te verminderen?	53
3	Groeiende beloningsverschillen in Nederland	59
	<i>Paul de Beer</i>	
3.1	De beloningsverschillen nemen toe	59
3.2	Verklaringen voor de groeiende beloningsverschillen	63
3.3	Dynamiek in de beloningsverhoudingen	66
3.4	Ongelijkheid over de levensloop	68
3.5	De erfelijkheid van loonongelijkheid	69
3.6	Beleid richten op de top en de onderkant	71
4	Vermogensongelijkheid in Nederland	
	De vergeten dimensie	79
	<i>Bas van Bavel</i>	
4.1	De vergeten dimensie van ongelijkheid	79
4.2	Vermogensongelijkheid in Nederland: een zeer scheve verdeling	80
4.3	Oorzaken van de vermogensongelijkheid	86
4.4	De gevolgen van vermogensongelijkheid	89
4.5	Wat kunnen politiek en samenleving doen?	92

DEEL II GEVOLGEN VAN ECONOMISCHE ONGELIJKHEID

5	Waarom inkomensongelijkheid nadelig uitpakt voor iedereen	
	Een gesprek met Richard Wilkinson	103
	<i>Monique Kremer en Erik Schrijvers</i>	
5.1	The Spirit Level	103
5.2	De sociale gevolgen van inkomensongelijkheid	103
5.3	De psychologie van ongelijkheid	107
5.4	De toename van ongelijkheid – de laatste decennia	109
5.5	Een groeiend moreel bewustzijn	110
6	Politieke en sociale gevolgen van inkomensongelijkheid	113
	<i>Herman van de Werfhorst</i>	
6.1	Hebben Wilkinson en Pickett gelijk?	113
6.2	Twee theorieën voor ongelijkheidseffecten	115
6.3	Hoe zit het in Europa?	118
6.4	Meer inkomensongelijkheid, minder vertrouwen	126
	Appendix: onderzoeksverantwoording	132
7	Inkomensgelijkheid en groei	133
	<i>Robert Went</i>	
7.1	Inkomensongelijkheid op de agenda	133
7.2	Ongelijkheid goed voor groei?	134
7.3	Ongelijkheid slecht voor duurzame groei?	136
7.4	En wat als geringe groei de ongelijkheid vergroot?	141
7.5	Toekomst: uit een verkeerd evenwicht	142
	Over de auteurs	151

LIJST FIGUREN EN TABELLEN

FIGUREN

1.1	Mondiale inkomensgroei en de verdeling van inkomens in percentielen, 1988-2008	12
1.2	Inkomensongelijkheid in internationaal vergelijkend perspectief, besteedbare huishoudinkomens, gemeten met de Gini-coëfficiënt, 2010	15
1.3	Inkomensongelijkheid en herverdeling via sociale zekerheid en belastingen in verschillende landen, begin tot midden 2000	19
1.4	Opvattingen over inkomensverschillen in Nederland, 1970-2012	23
1.5	Predistributief en redistributief beleid	31
2.1	Decielgemiddelden van reële bruto inkomens (€-2011), 1977-2011	40
2.2	Inkomensaandeel top 10 procent, totaal en uit loon (% bruto-inkomen), 1977-2012	42
2.3	Mediaan reëel bruto-huishoudinkomen in Nederland en de VS, 1977=100	44
2.4	Koopkrachtveranderingen (€-2011) per deciel en inkomensconcepten ten opzichte van 1977=0	46
2.5	Gestandaardiseerde-inkomensongelijkheid: S10:S1-verhouding versus Gini-coëfficiënt, 1977-2011 (1977=100)	48
2.6	Procentuele spreiding van arbeidsinkomens en huishoudens met arbeidsinkomen over decielen van bruto-inkomen, 1977 en 2011	51
3.1	Verhouding tussen de gemiddelde beloning van de bestuurders van de 100 bedrijven die hun top het meest betalen (de top 100) en het minimumloon, 1989-2011	60
3.2	Ongelijkheid van het loon van voltijdwerknemers (t/m 2005) en het uurloon van voltijdwerknemers en alle werknemers (vanaf 2006) op basis van de Gini-coëfficiënt en de Theil-coëfficiënt, 1977-2011	61
3.3	Ontwikkeling reële cao-lonen en gemiddelde verdiende lonen, 1977-2013 (indexcijfers: 1977=100)	62
4.1	Verdeling van het nettovermogen van huishoudens over tien decielgroepen, naar type vermogen, 1 januari 2012	82
4.2	Verdeling van het nettovermogen van huishoudens over tien decielgroepen, 1 januari 2012	83
5.1	Sociale en gezondheidsproblemen en het bruto nationaal inkomen per capita	104
5.2	Sociale en gezondheidsproblemen en de mate van inkomensongelijkheid	104
5.3	Levensverwachting en de mate van inkomensongelijkheid in rijke landen	105
5.4	Sociale mobiliteit en inkomensongelijkheid in rijke landen	106

5.5	Inkomensverschillen vergroten differentiatie naar sociale klasse	108
6.1	Twee vormen van sociaal vertrouwen afgezet tegen inkomensongelijkheid, 28 Europese landen	120
6.2	Vertrouwen in een reeks instituties voor twee verschillende sociale statusgroepen	121
6.3	Statuszucht afgezet tegen inkomensongelijkheid voor verschillende sociale statusgroepen, 26 Europese landen	122
6.4	Geluk (subjectief welbevinden) afgezet tegen inkomensongelijkheid, 29 Europese landen	123
6.5	Inkomensongelijkheid en politieke uitkomsten in Nederland	124
6.6	Sociale en politieke gevolgen van inkomensongelijkheid	126
7.1	Hoe ongelijkheid economische groei kan remmen	140
7.2	Investerings van Nederland als percentage van het bbp, 1980-2012	143
7.3	Arbeidsinkomensquote van de marktsector in Nederland, 1950-2012	144

TABELLEN

2.1	Recente koopkrachtveranderingen, 2008-2011	49
4.1	Omvang van de totale belasting op vermogen als percentage van het bbp, verschillende landen, 1999-2012	88
6.1	Regressiecoëfficiënten van Gini-coëfficiënt op enkele politieke en sociale uitkomsten	118

TEN GELEIDE

Hoeveel (on)gelijkheid is goed voor een land? Dat was vrij vertaald de titel van de WRR-Lecture 2013. Deze werd verzorgd door professor Richard Wilkinson, auteur van het inmiddels beroemde boek *The Spirit Level*. Hij sprak over *The social impact of inequality*. Daarnaast brachten drie Nederlandse hoogleraren de ongelijkheid in ons land in kaart.

Deze WRR-Verkenning vloeit direct voort uit de WRR-Lecture, maar zoomt in op een specifiek soort ongelijkheid, namelijk *economische* ongelijkheid. Aan drie auteurs (onder wie twee van de sprekers tijdens de Lecture) is gevraagd om de stand van zaken op te maken in Nederland. Wiemer Salverda (Universiteit van Amsterdam), Paul de Beer (Universiteit van Amsterdam) en Bas van Bavel (Universiteit van Utrecht) beschrijven respectievelijk de ontwikkeling van inkomensverschillen, beloningsverschillen en vermogensverschillen in ons land. Om de mogelijke gevolgen van economische ongelijkheid te verkennen hebben Monique Kremer en Erik Schrijvers (WRR) Richard Wilkinson geïnterviewd en een deel van zijn WRR-lezing weergegeven, brengt Herman van de Werfhorst (Universiteit van Amsterdam) de sociale en politieke gevolgen van inkomensongelijkheid in kaart en bespreekt Robert Went (WRR) de gevolgen van inkomensongelijkheid voor economische groei. In het eerste hoofdstuk, dat geschreven is door de genoemde WRR-medewerkers en WRR-lid professor Mark Bovens, worden de conclusies van deze Verkenning gepresenteerd. Deze Verkenning past in het bredere thema Maatschappelijke Scheidslijnen, waar de Raad de komende jaren aandacht aan zal blijven besteden.

Ten behoeve van deze WRR-Verkenning is een expertmeeting georganiseerd met wetenschappers – van universiteiten, adviesraden en planbureaus – en beleidsmakers van verschillende ministeries. Wij willen alle deelnemers bedanken voor hun deelname en inzet. Ook zijn afzonderlijke gesprekken gevoerd met beleidsmakers en wetenschappers, waarvoor we zeer erkentelijk zijn. Speciale dank gaat daarbij uit naar professor Koen Caminada (Universiteit Leiden) en Robin Fransman (publicist en ex adjunct-directeur Holland Financial Centre HFC).

Professor André Knottnerus
Voorzitter WRR

1 ECONOMISCHE ONGELIJKHEID IN NEDERLAND

Monique Kremer, Robert Went en Mark Bovens

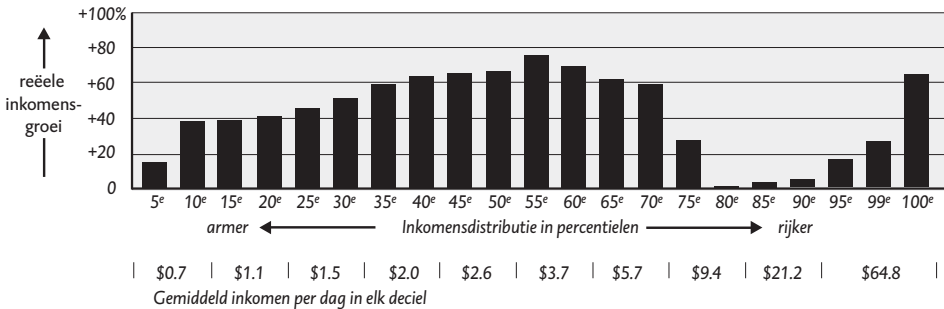
1.1 ONGELIJKHEID INTERNATIONAAL OP DE AGENDA

Economische ongelijkheid staat hoog op de internationale politieke en academische agenda. De Wereldbank, de OESO, de Europese Commissie en het IMF publiceren er uitgebreide en urgente studies over. Ook de wetenschap laat zich niet onbetuigd: de laatste jaren is een groot aantal Engelstalige boeken verschenen, met titels als *The Price of Inequality* (Stiglitz 2012), *Falling Behind* (Frank 2007), *The Great Escape* (Deaton 2013) en *The Spirit Level* (Wilkinson en Pickett 2009). Het laatste boek is (vooralsnog) één van de best verkochte sociaalwetenschappelijke studies van deze eeuw.

Ook is er steeds meer internationale maatschappelijke en politieke zorg over economische ongelijkheid, deels in de *slipstream* van de economische crisis. Die zorg is een terugkerend thema in krantenkolommen, op economenblogs en in coververhalen van gezaghebbende weekbladen zoals *The Economist*. Naast opwinding over de topinkomens en de bonussen aan de bovenkant van het economisch spectrum – de term bonus geeft 800.000 googlehits – is er zorg over de onderkant van dit spectrum: de toename van armoede in de westerse wereld, met name onder kinderen. Ook is er, in het licht van de ongelijkheid, discussie over de ‘uitholling van de middenklasse’. President Obama noemde in een speech in december 2013 ongelijkheid zelfs “the defining challenge of our time”. En het World Economic Forum, dat jaarlijks de economische leiders samenbrengt in Davos, volgde hem daarin.

Vanwaar deze internationale aandacht voor ongelijkheid? Ten eerste vragen feitelijke ontwikkelingen om aandacht. Ondanks de mondiale groei blijkt de inkomensgroei behoorlijk ongelijk over de wereld te zijn verdeeld. Wereldbank-onderzoeker Milanovic zette alle inkomens in de wereld op een rij van laag naar hoog en bepaalde per 5 procent hoeveel deze reëel toenamen in de periode van 1988 tot 2008 (figuur 1.1). Terwijl de mondiale top sterk profiteerde van de groei in de wereld, deden de decielen daaronder dat aanmerkelijk minder. Een groeiende middenklasse in landen als Maleisië, China en India lijkt samen te gaan met een krimpende middenklasse in de ontwikkelde landen: het overgrote deel van het negende deciel, ook wel ‘het deciel van de onvrede’ genoemd, bestaat uit mensen die behoren tot de onderste helft van de inkomensverdeling in OESO-landen.

Figuur 1.1 Mondiale inkomensgroei en de verdeling van inkomens in percentielen, 1988-2008

Bron: Porter (2014) op basis van data Milanovic

In het verlengde hiervan blijkt dat inkomensverschillen *tussen* landen kleiner worden, terwijl de inkomensverschillen *binnen* de meeste landen in de wereld juist toenemen, aldus onderzoekers zoals Milanovic (2012) en internationale organisaties zoals de VN en de OESO. Zeker binnen sommige westerse landen bestaat een trend van toenemende inkomensongelijkheid, met name in het Verenigd Koninkrijk (VK), Zweden en de Verenigde Staten (VS) (OESO 2008, 2011).

Voorals in de VS bestaat veel aandacht voor de toenemende ongelijkheid. Zo wijst Nobelprijswinnaar Stiglitz op de groeiende kloof tussen de top 1 procent op de inkomensschaal – de allerrijksten – en de ‘rest’, de andere 99 procent. Het cliché ‘de rijken worden rijker en de armen worden armer’ is volgens hem in de VS werkelijkheid geworden. De top 1 procent heeft in de laatste drie decennia het loon zien stijgen met 150 procent, terwijl het loon van de onderste 90 procent op de inkomensschaal slechts met 15 procent groeide (Stiglitz 2012). De 1 procent meestverdienenden heeft in de VS zelfs bijna een kwart van het nationale inkomen in handen – en de crisis heeft daar weinig aan afgedaan (Facundo et al. 2013). Deze 1 procent is in de VS een symbool geworden voor de ongelijkere verdeling van inkomens. Toch betreft de ongelijkheid niet alleen die tussen de superrijken en de rest. Het aandeel in het inkomen vóór belasting van de top 10 procent was in de VS in 2012 hoger dan ooit sinds 1917 (Wonkblog 2013, op basis van data van Saez en Piketty).

De internationale aandacht voor ongelijkheid is, op de tweede plaats, ook gegroeid door tal van wetenschappelijke studies die wijzen op een aantal negatieve gevolgen van de toenemende economische ongelijkheid. Economische ongelijkheid *an sich* is niet het probleem – een zekere mate van ongelijkheid kan mensen een zetje geven om wat van het leven te maken – maar het rijtje onderzochte nadelige effecten van grote economische ongelijkheid is lang. Een hoge mate van economische ongelijkheid zou het vertrouwen in mensen, instituties en de economie doen

afnemen, de armoede vergroten, de sociale mobiliteit afvlakken, leiden tot ondemocratische machtsconcentraties, de economische groei remmen, sociale cohesie verminderen, gezondheidsproblemen vergroten, enzovoorts. Ongelijkheid wordt, kortom, steeds vaker opgevoerd als bron van sociale, economische en politieke problemen.

Veel van de empirische studies, beschouwende analyses en blog- en twitterdebatten over economische ongelijkheid vinden plaats in de internationale arena en aan de overkant van de Noordzee (VK) en de Atlantische Oceaan (VS). In die debatten heeft Nederland juist de reputatie een land te zijn met relatief weinig inkomensongelijkheid: wij zijn het land van vrijheid, blijheid én gelijkheid. Maar is dat eigenlijk nog steeds zo? Nederland heeft toch net zo goed te maken met economische ontwikkelingen op wereldniveau die als bronnen van toenemende ongelijkheid worden gezien, zoals technologische ontwikkeling, financialisering van de economie, en polarisering op de arbeidsmarkt? Is het in Nederland ook nodig om een maatschappelijk en politiek debat te voeren over economische ongelijkheid, of kunnen we de Angelsaksische en internationale commotie over dit onderwerp van ons af laten glijden?

In deze Verkenning staan twee vragen centraal. De eerste is: wat is de stand van zaken rond economische ongelijkheid in Nederland? Anders gezegd: hoe heeft de verdeling van inkomen, loon én vermogen zich in de afgelopen decennia ontwikkeld? Deze analyses zijn respectievelijk verricht door Salverda (hoofdstuk 2), De Beer (hoofdstuk 3) en Van Bavel (hoofdstuk 4) (Deel I). Wie direct wil weten of er sprake is van te grote of te kleine economische ongelijkheid, zal bedrogen uitkomen. De stand van zaken in Nederland kan niet in één zin worden samengevat; het ligt er maar aan hoe economische ongelijkheid wordt gemeten en waarmee ze wordt vergeleken (het verleden, andere landen). Daarnaast is de *beoordeling* van de mate van ongelijkheid – te veel of te weinig – een maatschappelijke en politieke, en dus geen wetenschappelijke, kwestie.

Wel kan meer inzicht in de gevolgen van economische ongelijkheid bijdragen aan een maatschappelijk en politiek debat over de gewenste vorm en mate van economische ongelijkheid. Dat is het tweede centrale vraagstuk in dit boek: wat zijn de sociale, politieke en economische gevolgen van grote economische ongelijkheid? Deze vraag heeft niet van doen met persoonlijke jaloezie of rancune jegens degenen die het beter hebben. We kijken of toenemende ongelijkheid negatief kan uitpakken voor de samenleving als geheel. Welke gevolgen zijn waarschijnlijk, welke worden overdreven? En zijn eventuele negatieve gevolgen van economische ongelijkheid slechts tijdelijk? Kremer en Schrijvers, in een gesprek met Wilkinson, (hoofdstuk 5), Van de Werfhorst (hoofdstuk 6) en Went (hoofdstuk 7) werken deze vraagstukken verder uit (Deel II).

De WRR heeft een traditie om aandacht te vestigen op economische ongelijkheid. De Raad deed dat eerder in 1976, 1977, 1996 (a en b) en 2006. In de studie *Van dubbel-tjes en kwartjes* uit 1976 wordt in het voorwoord aangegeven waarom de WRR waarde hecht aan dit thema. De Raad vond het destijds belangrijk omdat “het verdelingsvraagstuk de fundamenteën van onze samenleving raakt en lange termijn consequenties heeft voor praktisch alle beleidsterreinen”. Het doel van de studie was helder geformuleerd: “Uiteraard is het niet aan de Raad een samenhangend verdelingsbeleid te ontwerpen; wel wil de Raad trachten een verduidelijking te geven van elementen en relaties die voor verdelingsbeleid van belang zijn, van gezichtspunten waaronder men een verdeling kan bezien, en van normen waarmee men een verdeling kan beoordelen” (p.o). Nu, bijna veertig jaar later, staat ons met deze publicatie bijna dezelfde opdracht voor ogen.

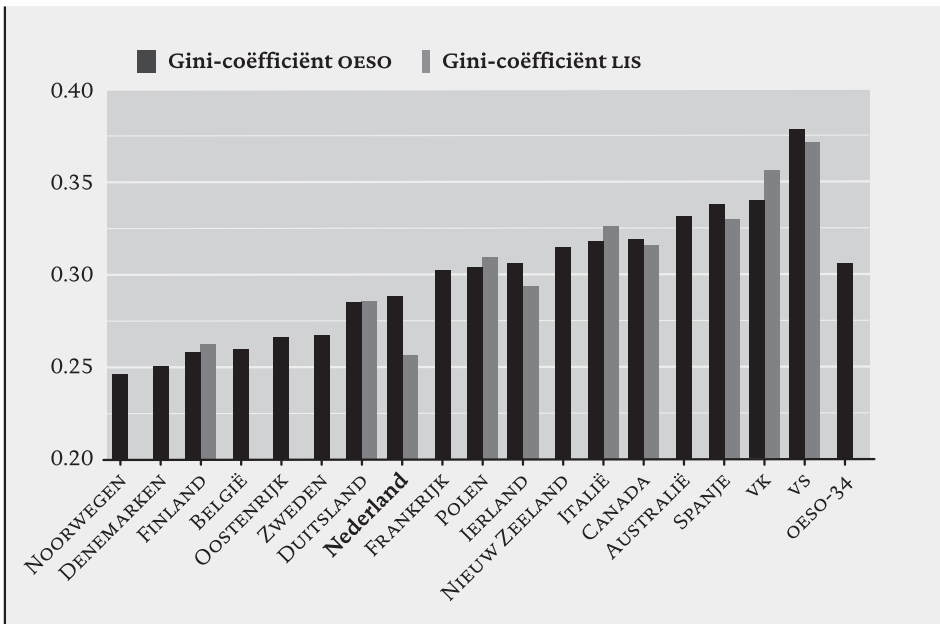
In dit eerste hoofdstuk zetten we de inzichten uit de Verkenning bij wijze van inleiding én conclusie op een rijtje. Allereerst beschrijven we de ontwikkelingen op het terrein van de economische ongelijkheid in Nederland, zoals die naar voren komen in het eerste deel van deze publicatie (paragraaf 1.2). Daarna gaan we in op de vraag of economische ongelijkheid erg is en nadelig kan uitpakken voor de samenleving, de democratie en de economie: vraagstukken waar de bijdragen in het tweede deel van dit boek over gaan (paragraaf 1.3). Deze nieuwe inzichten leiden niet tot een blauwdruk voor een nieuw ‘samenhangend verdelingsbeleid’ maar wel tot enkele suggesties voor onderzoek en beleid. Aan het eind van dit hoofdstuk zullen we daartoe een voorzet geven (paragraaf 1.4).

1.2 **ECONOMISCHE ONGELIJKHEID IN NEDERLAND: HET IS MAAR WAT JE VERGELIJKT**

Inkomensongelijkheid

De vraag of sprake is van een grote of toenemende inkomensongelijkheid in Nederland is niet met een simpel ‘ja’ of ‘nee’ te beantwoorden. Het ligt er maar aan met welke maat je de ongelijkheid meet en hoe je vergelijkt: historisch of internationaal. Wordt bijvoorbeeld gekeken naar de ontwikkeling van de Gini-coëfficiënt, een veel gebruikte ongelijkheidsmaat (zie box 1), dan valt op dat Nederland een korte periode heeft gekend waarin de inkomensongelijkheid uitzonderlijk laag was: grofweg tussen 1975 en 1985 (zie ook hoofdstuk 2). In de jaren zeventig van de vorige eeuw stond ongelijkheid hoog op de politieke agenda, wat ertoe leidde dat een sterke daling van die ongelijkheid werd ingezet. Dit veranderde een decennium later. Vanaf het midden van de jaren tachtig steeg de inkomensongelijkheid sterk, om daarna weer af te vlakken. De inkomensongelijkheid – gemeten in Gini-scores – is daarna tot op de dag van vandaag stabiel gebleven. Van een aardverschuiving is in Nederland de laatste jaren dus zeker geen sprake.

Figuur 1.2 Inkomensongelijkheid in internationaal vergelijkend perspectief, besteedbare huishoudinkomens, gemeten met de Gini-coëfficiënt, 2010

Bron: OESO, LIS (www.lisdatacenter.org)

Hoe is de inkomensongelijkheid in Nederland vergeleken met andere landen? Volgens de meest recente OESO-statistieken is Nederland een middenmoter: zeker niet zo ongelijk als het Verenigd Koninkrijk of de Verenigde Staten maar minder gelijk dan landen die wij vaak als ‘onze gelijke’ zien, zoals Denemarken, Zweden, Duitsland en België. Maar kijken we naar de recente LIS-statistieken, verzameld door het toonaangevende cross-nationale datacentrum in Luxemburg, dan is de inkomensongelijkheid, gemeten met de Gini-coëfficiënt, in Nederland juist relatief laag: er zijn maar weinig landen die ‘gelijker’ zijn (figuur 1.2).

Box 1 Maten van economische ongelijkheid

De *Gini-coëfficiënt* is een getal waarin de mate van ongelijkheid van ontwikkelingen en verschijnselen wordt uitgedrukt. De coëfficiënt is ontwikkeld door de Italiaanse statisticus Corrado Gini en in 1912 gepubliceerd. De Gini-coëfficiënt is een getal tussen 0 en 1. De waarde 0 correspondeert met volledige gelijkheid (in dit geval heeft iedereen hetzelfde inkomen of vermogen) en de waarde 1 correspondeert met totale ongelijkheid (één persoon heeft dan al het inkomen of

vermogen en de rest van de mensen heeft geen inkomen of vermogen) (Van den Brakel-Hofmans 2007). In de Gini-coëfficiënt tellen ontwikkelingen in het midden van de inkomensverdeling relatief zwaar.

De *Theil-coëfficiënt* wordt, net als de Gini-coëfficiënt, zeer veel gebruikt bij de beschrijving van inkomensongelijkheid, maar is door het onderliggende entropieconcept lastiger te interpreteren. De Theil-coëfficiënt is gelijk aan het gemiddelde van het logaritme van alle relatieve inkomensaandelen, gewogen met de inkomensaandelen. Bij een volkomen gelijke inkomensverdeling geldt $T=0$, en als één persoon al het inkomen ontvangt is T gelijk aan $\ln(n)$, waarbij n de steekproefomvang is. De Theil-coëfficiënt kent dus geen vast maximum. De Theil-coëfficiënt reageert sterker op veranderingen in de staarten van de inkomensverdeling dan de Gini-coëfficiënt (Van den Brakel-Hofmans 2007).

Hiernaast zijn er *ratiomaten*: eenvoudige ongelijkheidsmaten gebaseerd op ratio's van inkomensaandelen. Voor inzicht in de ontwikkeling van de uitersten van de inkomensverdeling (waardoor het middensegment minder zichtbaar is) wordt vaak de ratio gebruikt van de hoogste en de laagste 10 procent. Daarnaast worden decielverhoudingen, zoals de ratio van de inkomensaandelen van het hoogste deciel (hoogste 10 procent) en de drie laagste decielen (laagste 30 procent), ook gebruikt als ongelijkheidsmaat. Ook het aandeel van de 50 procent laagste inkomens in de totale inkomenssom is een bekende ongelijkheidsmaat (Van den Brakel-Hofmans 2007). De laatste jaren wordt, mede onder invloed van de acties van Occupy Wall Street, ook vaker de ratio van de bovenste 1 procent en de onderste 10 of 20 of 50 procent genomen.

Inkomensongelijkheid gemeten in termen van de Gini-coëfficiënt zegt vooral veel over het wel en wee rond het midden van de inkomensverdeling. De ontwikkeling van deze index voor Nederland laat zien dat in het middensegment de inkomensongelijkheid niet sterk groeit. Maar omdat de Gini-coëfficiënt een beperkt beeld laat zien, worden de laatste jaren ook vaker andere ongelijkheidsmaten gebruikt. Want wat gebeurt er bijvoorbeeld aan de top en aan de onderkant van de inkomensverdeling? Als we dat willen weten, is het nodig om met 'een andere maat te meten'.

Als we kijken naar het gemiddelde van de bovenste 10 procent versus het gemiddelde van de onderste 10 procent van de inkomensverdeling, een andere veel gebruikte maat, dan zien we andere ontwikkelingen in Nederland. Sinds het einde van de jaren negentig is de kloof tussen de hoogste en de laagste inkomensgroepen aanzienlijk gegroeid, zoals Salverda laat zien in hoofdstuk 2 (figuur 2.5). Terwijl de Gini-coëfficiënt nagenoeg hetzelfde is gebleven, is het verschil tussen de top 10 procent en de onderste 10 procent gestegen. De populaire samenvatting van de Amerikaanse situatie 'de armen worden armer en de rijken worden rijker' is dus ook van toepassing op Nederland – evenals op andere Europese continentale landen (Dallinger 2013).

Loonverschillen

Een belangrijke component van inkomensongelijkheid zijn loonverschillen (een andere component zijn uitkeringen, toeslagen en belastingheffingen, waarover dadelijk meer). De toename van de inkomenskloof kan deels worden verklaard door de toenemende beloningsverschillen, waarover De Beer schrijft (hoofdstuk 3). Aan de onderkant van de arbeidsmarkt is sprake van stagnatie: de lonen – ook het minimumloon – zijn sinds 1990 bevroren en blijven achter bij de mediane lonen (Salverda et al. 2008). Ook de mediane huishoudinkomens zijn, net als in de VS, nauwelijks toegenomen ten opzichte van 1977, zoals nieuwe berekeningen van Salverda in deze bundel laten zien. Tegelijkertijd zijn de lonen in Nederland aan de bovenkant aanzienlijk gegroeid. Dit zien we het sterkst bij de lonen aan de top: deze zijn gestegen van ruim dertig keer het minimumloon in 1990 naar 52 keer het minimumloon in 2013. Kortom: de vloer is nagenoeg hetzelfde gebleven, maar het plafond is verhoogd (De Beer, hoofdstuk 3).

Het zijn dus vooral processen op de arbeidsmarkt die de bandbreedte vergroten, oftewel de inkomenspiramide verhogen. Deels kan deze polarisering van de arbeidsmarkt volgens de meeste onderzoekers worden verklaard door technologische ontwikkelingen, in combinatie met globalisering. Aan de bovenkant verdienen mensen meer omdat zij toegang hebben tot nieuwe technologie (ICT) en de mondiale economie, terwijl de onderkant daardoor juist onder druk is komen te staan (OESO 2011). Of, zoals De Beer de ontwikkeling in zijn hoofdstuk samenvat: “hoog opgeleiden werken met computers, laag opgeleiden worden door computers vervangen”. Wat ook heeft bijgedragen aan een grotere economische ongelijkheid, is de mondiale liberalisering van financiële markten, waardoor het makkelijker is geworden om geld te verdienen met geld.

Daarnaast spelen veranderingen in de beloningsstructuur: hoeveel mensen verdienen, is soms losgezongen geraakt van daadwerkelijke verdiensten. Zo wezen Frank en Cook in 1995 al op *The Winner-Take-All Society*: de best presterenden krijgen vele malen meer dan degenen daar net onder, terwijl het absolute verschil in prestatie klein is. Vergelijk het loon van Ronaldo, de vooralsnog best betaalde voetballer ter wereld, bijvoorbeeld met dat van Finnbogason, spits van Heerenveen. De ‘winnaars’ hebben, bijvoorbeeld door moderne communicatiemiddelen (zoals de tv), veel meer mogelijkheden om hun talent te verzilveren.

Nieuwe kwetsbare groepen

Allerlei arbeidsmarktfactoren – vaak in combinatie met globalisering – hebben dus een belangrijke rol gespeeld bij het vergroten van de primaire inkomensverschillen. Maar processen van ongelijkheid kunnen niet enkel worden toegeschreven aan mondiale ontwikkelingen: ook interne, nationale factoren spelen een rol, zoals demografische en institutionele factoren (De Beer, hoofdstuk 3). Om een belangrijke demografische factor te noemen: de toename van werkende vrouwen

heeft in ons land de inkomensongelijkheid tussen huishoudens vergroot. Mensen met goede inkomens – hoger opgeleiden – trouwen of leven vaak samen met iemand met hetzelfde opleidingsniveau: ‘homogamie’ wordt dat genoemd. Omdat lager opgeleide vrouwen in Nederland minder werken, en als ze wel werken minder uren maken, en minder loon ontvangen dan hoger opgeleide vrouwen, draagt dit bij aan een toenemende ongelijkheid tussen huishoudens.

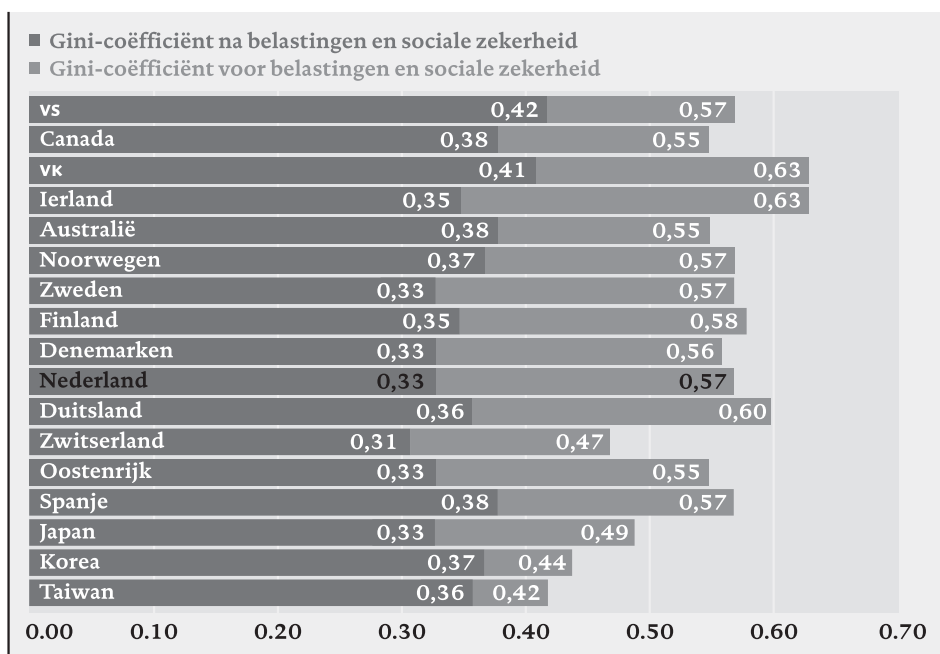
Omgekeerd betekent dit ook dat er nieuwe kwetsbaarheden zijn ontstaan: eenverdieners zijn inmiddels hard op weg een kwetsbare groep te worden. Was de Nederlandse verzorgingsstaat tot voor kort helemaal ingericht op het compenseren van (mannelijke) eenverdieners, inmiddels zijn veel kostwinnersvoordelen afgeschaft (al is daar een aantal kindregelingen voor in de plaats gekomen). De ‘kwetsbare eenverdiener’ leidt tot nieuwe vragen over solidariteit en rechtvaardigheid. Want wie moet nu solidair zijn met wie? Mag worden verwacht dat de eenverdiener die per maand 3.000 euro bruto verdient, meer belasting betaalt dan iemand die 1800 euro bruto ontvangt maar samenleeft met iemand die 1400 bruto verdient (Salverda, hoofdstuk 2)?

Onder het schijnbaar rustige oppervlak van Gini-coëfficiënten is dus sprake van wat Salverda in hoofdstuk 2 ‘de tektoniek van de inkomensverdeling’ noemt: er vinden veranderingen onder de oppervlakte plaats. Zo is de inkomensongelijkheid over de hele linie waarschijnlijk afgenomen door de toename van het aantal zzp’ers, een groep die tegelijkertijd, gemiddeld, minder inkomen geniet. Hadden zelfstandigen in het verleden vaak een mooi inkomen – denk aan de notaris of de advocaat –, inmiddels blijkt een aantal van de naar schatting 800.000 zzp’ers kwetsbaar: het inkomen van een deel van de zzp’ers blijft sterk achter bij dat van mensen in loondienst (De Beer, hoofdstuk 3). Een belangrijke vraag is of meer inkomensbescherming voor deze groep aan de orde zou moeten zijn.

De verzorgingsstaat als buffer tegen ongelijkheid

De uiteindelijke inkomensverschillen – dat wil zeggen de verschillen in besteedbare huishoudinkomens – zijn in Nederland veel kleiner dan de loonverschillen. In het jargon: de primaire inkomensverdeling is schever dan de secundaire. Dat komt omdat het socialezekerheids- en belastingstelsel de laatste decennia veel van de primaire inkomensverschillen in Nederland hebben verzacht (OESO 2008, Gornick en Jäntti 2013, Wang et al. 2012, Caminada et al. 2014). Dat laat figuur 1.3 goed zien. Zonder tussenkomst van de verzorgingsstaat zou (in het midden van de jaren 2000) de Gini-coëfficiënt in Nederland 0,57 zijn. De brutolonen waren in Nederland dus net zo ongelijk als aan de andere kant van de oceaan; in de VS is de Gini-coëfficiënt, voor tussenkomst van de fiscaliteit en sociale zekerheid, immers ook 0,57. Maar onze verzorgingsstaat zorgde ervoor dat de netto-inkomensongelijkheid werd teruggedrongen, namelijk tot een Gini-coëfficiënt van 0,33, terwijl deze in de VS uitkwam op 0,42.

Figuur 1.3 Inkomensongelijkheid en herverdeling via sociale zekerheid en belastingen in verschillende landen, begin tot midden 2000

Bron: Cassidy (2013).

Gegevens: Gornick, op basis van LIS, meest recente datasets

De verzorgingsstaat is de primaire inkomensverschillen – de in de markt verdiende inkomens – bovendien steeds méér gaan compenseren, ook in de crisisjaren (Caminada et al. 2014). In 1990 verminderde het sociale stelsel – belastingen en sociale zekerheid – de primaire inkomensverdeling nog met 41 procent, in 2012 was dit 49 procent. Deze toegenomen herverdeling kan voor een groot deel op het conto worden geschreven van de grote(re) inkomensherverdeling onder – de groeiende groep – ouderen, de 65-plussers. Deze herverdeling was geen expliciet, wel-overwogen beleidsdoelstelling maar het gevolg van het institutionele design van de verzorgingsstaat. Volksverzekeringen – vooral de aow – blijken in Nederland de laatste tien jaar steeds meer te leiden tot herverdeling, terwijl werknemersverzekeringen (ww en wao) en bijstand juist minder zijn gaan bijdragen aan herverdeling (zie ook hoofdstuk 2 en 3). Dit heeft als gevolg dat voor de beroepsbevolking (15-65 jaar) de herverdeling niet is toegenomen. Oftewel: de toename van de herverdelende werking van de verzorgingsstaat komt niet ten bate aan mensen in de werkzame leeftijd.

Ook dit roept nieuwe vragen op over de verzorgingsstaat. Is het positief dat de Nederlandse verzorgingsstaat de toenemende loonverschillen compenseert? Of zijn er ook minder kostbare en wellicht meer efficiënte instrumenten te bedenken dan een uitgebreid stelsel van heffingen en toeslagen? En is het verstandig en rechtvaardig dat de herverdeling onder gepensioneerden omvangrijker is dan onder werknemers?

Tot slot is sprake van een 'tertiaire inkomensverdeling' door de verzorgingsstaat, waarin bijvoorbeeld ook de toegang tot publieke voorzieningen, zoals zorg, cultuur en het (hoger) onderwijs, wordt meegenomen. Uit een studie van het SCP uit 2011 naar 'het profijt van de overheid' blijkt dat de onderkant en – vooral – de bovenkant van het inkomensspectrum het meest baat hebben bij de voorzieningen van de overheid, en de middengroepen het minst (Pommer et al. 2011). Deze tertiaire inkomensverdeling is ook van belang omdat de toegang tot met name onderwijs en gezondheidszorg weer zijn weerslag kan hebben op de (toekomstige) inkomensongelijkheid. Anders gezegd: een hoger prijskaartje aan de zorg of het onderwijs kan de economische ongelijkheid vergroten.

Vermogensongelijkheid

Economische ongelijkheid betreft niet alleen inkomen maar ook vermogen: de waarde van bezit, zoals spaargeld, aandelen en een eigen woning. In zijn veel geroemde *Capital in the 21st Century*, volgens velen nu al hét economisch boek van het jaar of zelfs het decennium, zet Piketty (2014)¹ op basis van een overvloed aan data uiteen dat het kapitalisme zo functioneert dat het tot een steeds grotere concentratie van vermogen leidt. Gedurende een korte historische periode, van 1914 tot 1973, nam de ongelijkheid van vermogens door speciale omstandigheden af, maar sindsdien worden de vermogensverschillen weer groter. En Piketty berede-neert dat deze trend de komende tijd voort zal gaan.

Hoe staat het in Nederland met de vermogensongelijkheid? In deze bundel gaat Van Bavel (hoofdstuk 4) in op deze vaak vergeten dimensie van economische ongelijkheid. Vermogen is in Nederland, net als in de meeste landen, veel ongelijker verdeeld dan inkomen, al blijkt dit verschil in ons land wel heel aanzienlijk te zijn. Waar de Gini-coëfficiënt voor inkomen ongeveer 0,3 is, is deze voor vermogen 0,8 (in 2012). De meest vermogende 10 procent van de bevolking bezit meer dan de helft (61 procent) van het totale vermogen in Nederland, en de meest vermogende 2 procent één derde van het vermogen. En dat zijn nog voorzichtige schattingen. Dit betekent dat Nederland wat betreft vermogensongelijkheid in internationaal vergelijkend perspectief aan de hoge kant zit.

Heeft de huidige crisis, zoals eerder de crisis in de jaren dertig van de vorige eeuw, daar iets aan veranderd? Weinig, zo blijkt. De meest vermogenden hebben eigenlijk alleen maar meer bezit verworven: het totale bezit van de top 10 procent ver-

mogenden is tussen 1993 en 2010 met 14 procent gegroeid. Aan de andere kant van het economisch spectrum, de onderkant, is juist sprake van een toenemend tekort aan vermogen. Een groeiend deel van de mensen heeft schulden, en een zesde van de huishoudens heeft (het risico op) problematische schulden (Panteia 2012). Tussen de meest vermogende 10 procent en het onderste deciel, dat met schulden, bevindt zich in Nederland een grote middenklasse, die geen of weinig vermogen heeft.

Hoe kan deze scheve vermogensverdeling in ons land worden verklaard? Hoewel het wat paradoxaal klinkt in het licht van het voorafgaande, is deze voor een deel terug te voeren op het bestaan van een uitgebreide verzorgingsstaat: omdat niemand in ons land veel heeft hoeven sparen als buffer voor slechte tijden of de oude dag, heeft de (lage) middenklasse nauwelijks bezit. Andere verklarende factoren zijn de sterk gestegen huizenprijzen, de groei van het bezit van aandelen en de toegenomen mobiliteit van kapitaal. Geavanceerde financiële instrumenten in wereldwijde kapitaalmarkten bieden ruime mogelijkheden tot speculatie en bezitsvermeerdering, schrijft Van Bavel (hoofdstuk 4). Vooral de top van de vermogensladder heeft daar zijn voordeel mee gedaan.

Economische ongelijkheid gemeten

Hoe het gesteld is met de economische ongelijkheid in Nederland is, kortom, niet in één zin samen te vatten. Wordt het Nederland van nu vergeleken met het verleden op basis van Gini-coëfficiënten, dan zien we na de toename van de inkomensongelijkheid in de jaren tachtig vooral een stabilisatie. Daarmee zijn we in internationaal perspectief nog steeds relatief 'gelijk'. Wordt echter met een andere maat gemeten, de ratio tussen de hoogste en de laagste 10 procent van de inkomensverdeling, dan is wel degelijk sprake van een toenemende inkomensongelijkheid. Ondanks de invloed van mondiale processen, speelt de verzorgingsstaat in Nederland een belangrijke rol doordat deze de toenemende loonverschillen voor een groot deel compenseert door herverdeling. Vooral gepensioneerden profiteren hiervan. De vermogensongelijkheid, daarentegen, is in vergelijking met de inkomensongelijkheid, in Nederland veel schever.

1.3 HOE ERG IS ECONOMISCHE ONGELIJKHEID? HET IS MAAR HOE JE HET BEKIJKT

De morele benadering van ongelijkheid

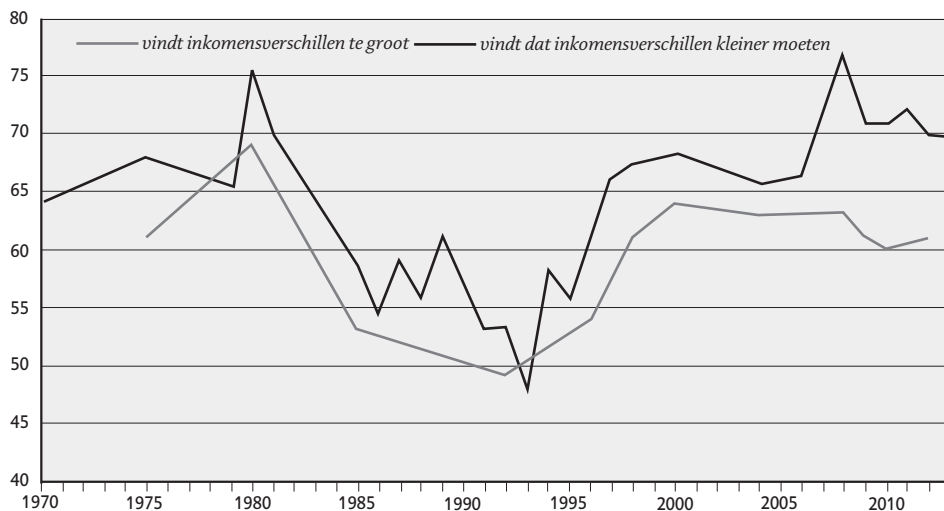
Er bestaan grofweg twee manieren om de vraag te beantwoorden of economische ongelijkheid erg is: vanuit een morele of een instrumentele benadering. De morele benadering gaat in op de vraag welke vormen van (on)gelijkheid nastrevenswaardig zijn. Welke verschillen zijn legitiem en wanneer? Voor deze benadering kunnen verschillende bronnen worden geraadpleegd. De eerste zijn de filosofen. Volgens politiek-filosoof Sen (1992) is niemand per se tegen gelijkheid; in alle sociaal-

filosofische tradities wordt op het belang ervan gewezen. Er bestaat vooral verschil van mening over het *soort* gelijkheid dat nagestreefd dient te worden, of het *soort ongelijkheid* dat bestreden dient te worden. Een klassieke positie, waarover veel consensus bestaat, is dat mensen niet door toeval rijker zouden moeten kunnen worden dan anderen maar door eigen verdienste.²

Een kwestie waar vaak verschillend over wordt gedacht, is de vraag of het om gelijke kansen of gelijke uitkomsten gaat. Zo willen liberalen over het algemeen dat mensen met gelijke kwaliteiten – dus ongeacht afkomst – toegang hebben tot dezelfde posities. Sociaaldemocraten streven traditioneel vaker naar een gelijke verdeling *an sich*, niet alleen van inkomen maar ook van kennis en macht. En christendemocraten pleiten vaker voor gelijke wederkerigheid. Sen zelf pleit niet voor gelijke uitkomsten maar voor gelijkheid aan mogelijkheden voor iedereen, ook wel de *capability-benadering* genoemd. De taak van de overheid is, volgens hem, om iedereen zo uit te rusten en sociale instituties zo in te richten dat mensen zelf hun mogelijkheden kunnen realiseren.

Toch bestaat onder filosofen wel verschil van mening over de morele prioriteit van gelijkheid. Sommigen vinden dat andere – morele – waarden belangrijker zijn dan gelijkheid. De filosoof Frankfurt, bijvoorbeeld, stelt dat ongelijkheid er niet toe doet als iedereen maar een behoorlijk bestaan heeft. Oftewel: als iedereen voldoende heeft, is het vanuit moreel oogpunt niet van belang dat sommigen meer hebben dan anderen (1988, in De Beer en Pekelharing 2006). Een variant hierop is de beroemde morele vuistregel van Rawls (1971), dat toenemende ongelijkheid geen probleem is als (daardoor) de onderkant van de samenleving er eveneens op vooruitgaat (en als ongelijkheden verbonden zijn aan posities en ambten die voor iedereen openstaan). Ook wordt vaak een spanning gesuggereerd tussen de drie leuzen van de Franse revolutie – vrijheid, gelijkheid en broederschap –, waarbij de liberale invalshoek vanouds vooral vrijheid verkiest, de sociaaldemocratische vooral gelijkheid benadrukt en de christendemocratie broederschap.

Een tweede bron voor de mate van legitimiteit van (on)gelijkheid zijn burgers zelf; de percepties van de bevolking zijn dan leidend. Hoe wordt in de publieke opinie gedacht over rechtvaardigheidsvragen omtrent inkomen? Volgens de Nederlands-Hongaarse econoom Smirzai is in Nederland sprake van een waar nivellerings-ethos (WRR 1996b).

Figuur 1.4 Opvattingen over inkomensverschillen in Nederland, 1970-2012Bron: SCP³

Al vanaf 1975 vindt het leeuwendeel van de bevolking dat de inkomensverschillen in Nederland te groot zijn. Toch is door de jaren heen wel fluctuatie zichtbaar. Zo blijkt dat in 1980 bijna drie kwart van de bevolking de inkomensverschillen te groot vond, een percentage dat in het begin van de jaren negentig aanzienlijk daalde, om daarna weer op te klimmen tot nagenoeg hetzelfde niveau als in de jaren zeventig. In 2012 vindt 61 procent dat de verschillen te groot zijn. Wanneer de ongelijkheid als te groot wordt gezien, betekent dit overigens niet automatisch dat mensen ook willen dat de *overheid* ingrijpt. Maar in Nederland is dat inmiddels wel het geval: 57 procent is vóór inkomensnivellering (Dekker en den Ridder 2013).

Uit onderzoek blijkt bovendien dat het soort ongelijkheid dat zich nu lijkt af te tekenen – een grotere kloof tussen de top 10 procent en de onderste 10 procent –, niet past bij wat mensen als rechtvaardig ervaren. Gevraagd naar de gewenste inkomensverschillen tussen een geschoolde arbeider en een directeur van een grote onderneming, zeggen Nederlanders dat de directeur 5,4 keer zo veel mag verdienen, maar dat ze vermoeden dat het 11,4 keer zo veel is. De ware grootte is inmiddels echter 17 keer zoveel (Dekker en den Ridder 2013). Wens – en ook vermoeden – contrasteren dus met de werkelijkheid.

Niet iedereen is in dezelfde mate voor meer economische gelijkheid. Lager opgeleiden willen minder ongelijkheid dan mensen met een hogere opleiding of een hoger inkomen. Vooral in de jaren tachtig is de afkeuring van economische ongelijkheid onder hoger opgeleiden afgenomen. Maar tijdens de recente crisis is die wel weer gestegen. In 2012 vond ook de meerderheid van hoger opgeleiden dat de

inkomensverschillen in Nederland kleiner moeten worden (63 procent, vergeleken met 72 procent van de lager opgeleiden) (WRR 1996b, SCP 2013). Ook opvallend is dat mensen die tijdens hun leven sociale stijging hebben ervaren, minder inkomensongelijkheid wensen: blijkbaar kijken ‘sociale stijgers’ wel degelijk achterom (Andersen en Yaish 2012).

Maar betekent dit ook dat als de sociale stijging stagneert, minder mensen zich zorgen maken over ongelijkheid? Volgens Wilkinson (hoofdstuk 5) neemt de gevoeligheid rond ongelijkheid juist toe nu de economische groei in het westen stagneert en tegelijkertijd de economische verschillen toenemen. Oftewel: ongelijkheid wordt vooral een maatschappelijk thema als we niet allemaal meer in hetzelfde schuitje zitten. Dat wordt ook mooi beschreven in een essay van Hirschman en Rotschild (1973: 545). Zij beschrijven hoe ongelijkheid gaat schuren als je ‘in de verkeerde rij staat’:

Stel dat ik in een tweebaanstunnel rij, beide banen gaan in dezelfde richting en ik kom terecht in een behoorlijke file. Zover ik kan zien (wat niet erg ver is) rijdt in beide banen geen enkele auto. Ik sta in de linkerbaan en ik voel me terneergeslagen. Na een tijdje beginnen de auto’s in de rechterbaan te rijden. Uiteraard krijg ik dan weer goede moed. Ik weet dat de file is opgelost en na een tijdje is vast mijn baan aan de beurt om te gaan rijden. Zelfs al sta ik stil, ik voel me veel beter dan daarvoor, door de verwachting dat ik binnenkort ook zal rijden. Maar stel dat de verwachting niet uitkomt en alleen de rechterbaan blijft rijden: in dat geval zal ik, samen met mijn lotgenoten uit de linkerbaan, op een bepaald moment behoorlijk boos worden en klaar zijn om de duidelijk zichtbare onrechtvaardigheid te corrigeren door directe actie te ondernemen (zoals illegaal de andere baan kiezen terwijl er een witte doorlopende streep staat die de banen scheidt).

Ongelijkheid is, kortom, niet altijd onverdraaglijk: in de file zijn we allemaal gelijk. Maar als economische stagnatie daadwerkelijk voelbaar wordt voor een deel van de bevolking terwijl een ander deel zichtbaar vooruitkomt, dan gaat ongelijkheid wrijven. Economische stagnatie én toenemende economische verschillen zijn dus een pijnlijke mix. Bovendien: inkomensverschillen manifesteren zich vergeleken met vroeger steeds meer op de arbeidsmarkt en de werkvloer: het zijn de verschillen in *loon* die toenemen (hoofdstuk 2 en 3). Daardoor wordt economische ongelijkheid steeds meer zichtbaar en voelbaar.

De instrumentele benadering van ongelijkheid

De morele benadering is uitermate relevant voor een maatschappelijke en politieke afweging over economische ongelijkheid. In deze publicatie wordt echter een tweede benadering uitgewerkt, namelijk een meer *instrumentele* benadering. Gaat de *morele* benadering in op de vraag naar de gewenste mate en vorm van (on)gelijkheid als doel op zich, de *instrumentele* benadering kijkt of minder economische ongelijkheid een middel is om andere doelen – denk aan economische groei, alge-

meen welzijn, sociale mobiliteit of democratie – te bereiken. Oftewel, bij de instrumentele benadering staat de vraag centraal: *waarvoor* is toenemende economische ongelijkheid eigenlijk erg?

In dit boek kijken we of er negatieve gevolgen en afruilen (*trade-offs*) zijn van toenemende ongelijkheid voor andere domeinen, te weten het sociale, politieke en economische domein (respectievelijk het interview met Wilkinson in hoofdstuk 5, Van de Werfhorst in hoofdstuk 6 en Went in hoofdstuk 7). De instrumentele benadering is gekozen om twee redenen. In de eerste plaats is het precies op het terrein van deze benadering dat nieuwe inzichten en wetenschappelijke kennis kunnen worden ontsloten. Daarnaast kan geïnformeerde kennis over instrumentele gevolgen van (on)gelijkheid goed van pas komen bij en voeding verschaffen aan de andere benadering. Anders gezegd: kennis en inzicht over de gevolgen van (vormen van) ongelijkheid kunnen het morele debat inspireren.

The Spirit Level, het succesvolle boek van Wilkinson en Pickett (2009), past in deze instrumentele benadering (zie hoofdstuk 5). De auteurs laten zien wat de nadelige *sociale gevolgen* zijn van een toenemende ongelijke verdeling van geld, en wijzen daarbij onder meer op een toename van geweld en stress, gezondheidsproblemen en een lagere levensverwachting. Zij wijzen er bovendien op dat een toenemende ongelijkheid, anders dan vaak wordt gedacht, niet samengaat met meer sociale stijging. Het verband is volgens hen zelfs omgekeerd: minder ongelijkheid gaat hand in hand met meer sociale mobiliteit. De econoom Krueger, voormalig adviseur van Obama, noemt dit ‘The Great Gatsby Curve’.⁴ Het ideaal van de Amerikaanse droom wordt dus eerder verwezenlijkt in Denemarken – een land met lage inkomensverschillen – dan in de vs. In ongelijke samenlevingen – de vs en het vk voorop – blijven ‘kwartjes’ juist ‘kwartjes’ en ‘dubbeltjes’ juist ‘dubbeltjes’. Dergelijke empirische – instrumentele – informatie over ongelijkheid is overigens ook relevant voor de morele benadering van ongelijkheid. Want hoe wordt bijvoorbeeld aangekeken tegen economische ongelijkheid als uitkomst, wanneer deze de kansen van mensen helemaal niet bevordert?

Waarom heeft grote economische ongelijkheid volgens Wilkinson en Pickett zo veel negatieve sociale effecten? Al lang en breed is bekend dat sterke ongelijkheid gevolgen heeft voor de onderkant van de samenleving. Door materiële tekorten – gebrek aan geld – aan de onderkant zijn mensen onvoldoende in staat om mee te doen aan de samenleving: de hulpbronnentheorie van ongelijkheidseffecten, zoals Van de Werfhorst dit noemt in hoofdstuk 6. Maar dit is niet de enige verklaring voor de nadelige sociale gevolgen. Want in *The Spirit Level* wordt benadrukt hoe ongelijkheid negatief uitpakt voor *iedereen*: niet alleen voor de onderkant van de samenleving maar ook voor de bovenkant. Geen geld hebben is niet het enige probleem, minder geld hebben dan een ander is net zo goed een probleem. Want geld is niet alleen een materiële hulpbron, het geeft statussignalen af, het geeft mensen

een plek in de samenleving. In een samenleving die steeds meer gericht is op ‘elkaar de maat nemen’ – het vergelijken van elkaars prestaties en posities –, zorgt een hoge mate van inkomensongelijkheid voor meer ‘sociale vergelijkingsangst’ en stress, meer gezondheidsproblemen en meer sociaal wantrouwen. Dit noemen zij de ‘social gradient’ van economische ongelijkheid. Om de gevolgen van grote ongelijkheid te begrijpen is het daarom beter om “apen te bestuderen in plaats van Marx”, vertelt Wilkinson (hoofdstuk 5).

Deze psychosociale theorie van ongelijkheidseffecten (zoals Van de Werfhorst het noemt) kan een ander licht werpen op de morele – filosofische – benadering van ongelijkheid. Als filosoof Frankfurt bijvoorbeeld stelt dat economische ongelijkheid geen probleem is zolang de onderkant van de samenleving maar een fatsoenlijk bestaan kan opbouwen, vergeet hij de ‘social gradient’. En als Rawls stelt dat de onderkant er ook op vooruit moet gaan wanneer de bovenkant het beter krijgt, kan daaraan worden toegevoegd dat de bandbreedte er blijkbaar ook toe doet. Daarnaast kan deze benadering misschien bijdragen aan de meningsvorming van mensen die het nu beter hebben dan de rest. Een schevere verdeling van inkomen en vermogen blijkt volgens de psychosociale benadering namelijk ook nadelig uit te pakken voor hen. Want ook de bovenkant van de inkomensladder heeft volgens Wilkinson (hoofdstuk 5) bij groeiende inkomensverschillen meer last van stress, psychische gezondheidsproblemen en sociaal wantrouwen.

Op de bevindingen van Wilkinson en Pickett valt wel het een en ander af te dingen. Correlaties zijn nog geen causale relaties, en het verband kan ook omgekeerd zijn: gezondheidsverschillen bijvoorbeeld kunnen ook de oorzaak zijn in plaats van het gevolg van grotere economische ongelijkheid. Bovendien kunnen achterliggende historische en culturele verklaringen leiden tot én minder ongelijkheid én minder sociale problemen. Van de Werfhorst gaat in op deze kritiek, op basis van een grootschalige Europese vergelijking (hoofdstuk 6). Hierbij komt naar voren dat veel – maar niet alle – van de door Wilkinson en Pickett geschetste gevolgen in ons deel van de wereld wel degelijk aan de orde zijn. Van de Werfhorst toont bijvoorbeeld aan dat er inderdaad een verband bestaat tussen hogere inkomensongelijkheid en lager sociaal vertrouwen. En dat verband geldt voor alle burgers, dus ook voor degenen die bovenaan de inkomenspiramide staan. Meer economische ongelijkheid vertaalt zich dus in meer sociale afstand en meer sociaal wantrouwen.

Omgekeerd zijn ook positieve effecten denkbaar van inkomensongelijkheid. Historisch en internationaal vergelijkend onderzoek (Corneo 2011) laat zien dat ongelijkheid samenhangt met een sterke werkethiek. Oftewel: met sterkere individuele werkwaarden. Hier is dus sprake van wat in econometriaal een *trade-off* wordt genoemd: individuele werkwaarden versus maatschappelijke waarden zoals eerlijkheid, altruïsme en sociaal vertrouwen.

Nog wat onderbelicht in Nederland zijn de *politieke gevolgen* van economische ongelijkheid. Twee mechanismen zijn hier van belang. De eerste is dat economische ongelijkheid het vertrouwen in instituties aantast (Rothstein en Uslaner 2005; zie ook Van de Werfhorst, hoofdstuk 6). Zo is er bij grote economische ongelijkheid over de hele linie van de bevolking minder steun voor democratie. Ook zijn er aanwijzingen dat bij grotere ongelijkheid meer mensen thuisblijven bij verkiezingen, al geldt dit meer voor de onderkant van de inkomensverdeling. Maar opvallend is, zoals Van de Werfhorst aantoont, dat juist aan de bovenkant van de verdeling het vertrouwen in instituties, zoals het parlement en het rechtssysteem, sterker afneemt dan aan de onderkant. Grotere ongelijkheid heeft dus een negatieve politieke weerslag op iedereen, ook op degenen aan de bovenkant van de inkomensladder.

In de Amerikaanse economische literatuur – Stiglitz voorop – wordt vooral gewezen op een tweede mechanisme: de machtsconcentratie bij de top 1 procent verdienenden. Hierdoor zijn deze in staat door politieke lobby's het beste voor zichzelf af te dwingen – denk aan wet- en regelgeving die allerlei financiële instrumenten en arrangementen toestaat, lage belastingen, enzovoort – ten koste van het algemeen economisch belang (zie ook Went, hoofdstuk 7). Volgens sommige commentatoren heeft dit democratisch tekort zelfs geleid tot de financiële crisis. De vraag is dan interessant of de 1 procent meest vermogenden in Nederland, ook (te) veel invloed kan uitoefenen op de politieke besluitvorming, bijvoorbeeld via de publieke opinie (media) of politieke partijen (partijfinanciering), zoals Van Bavel (hoofdstuk 4) schetst. Of bestaan er in ons land voldoende tegenkrachten – denk aan internet –, die zorgen dat meer economische ongelijkheid niet per se leidt tot een ongelijke democratische strijd?

Daarnaast wijst Van de Werfhorst in zijn hoofdstuk op een politieke paradox: toenemende ongelijkheid gaat gepaard met een toenemende wens onder de bevolking, vooral aan de onderkant, om te herverdelen. Maar als juist deze groepen aan de onderkant van de samenleving thuisblijven en/of geen macht hebben in een politiek systeem dat gedomineerd wordt door de top, verliest het politieke stelsel zijn legitimiteit. Deze paradox zien we ook in Nederland als we kijken naar de ontwikkeling van economische ongelijkheid en de publieke opinie. Ook zouden de mensen die 'in de verkeerde rij staan', zoals Hirschman en Rotschild beschrijven, wel eens een sterkere neiging kunnen voelen om 'vals te spelen' en allerlei ondemocratische middelen in te zetten. Oftewel: zich af te keren van het democratische systeem.

De vraag is van belang, en in toenemende mate in discussie, wat ten slotte de *economische gevolgen* zijn van ongelijkheid. Economen hebben de afgelopen decennia niet zo veel onderzoek naar deze vraag gedaan.⁵ Dit is echter aan het veranderen, nu de inkomensverschillen in veel landen toenemen in plaats van afnemen, zoals op

grond van onder andere het werk van Kuznetz werd verwacht. Daarbij gaat het met name over de vraag of (een toename van) inkomensongelijkheid negatieve gevolgen heeft voor economische groei. Went schetst de stand van zaken in dit debat. Hij wijst er op dat tot voor kort veelal werd gedacht dat een uitruil plaatsvindt tussen economische groei en ongelijkheid, en dat de ongelijkheid in eerste instantie toeneemt wanneer een land zich ontwikkelt, om vanaf een bepaald niveau van ontwikkeling weer te dalen. Economische ongelijkheid werd, kortom, gezien als een ‘tijdelijke fase’ (die overigens een paar decennia zou kunnen duren). Deze benadering heeft inmiddels veel van haar geloofwaardigheid verloren.

Er zijn steeds meer aanwijzingen dat een toename van inkomensongelijkheid de economische groei negatief kan beïnvloeden, al is onder economen nog geen sprake van een nieuwe consensus over de relaties tussen ongelijkheid en groei. Went bespreekt in hoofdstuk 7 hoe ongelijkheid groei zou kunnen remmen, en identificeert vier mechanismen die daarbij een rol kunnen spelen. Een eerste mechanisme is dat mensen met hogere inkomens een geringer deel van hun inkomen aan consumptie besteden, waardoor de effectieve vraag – behalve naar luxe goederen – kan stagneren als de hogere inkomens meer stijgen dan de lagere. En omdat veel topinkomens – denk aan de omvangrijke financiële sector – sterk kunnen fluctueren, is een mogelijke consequentie van de toename van luxe consumptie dat de volatiliteit en instabiliteit van de economie toenemen. Een ander mechanisme dat uit onderzoek naar voren komt, is dat dalende of stagnerende inkomens aan de onderkant leiden tot onderinvesteringen in menselijk kapitaal. Wanneer een groot of groeiend deel van de bevolking moeite heeft om het hoofd boven water te houden, is de kans groot dat zij niet meer in staat zijn om voldoende te investeren in hun eigen toekomst en in die van hun kinderen, in opleidingen of in een nieuw of te verbeteren bedrijf. Dit holt de groeiomogelijkheden van een land op de middellange termijn uit. Ook komt de actuele vraag aan de orde of een lagere groei – waar sinds het uitbreken van de financiële crisis nu al een aantal jaren sprake van is – zou kunnen leiden tot een grotere inkomensongelijkheid, met mogelijk een negatieve spiraal als gevolg.

1.4 ONGELIJKHEID EN BELEID

Met een instrumentele benadering van economische ongelijkheid is geen ‘optimaal niveau’ van ongelijkheid vast te stellen of te beredeneren, althans niet met de huidige kennis. De vraag hoeveel economische (on)gelijkheid goed is voor een land, en voor Nederland in het bijzonder, zullen we in deze publicatie dan ook niet beantwoorden. Wel is het van belang om een maatschappelijke en politieke afweging te maken waarbij rekening wordt gehouden met morele en instrumentele perspectieven – dus met de gevolgen van economische ongelijkheid. Ter afsluiting van

dit hoofdstuk brengen we drie thema's onder de aandacht die het beleidsdebat verder kunnen inspireren. Daarbij passeert ook een aantal beleidsvoorstellen de revue die de verschillende auteurs van deze Verkenning in hun bijdrage doen.

Meten en monitoren, ook van vermogensongelijkheid

Om rond economische ongelijkheid een goede maatschappelijke en politieke afweging te kunnen maken is het allereerst van belang de vinger aan de pols te blijven houden. Nederland is geen Verenigde Staten, maar sommige trans-Atlantische ontwikkelingen spelen wel degelijk ook bij ons. Denk bijvoorbeeld aan groeiende beloningsverschillen, de stagnatie van de mediane huishoudinkomens en een groeiende kloof tussen de bovenste en de onderste 10 procent van het inkomenspectrum. Deze inkomensontwikkelingen komen alleen in beeld als letterlijk 'met meerdere maten' wordt gemeten. Anders gezegd: wat betreft de *inkomensontwikkelingen* is het van belang om naast de Gini-scores ook aandacht te schenken aan andere maten van ongelijkheid, zoals de verhouding tussen inkomensgroepen. Er zijn immers processen die zich afspelen onder de oppervlakte van de Gini-coëfficiënt. Daarnaast is meer aandacht vereist voor het in kaart brengen en volgen van de vermogensongelijkheid in Nederland – tot voor kort een nagenoeg vergeten dimensie.

Bij het in kaart brengen en volgen van de verschillende vormen van ongelijkheid kan de overheid een rol spelen. Zo is in het Verenigd Koninkrijk op verzoek van het parlement in 2008 een National Equality Panel opgezet, waarbij de verdeling van lonen, huishoudinkomens en vermogen voor verschillende groepen werd belicht. In Nederland zou iets vergelijkbaars kunnen worden opgezet om de bestaande kennishiaten te dichten en de ontwikkelingen minutieuzer te monitoren.

Ook kan meer aandacht worden besteed aan de gevolgen van beleid op de verdeling van inkomen en vermogen, dus aan de (veelal onbedoelde) *beleidseffecten* van economische ongelijkheid. Zo kent Nederland de traditie dat bij nieuw voorgenomen beleid koopkrachtplaatjes worden ontwikkeld. Waarom niet ook kijken naar de *verdeling* van inkomen? Bovendien verdienen de gevolgen van beleid voor de vermogensverdeling aparte aandacht, zeker omdat deze lange tijd onderbelicht zijn gebleven. Wat zijn de effecten van specifiek beleid op de vermogensverdeling in Nederland? Waarom niet ook apart kijken naar vermogensplaatjes?

Moderniseren redistributief beleid

Daarnaast is het zinvol om het bestaande herverdelingsbeleid met andere ogen te gaan bekijken. Zo zijn er onder het rustige oppervlak van de Gini-coëfficiënten nieuwe ongelijkheden ontstaan: eenverdieners en een deel van de zzp'ers staan tegenwoordig steeds vaker onderaan de inkomensladder. De vraag is of deze kwetsbare werkenden in de toekomst niet méér bescherming verdienen. Eenver-

dieners lijken deels de dupe te zijn geworden van de verschuiving van een kostwinnersmodel naar een anderhalfverdienersmodel. Het gevaar dreigt dat de toenemende mondiale concurrentie ertoe leidt dat de lonen aan de onderkant van de arbeidsmarkt (en wellicht zelfs de mediane lonen) in Nederland te laag worden om er in je eentje een zelfstandig huishouden van te kunnen voeren. Salverda (hoofdstuk 2) en De Beer (hoofdstuk 3) doen daarom een aantal voorstellen, onder andere voor nieuwe belastingvoordelen (zoals de *Earned Income Tax Credit*) voor degenen die te weinig verdienen om van te kunnen leven.

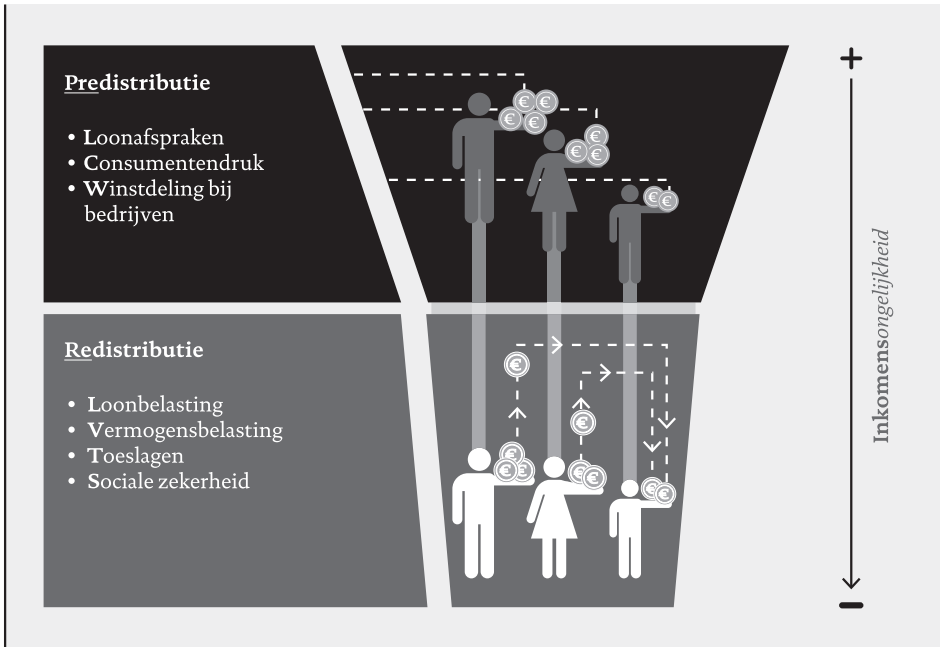
Daarnaast is het wellicht zinvol om fundamentele na te denken over ons belastingstelsel. Van Bavel laat bijvoorbeeld zien dat in Nederland vermogen nauwelijks wordt belast, zeker in vergelijking met België, het VK, Australië en de VS. Kijkend naar de vermogensongelijkheid in Nederland lijkt het de moeite waard te overwegen om vermogen méér te belasten en arbeid minder. Het gaat daarbij natuurlijk niet om kleine spaargelden (een appeltje voor de dorst), of om door ondernemers voor hun pensioen opgebouwd vermogen, maar om vermogensaccumulatie aan de bovenkant van de piramide. In een tijd waarin kapitaal erg mobiel is over de landsgrenzen heen, is het belasten van vermogen echter geen geringe opgave. Van Bavel gaat daar in hoofdstuk 4 verder op in.

Meer redistributie?

De toenemende loonongelijkheid die op de arbeidsmarkt is ontstaan, wordt in Nederland aanzienlijk gedempt door belastingheffing, toeslagen en sociale zekerheid. Deze redistributie gebeurt, zoals gezegd, minder voor de beroepsbevolking; de herverdeling onder (en naar) gepensioneerden is groter. De vraag is bovendien of het wel wenselijk en effectief is om vooral via een complex stelsel van belastingen en sociale zekerheid de toenemende beloningsverschillen te blijven compenseren? De transactiekosten zijn hoog, er is sprake van een 'lekkende emmer'. Salverda spreekt zelfs over "dweilen met de kraan open" (hoofdstuk 2).

Kijken we nogmaals naar figuur 1.3, dan valt op dat de (bruto)loonverschillen in de Aziatische landen – Korea, Taiwan en Japan – veel kleiner zijn dan in andere landen. In Japan bijvoorbeeld zijn de secundaire (netto-)inkomensverschillen van dezelfde orde als in Nederland (0,33 Gini). Maar het verschil is dat de lonen in de markt in Japan minder sterk uit elkaar lopen: 0,49 in Japan vergeleken met 0,57 in Nederland (zie ook Wilkinson en Pickett 2009). Dat betekent dat de Japanse overheid de in de markt ontstane loonverschillen minder hoeft te 'repareren' met belastingen en sociale zekerheid.

Figuur 1.5 Predistributief en redistributief beleid

Bron: Monique Kremer, Mark Bovens, Erik Schrijvers en Robert Went.

Waarom zou Nederland niet meer inzetten op ‘predistributie’: het streven naar gelijkere lonen op de arbeidsmarkt, dus vóórdat het belastingstelsel en de sociale zekerheid eraan te pas komen? De term predistributie is oorspronkelijk gemunt door Hacker (2011). Hij verstaat eronder: “making markets work for the middle-classes”, oftewel de herziening van de economie zodat lage- en middeninkomens beter kunnen verdienen. Drie beleidscomponenten zijn volgens hem van belang: goed macro-economisch beleid, goede publieke voorzieningen waarbij wordt geïnvesteerd in de vaardigheden en kansen van jongeren, en meer *empowerment* van werknemers. In Hacker’s opvatting omvat predistributie dus de hele organisatie van de economie. Over al deze zaken is onlangs het WRR-rapport *Naar een lerende economie* verschenen (WRR 2013). Daarom beperken we ons hier, bij wijze van voorbeeld, tot het bespreken van meer directe instrumenten van predistributief beleid.

Bij predistributie gaat het over het omhoogtrekken van de lonen aan de onderkant of het dempen van de lonen aan de bovenkant van de inkomensladder. Of allebei tegelijk. In Zwitserland werd in november 2013 een referendum gehouden over een wet die de bandbreedte zou regelen waarbinnen lonen mogen vallen. Het voorstel dat in stemming werd gebracht, was dat de loonverschillen niet groter zouden mogen zijn dan 1:12. Dit zou betekenen dat veel Zwitserse bedrijven ofwel de top-

inkomens zouden moeten verlagen, ofwel de onderste inkomens zouden moeten verhogen. Uiteindelijk is dit voorstel verworpen; 35 procent van de mensen die stemden, bleek voor te zijn.

Wat zou Nederland kunnen doen aan predistributief beleid? Met zijn tradities van cao's en een wettelijk minimumloon heeft ons land (meer dan de VS en het VK, waar het debat over predistributie vaker wordt gevoerd) een aantal potentiële instrumenten in handen voor predistributief (loon)beleid. Zo pleit Salverda er in zijn hoofdstuk voor om het minimumloon in Nederland, dat al decennia 'bevroren' is, te verhogen. De Beer schrijft in zijn hoofdstuk dat sociale partners rond cao-afspraken meer aandacht kunnen schenken aan de steilheid van de inkomenspiramide. Afspraken tussen sociale partners zouden dus een veel breder terrein kunnen beslaan dan nu het geval is.

Het hervormen van ondernemingen is een andere route naar predistributief beleid. Ondernemingsvormen waarbij het aandeelhouderschap in handen ligt van werknemers of burgers, zou economische ongelijkheid kunnen verminderen. Hacker pleit daarom voor nieuwe *investor collections*. Wilkinson (hoofdstuk 5) zegt dat platte organisaties aantoonbaar minder ongelijke lonen hebben dan hiërarchische. En Van Bavel (hoofdstuk 4) wijst erop dat het type ondernemingen dat vroeger zorgde voor evenrediger bezitsverhoudingen – zoals coöperaties en associaties –, is ontmanteld ten gunste van organisaties die enkel zijn gericht op economische winsten op de korte termijn en op *shareholdersvalue*. Ook hij pleit in zijn hoofdstuk daarom voor nieuwe vormen van coöperaties, om met name vermogensongelijkheid 'predistributief' te verminderen.

Naast sociale partners en aandeelhouders kunnen consumenten ten slotte ook indirect invloed uitoefenen op het loongebouw. Interessant in dit kader is het Canadese initiatief *Wagemark*, waar Wilkinson (hoofdstuk 5) op wijst. Producten kunnen een logo krijgen wanneer de loonverschillen in het bedrijf waar deze worden gemaakt, niet groter zijn dan 1:8. Het is vervolgens aan de consument of deze wil kiezen voor het verkleinen van de 'loonkloof' of niet.

Kortom: wie wil inzetten op vermindering van economische ongelijkheid die in de markt is ontstaan, hoeft niet meteen te denken aan herverdeling via het sociale-zekerheids- of belastingstelsel maar kan zich ook richten op predistributie. Loonbeleid (cao's en wetgeving), hervorming van ondernemingen of het beïnvloeden van consumentengedrag zijn daar enkele voorbeelden van.

Economische ongelijkheid in Nederland

Economische ongelijkheid zal als onderwerp voorlopig niet uit de internationale publieke en media-aandacht verdwijnen. Maar het is niet alleen een overzees onderwerp voor politieke leiders (Obama), Engelstalige tijdschriften (*The Econo-*

mist) of internationale instellingen (OESO, IMF). Ook in Nederland is het zinvol om van gedachten te wisselen over de gewenste mate van economische (on)gelijkheid. Daarbij is het van belang om meer kennis te nemen van de vorm en mate van inkomens- en – niet te vergeten – vermogensongelijkheid en om met meerdere maten te meten. Daarnaast is het van belang om meer oog te hebben voor de politieke, sociale en economische gevolgen van ongelijkheid. Deze publicatie hoopt daaraan een bijdrage te leveren.

NOTEN

- 1 In 2015 verschijnt een Nederlandse editie van het boek van Piketty.
- 2 De grondlegger van het Centraal Planbureau (CPB), de Nederlandse Nobelprijswinnaar Tinbergen, heeft in dat kader wel eens voorgesteld een talentbelasting in te stellen omdat een topvoetballer en een virtuoze violist niets hebben hoeven doen om hun talent te verkrijgen. Een belasting op talent trekt hun voordeel recht. Een kenmerk van talent is dat het er toch wel uitkomt. Omdat de uitvoering van het idee ingewikkeld is, heeft het weinig steun gekregen.
- 3 Met dank aan het SCP en Josje den Ridder in het bijzonder.
- 4 Naar de hoofdpersoon Jay uit het gelijknamige boek van Scott Fitzgerald, die verkeert in de hogere 'society'-kringen maar afkomstig is uit een eenvoudig milieu.
- 5 Uitgezonderd het onderzoek naar *optimal taxation*; zie bijvoorbeeld Jacobs (2012).

LITERATUUR

- Andersen, R. en M. Yaish (2012) 'Public opinion on Income Inequality in 20 Democracies: The Enduring Class and Economic Inequality', *Gini discussion paper*, 48.
- Beer, P. de en P. Pekelharing (2006) 'Visies op gelijkheid', blz. 16-34 in P. de Beer, J. van der Meer en P. Pekelharing (red.) *Gelijk. Over de noodzakelijke terugkeer van een klassiek ideaal*, Amsterdam: Van Genneep.
- Brakel-Hofmans, M. van den (2007) *Metten van inkomensongelijkheid: Methoden en definities Inkomens en bestedingen*, Heerlen: CBS.
- Caminada, K., J. Been, K. Goudswaard en M. de Graaf-Zijl (2014) *De ontwikkeling van inkomenshervreiding in Nederland 1990-2012*. Department of Economics Research Memorandum 2014.02, Leiden: Universiteit Leiden.
- Cassidy, J. (2013) 'American inequality in six charts'. *The New Yorker*. 18 november 2013. Beschikbaar op: www.newyorker.com/online/blogs/johncassidy/2013/11/inequality-and-growth-what-do-we-know.html
- Corneo, G. (2011) 'Income Inequality, Value Systems, and Macroeconomic Performance', *Gini Discussion Paper*, no 2012/09.
- Dallinger, U (2013) 'The endangered middle class? A comparative analysis of the role played by income distribution', *Journal of European Social Policy*, volume 23: 83-101.
- Deaton, A. (2013) *The Great Escape: health, wealth and the origin of inequality*, Princeton: Princeton University Press.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2013) *Burgerperspectieven*, Kwartaalbericht van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven, No 3, SCP: Den Haag.
- Facundo, A., A.B. Atkinson, T. Piketty en E. Saez (2013) 'The Top 1 Percent in International and Historical Perspective', *Journal of Economic Perspectives*, 27, 3: 3-20.
- Frank, R. en P. Cook (1995) *The Winner-Take-All Society*, New York: Pinguin Books.
- Frank, R. (2007) *Falling Behind. How Rising Inequality Harms the Middle Class*, Berkeley: University of California Press
- Gornick, J. en M. Jäntti (2013) *Income Inequality. Economic Disparities and the Middle Class in Affluent Countries*, Stanford: Stanford University Press.
- Hacker, J. (2011) *The institutional foundation of middle-class democracy*, Policy Network.
- Hirschman, A. en M. Rotschild (1973) 'The Changing Tolerance for Income Inequality in the Course of Economic Development', *The Quarterly Journal of Economics*, 87, 4: 544-566.
- Jacobs, B. (2012) 'Optimal Redistributive Tax and Education Policies in General Equilibrium', *International Tax and Public Finance*, 20, 2: 312-337.
- Milanovic, B. (2012) 'Global income inequality by the numbers; in history and now – an overview', *Policy Research Working Paper Series 6259*, Washington: the World Bank.
- OESO (2008) *Growing Unequal?: Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, Parijs: OESO.
- OESO (2011) *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising*, Parijs: OESO.

- OESO (2013) *Crisis squeezes income and puts pressure on inequality and poverty. New Results from the OESO Income Distribution Database*, Parijs: OESO.
- Panteia (2012) *Huishoudens in de rode cijfers*, 2012. Onderzoek in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Piketty, T. (2014) *Capital in the Twenty-First Century*, Harvard: Harvard University Press.
- Pommer, E (red.), J. Jonker, A. van der Torre en H. van Kempen (2011) *Minder voor het Midden. Profijt van de overheid in 2007*, Den Haag: SCP
- Porter, E. (2014) 'A Global Boom, but Only for Some', *New York Times*, 18 maart 2014.
- Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press.
- Rothstein, B. en E. Uslaner (2005) 'All for all: equality corruption, and social trust', *World Politics*, 58, 1: 41-72.
- Salverda, W. et al. (2008) *Low wage work in the Netherlands*, New York: Russel Sage Foundation.
- Sen, A (1992) *Inequality reexamined*, New York/Oxford: Clarendon Press.
- Stiglitz, J. (2012) *The Price of Inequality. How today's divided society endangers our future*, New York: Norton.
- SCP (2013) *De sociale staat van Nederland 2013*, Den Haag: SCP.
- Wang, C., K. Caminada en K. Goudswaard (2012) 'The redistributive effect of social transfer programmes and taxes: A decomposition across countries', *International Social Security Review*, 65, 3: 27-48.
- Wilkinson, R. en K. Pickett (2009) *The Spirit Level. Why Equality is Better for Everyone*. Londen: Pinguin Books.
- Wonkblog (2013) *Emmanuel Saez and Thomas Piketty's Graph of the Year*, The Washington Post, 31 December. Beschikbaar op www.washingtonpost.com/blogs/wonkblog/wp/2013/12/31/emmanuel-saez-and-thomas-piketys-graph-of-the-year/
- WRR (1976) *Van dubbeltjes en kwartjes. Een literatuurstudie over ongelijkheid in de Nederlandse inkomensverdeling. Voorstudies en achtergronden 3*. Den Haag: WRR.
- WRR (1977) *Over sociale ongelijkheid. Een beleidsgerichte probleemverkenning*, Rapporten aan de Regering 16, Den Haag: WRR.
- WRR (1996a) *Tweedeling in perspectief*, Rapporten aan de Regering 50, Den Haag: SDU
- WRR (1996b) *De sociale segmentatie van Nederland in 2015. Voorstudies en achtergronden 96*. H.B.G. Ganzenboom en W.C. Ultee. Den Haag: SDU.
- WRR (2006) *De verzorgingsstaat herwogen. Over verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden*. Rapporten aan de Regering 76, Amsterdam: AUP.
- WRR (2013) *Naar een lerende economie. Investeren in het verdienvermogen van Nederland*, Rapporten aan de Regering 90, Amsterdam: AUP.

DEEL I

ONTWIKKELING VAN ECONOMISCHE ONGELIJKHEID

2 DE TEKTONIEK VAN DE INKOMENSONGELIJKHEID IN NEDERLAND

Wiemer Salverda

2.1 DE ONGELIJKHEID IN ONS LAND STIJGT GESTAAG

Velen menen dat de inkomensongelijkheid in ons land gering is en dat deze de afgelopen decennia ook nauwelijks is gegroeid. Inderdaad is de Gini-coëfficiënt van de gestandaardiseerde inkomens van alle huishoudens volgens gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) al meer dan twintig jaar vrijwel stabiel, nadat deze tussen 1985 en 1990 relatief scherp was gestegen. In deze bijdrage ontleed ik deze opvatting vanuit verschillende invalshoeken:

- De veelgebruikte *Gini-coëfficiënt* is een ontoereikende maat van ongelijkheid. In plaats daarvan gebruik ik een meer gedetailleerde beschrijving van de ongelijkheidsontwikkeling, die leidt tot de conclusie dat de inkomensongelijkheid in Nederland duidelijk is gegroeid.
- Het *gestandaardiseerde inkomen*, waar in het beleid doorgaans alle aandacht naar uit gaat, vormt het sluitstuk van de initiële inkomensvorming, de inkomensherverdeling en de inkomenscorrectie voor huishoudgrootte en -samenstelling. Ik bespreek het effect van deze drie stappen en laat de toenemende ongelijkheid van de inkomensvorming zien die er achter schuil gaat.
- Een nationaal ongelijkheidscijfer ziet gemakkelijk verschuivingen over het hoofd die zich onder het ‘oppervlak’ afspelen: tektonische bewegingen waarvan we het effect alleen kunnen zien in erupties. Het heftige internationale debat over de groei van de top 1 procent in de inkomensverdeling vormt zo’n eruptie. In ons land vind ik een sterke onderaardse beweging in de arbeidsinkomens van huishoudens: ze worden voortdurend schever verdeeld en steken steeds boven de andere vormen van inkomen uit.

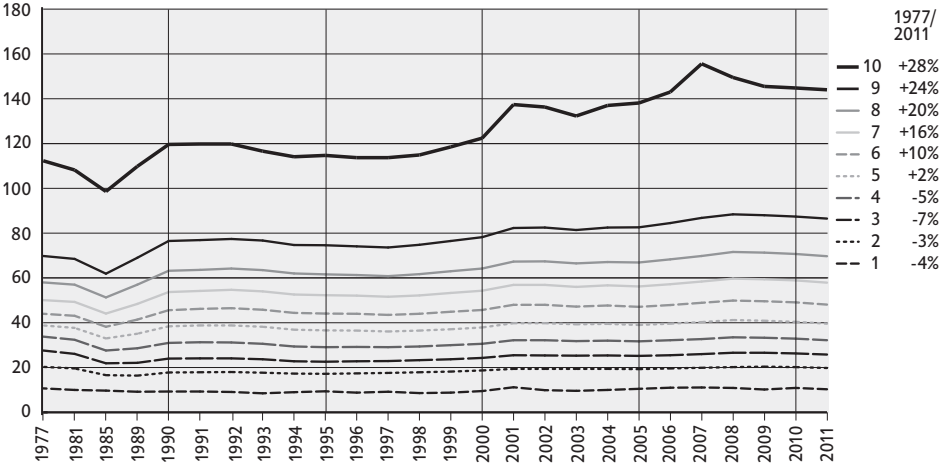
Onder de stabiele Gini-coëfficiënt van de gestandaardiseerde-inkomensverdeling treden al met al zoveel verschuivingen op dat de grote meerderheid van de huishoudens wel degelijk een toenemende ongelijkheid ervaart.

2.2 EEN STERK UITWAAIERENDE INKOMENSVERDELING

De basisgedachte achter de inkomensverdeling is dat alle inkomensontvangers – in deze bijdrage zijn dat huishoudens – op een rij worden gezet naar de hoogte van hun (jaar)inkomen. De inkomensongelijkheid betreft de spreiding van die rij: hoe ver staan begin en eind uit elkaar? Hoe dicht op elkaar of ver uiteen staan de huishoudens op verschillende punten van de rij? De ongelijkheid groeit of daalt als deze spreiding met de tijd groter of kleiner wordt. De simpelste manier om deze

ontwikkeling te volgen is om de hele rij op te splitsen in tien decielen – dat zijn delen van telkens tien procent van alle huishoudens – en de ontwikkelingen daarvan met elkaar te vergelijken.

Figuur 2.1 Decielgemiddelden van reële bruto inkomens (€-2011), 1977-2011*

*) Reparatie voor een reeksbreuk in 2000 door voor pensioenpremies en toegerekende huurwaarde de oude definities aan te houden. Daarmee worden niveau en ontwikkeling van de ongelijkheid iets onderschat. Het topdeciel is in 2007 eenmalig hoog vanwege een tijdelijk belastingvoordeel voor inkomens uit 'Aanmerkelijk Belang' (vrijwel geheel geconcentreerd in de top 1 procent); de lijn kan beter worden gedacht als doorlopend van 2006 naar 2008.

Bron: Berekend uit door het CBS ter beschikking gestelde gegevens (vergelijk Salverda 2013a).

Figuur 2.1 toont de koopkrachtontwikkeling van het gemiddelde inkomen in de decielen voor de periode van 1977 tot 2011. De figuur maakt in één keer duidelijk wie gedurende deze periode in inkomen is achtergebleven bij wie.¹ De tien decielen in de figuur lopen, van onder naar boven, van het laagste naar het hoogste inkomen. De inkomensniveaus zijn vermeld in euro's met de koopkracht van 2011 en kunnen tussen de jaren en de decielen worden vergeleken. De figuur maakt duidelijk dat de inkomensverdeling sterk is uitgewaaid en een massieve en vrijwel permanente stagnatie combineert met een sterke, gestage stijging voor een kleine groep. Het inkomen van het onderste deciel daalt eerst van 10.700 euro in 1977 naar 8.500 euro in 1993, schommelt dan binnen een beperkte marge tot maximaal 11.200 euro en eindigt in 2011 op 10.300 euro: 4 procent lager dan het oorspronkelijke niveau. Het inkomen van het hoogste deciel daarentegen stijgt na een aanvankelijke daling (van 112.000 naar 99.000 euro) naar 156.000 euro in het jaar 2007² en valt daarna terug naar 144.000 euro. De grijze kolom rechts in de figuur vermeldt de procentuele veranderingen van de decielen tussen het eerste en het laatste jaar. In de lagere vier decielen – samen goed voor 40 procent van alle huishoudens – ligt

het reële inkomen nu 3 tot 7 procent lager in vergelijking tot 1977. Het vijfde deciel toont een minieme stijging met 2 procent, maar daarboven loopt de koopkrachtstijging gestaag op. De top 10 procent van alle huishoudens beschikt nu over een 28 procent hoger reëel inkomen dan in de jaren zeventig. Met andere woorden: de hogere inkomens zijn onontkoombaar uitgelopen op de rest van de inkomensverdeling.

Deze sterke divergentie maakt het moeilijk, zo niet misleidend, om de ongelijkheid in één samenvattend getal weer te geven. Dit geldt met name voor de veelgebruikte Gini-coëfficiënt, die zich vooral richt op wat er het in het midden van de verdeling gebeurt en daarmee de onder- en bovenkant van de verdeling verwaarloost. Deze gebrekkigheid is recentelijk goed aan het licht gekomen in de literatuur over de topinkomens, en meer impliciet ook in die over de polarisatie van de werkgelegenheid.³ De ‘top/voet-verhouding’ ($S_{10}:S_1$)⁴ van gemiddelde inkomens in het bovenste en onderste deciel richt zich juist op de beide uiteinden, maar is gevoelig voor de absoluut kleine maar relatief grote veranderingen die zich jaarlijks voordoen aan de onderkant. De $S_{10}:S_1$ -verhouding van de bruto-inkomens in figuur 2.1 stijgt tussen 1977 en 2011 niettemin met 33 procent van 10,5 naar 14,0. De inkomensongelijkheid over de hele breedte van de verdeling is daarmee aanmerkelijk toegenomen. Dit is niet alleen het geval tussen 1985 en 1990 (+25 procent), zoals voor de Gini-coëfficiënt, maar ook daarna (+9 procent) als de Gini-coëfficiënt niet of nauwelijks verandert. In die jaren stijgt het inkomen van het laagste deciel met 1.000 euro en dat van het topdeciel met meer dan 24.000 euro.

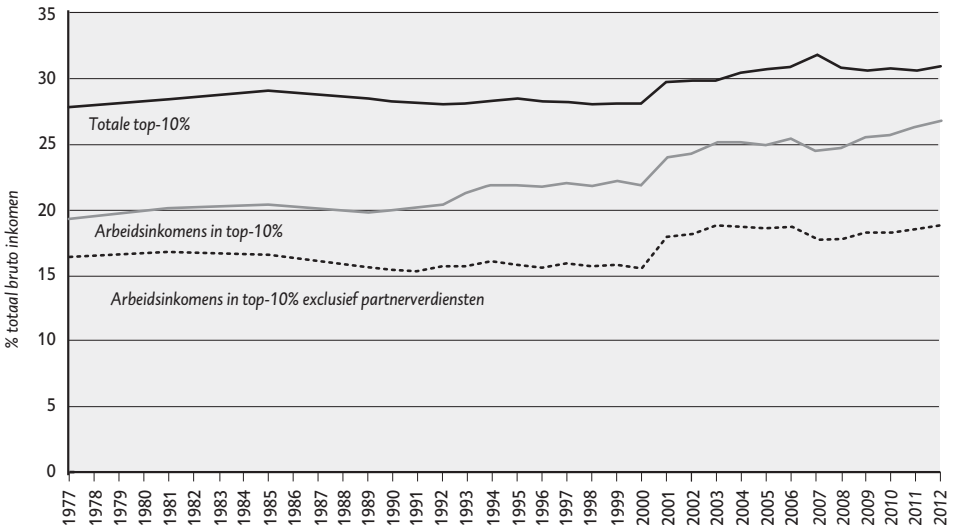
Bruto-inkomens vormen het beste startpunt van de analyse

Als het eigenlijk zo eenvoudig is, waarom is er dan toch zo veel discussie over de vraag of de ongelijkheid wel of niet is gegroeid? De vraag is simpel, het antwoord gecompliceerd; ‘the devil is in the detail’ is hier bij uitstek van toepassing. Ik ga daar zo dadelijk op in maar sta eerst stil bij het hierboven gebruikte *bruto-inkomen* – overigens meteen al zo’n detail. Ik wil het belang benadrukken van het bruto-inkomen als startpunt van de analyse. Het bruto-inkomen omvat de marktinkomens (uit arbeid, onderneming, en/of vermogen) en de inkomensoverdrachten (sociale verzekeringen⁵ en sociale voorzieningen⁶) van huishoudens. Het maakt het mogelijk onderscheid te maken tussen deze inkomensbronnen, iets dat in de beschouwing van netto- en gestandaardiseerde inkomens al snel verloren gaat. Marktinkomens leveren de belangrijkste bijdrage aan de hogere inkomens: 91 procent van alle inkomens in het hoogste deciel, en 84 procent van alle inkomens in de bovenste vijf decielen. Overdrachten daarentegen bepalen goeddeels de lagere inkomens: 86 procent van het inkomen in het laagste deciel en 63 procent van de gehele onderste helft van de inkomensverdeling (gemiddelde cijfers over 1977-2011). We kunnen zeggen dat de bovenste helft van de inkomensverdeling door marktinkomens wordt bepaald, en de onderste helft door overdrachten en pensioenen met enige bijmenging van marktinkomens, afhankelijk van het deciel.

Het bruto-inkomen is het ruimst mogelijke inkomensbegrip; het vormt dan ook het uitgangspunt voor de vaststelling van de inkomstenbelasting. In ons land wordt echter weinig aandacht besteed aan de bruto-inkomensongelijkheid. Het CBS presenteert uitsluitend ongelijkheidsmaten voor de netto-inkomens. Gelukkig zijn wel bruto-inkomensdecielen beschikbaar, waar ik hier dankbaar gebruik van maak. Het is paradoxaal dat het CBS deze vaak gebruikt als grondslag voor de presentatie van uitkomsten over de inkomensverdeling maar ze niet verder analyseert.

Van belang is dat het bruto-inkomen de verbindende schakel vormt naar het internationale debat over het aandeel van topinkomens: de '1 procent' versus de '99 procent'. De inkomensontwikkeling van de top 10 procent wordt aangegeven door de bovenste lijn in figuur 2.1, en de top 1 procent en andere fracties zijn onderdeel daarvan. Figuur 2.2 toont het aandeel van de top 10 procent in het totale bruto-inkomen.⁷

Figuur 2.2 Inkomensaandeel top 10 procent*, totaal en uit loon (% bruto-inkomen), 1977-2012**

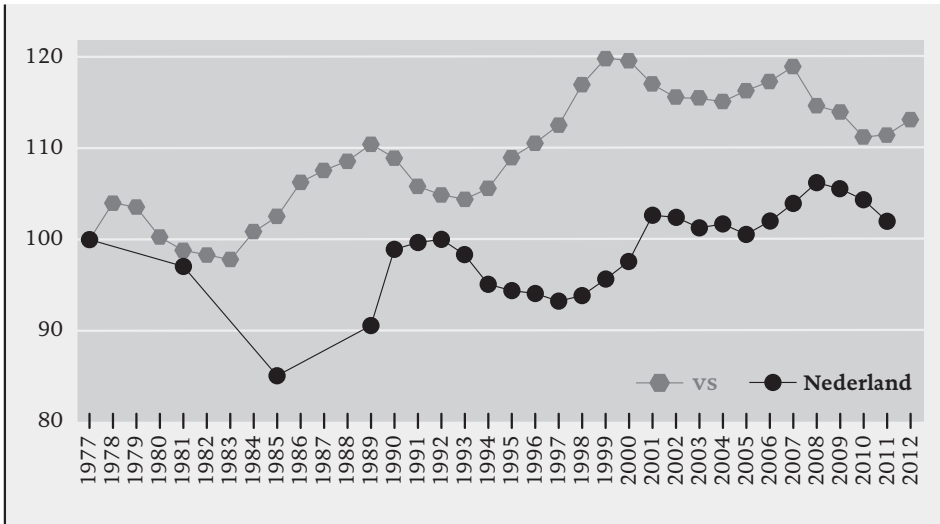
*) Het betreft hier geen huishoudens maar fiscale eenheden, conform het topinkomensonderzoek vanaf 1914 (Atkinson en Salverda 2005), maar het verschil is gering.

***) In 2007 is er een grote bijdrage van een tijdelijke belastingverlaging op inkomen uit 'Aanmerkelijk Belang', die eenmalig het vermogensinkomen aan de top verhoogt en daarmee het totale inkomen verhoogt; daardoor blijft de rol van de lonen in dat jaar achter.

Bron: Salverda (2013b), afgeleid uit IPO- tabellen opgesteld door het CBS.

Het Nederlandse inkomensaandeel van de top 10 procent vertoont tussen 2001 en 2006 een stijging, met ruim 1 procentpunt, nadat het jarenlang stabiel was op een niveau van 28 à 29 procent. Dit grotere aandeel is tijdens de financiële crisis behouden, waardoor het topaandeel zich nu bevindt op het hoogste punt sinds 1977. Deze groei is internationaal gezien relatief bescheiden. Van groot belang is echter dat binnen deze top het aandeel van arbeidsinkomens vrijwel onafgebroken is toegenomen en per saldo is gegroeid van 19,3 naar 26,7 procent van het totale bruto-inkomen. Dat gebeurde vooral gedurende de twee decennia vanaf 1990, toen de Gini-coëfficiënt nauwelijks van zijn plaats kwam, inclusief de periode sinds het uitbreken van de financiële crisis. Het arbeidsinkomen binnen het topdeciel stijgt dan ook aanzienlijk sneller (+41 procent) dan het deciel als geheel (+28 procent in figuur 2.1).⁸ Het is het duidelijkste voorbeeld van wat ik bedoel met de tektoniek van de verdeling: onder een welhaast stabiel oppervlak gaan sterke verschuivingen schuil.

Het bruto-inkomen maakt ook een verbinding mogelijk naar het Amerikaanse debat over de decennialange stagnatie van de middenklasse. Deze stagnatie wordt afgemeten aan de ontwikkeling van het middelste (of mediane) huishoudinkomen, dat is gedefinieerd in termen van bruto-inkomen. In ons land lijken we dit debat met een zekere bevreemding te volgen. Toch blijkt uit figuur 2.3 dat het Nederlandse mediane huishouden zich nog ongunstiger heeft ontwikkeld dan het Amerikaanse; het verloop van het vijfde en zesde deciel in figuur 2.1 kon dit al doen vermoeden.⁹ Dezelfde langdurige stagnatie treedt dus in ons land op. Figuur 2.3 toont een enorme koopkrachtdaling, met 15 procent, tijdens de diepe recessie die ons land in de eerste helft van de jaren tachtig doormaakte. Deze daling is begin jaren negentig even ongedaan gemaakt, maar werd meteen gevolgd door een nieuwe daling. Pas tussen 2005 en 2008 wordt het oude niveau met 6 procent overstegen, om vervolgens weer met 4 procentpunt omlaag te tuimelen. Het Nederlandse mediane reële bruto-inkomen groeit per saldo dus met 2 procent over een periode van 35 jaar, het Amerikaanse met 11 procent. De meest recente daling in ons land overtreft de aanvankelijke daling van de jaren tachtig. Of de diepe daling die zich toen vervolgens voordeed nu weer zal optreden, ligt nog in de toekomst verborgen. Hernieuwde bezuinigingen op uitkeringen stemmen niet hoopvol.

Figuur 2.3 Mediaan reëel bruto-huishoudinkomen* in Nederland en de vs, 1977=100

*) De mediaan (50^e percentiel) vormt de bovengrens van het vijfde deciel, en wijkt daarom iets af van het gemiddelde van die deciel zoals gepresenteerd in figuur 2.1. Anders dan in de VS is in Nederland een toegerekende huurwaarde inbegrepen, maar dat maakt voor de ontwikkeling slechts weinig verschil. Bronnen: US Census, www.census.gov/hhes/www/income/data/historical/inequality/IE-1.pdf, en berekening uit gegevens verkregen van CBS.

Waarom wordt toch vaak getwijfeld aan de groei van ongelijkheid?

Zoals al gezegd, is het antwoord op deze vraag gecompliceerd. Het heeft om te beginnen te maken met de maat waarmee de ongelijkheid gewoonlijk wordt gemeten, anders dan met het plaatje van de decielen zoals in figuur 2.1: de Gini-coëfficiënt als een samenvattend cijfer. Ik heb de tekortkomingen daarvan al aangestipt en kom nog terug op het veel vlakkere verloop ervan. Daarnaast spelen de veranderende statistische waarneming en de precieze definities van inkomen en inkomenseenheden door het CBS een rol. Dat geldt met name voor de breuk in het jaar 2000, die ik in deze analyse zo goed mogelijk heb gerepareerd.¹⁰ Ik richt me hier verder op de andere twee al genoemde punten: de verborgen implicaties van het gestandaardiseerde inkomen in vergelijking met het bruto-inkomen en de tektoniek die zich onder het oppervlak afspeelt.

De aard van het gehanteerde inkomensbegrip maakt een enorm verschil voor het *niveau* van de ongelijkheid en beïnvloedt ook de ontwikkeling over de tijd. Hierboven heb ik het bruto-inkomen als uitgangspunt gekozen. Dat maakt het mogelijk de inkomensvorming van huishoudens direct in de analyse te betrekken. In de studie van de inkomensverdeling, in het publieke debat en in de politieke beleidsvorming is alle aandacht echter gericht op de uiteindelijke uitkomst: het welzijn

van huishoudens. Daarin staan de gestandaardiseerde inkomens centraal. Deze zijn het resultaat van bruto-inkomens na aftrek van belasting en sociale premies en na correctie voor de omvang en samenstelling van de ontvangende huishoudens. Begrijpelijkerwijs zijn beide van invloed op het nut van een gegeven inkomen. De standaardisering drukt de huishoudinkomens uit als equivalenten van een eenpersoonshuishouden. Ze corrigeert ervoor dat meer dan één persoon is aangewezen op een gegeven inkomen, en tegelijk ook dat meerdere personen schaalvoordelen behalen door samen een huishouden te voeren en daarom met een gemiddeld geringer inkomen het welzijnsniveau van de eenpersoonsstandaard kunnen bereiken. Van belang is dat dit gestandaardiseerde inkomen niet statistisch wordt waargenomen, maar het resultaat vormt van een bewerking van de gegevens. Deze bewerking is zelf niet gestandaardiseerd maar kan op verschillende manieren worden uitgevoerd.¹¹

De aan het begin genoemde stabiliteit van de Gini-coëfficiënt heeft betrekking op het gestandaardiseerde inkomen, en hierop richten zich ook het nationale en internationale armoedebeleid. Standaardisering leidt *de facto* tot een drastische vermindering van de inkomensongelijkheid, omdat huishoudens met hogere inkomens doorgaans groter zijn. Hun positie in de inkomensverdeling schuift daardoor omlaag. Het gestandaardiseerde inkomen is derhalve een complex resultaat, van a) oorspronkelijke inkomensvorming op de arbeidsmarkt, in onderneming en uit vermogen, b) inkomensherverdeling door inkomensoverdrachten en afdracht van belasting en premies, en c) huishoudvorming en -ontwikkeling in combinatie met de manier waarop de effecten daarvan worden bepaald.

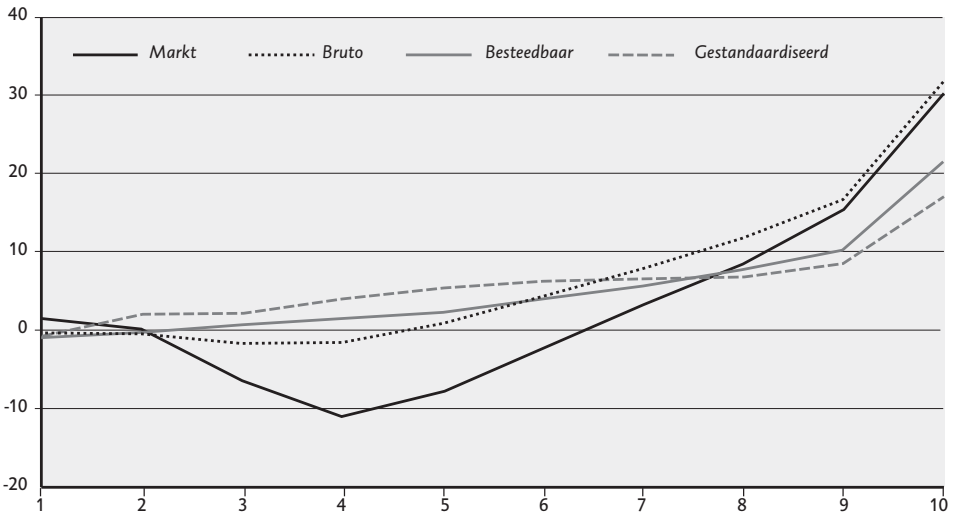
2.3 VAN BRUTO NAAR NETTO EN VERDER: EFFECTEN VAN INKOMENSHERVERDELING EN -STANDAARDISERING

Zoals gezegd, verschilt het bruto-inkomen van het marktinkomen door de toevoeging van overdrachten. Vervolgens is het gestandaardiseerde inkomen twee stappen verwijderd van het bruto-inkomen: van bruto naar netto door belasting- en premieheffing, en van netto naar gestandaardiseerd door equalisering. Elk van deze stappen heeft een groot effect op het niveau van de ongelijkheid. Het is beter ze gescheiden te houden omdat er heel verschillende factoren aan ten grondslag liggen: overheidsbeleid voor de herverdeling en individueel gedrag voor de huishoudvorming.¹² Het effect van deze stappen wordt doorgaans bepaald door simpelweg de ongelijkheid tussen de verdelingen voor en na zo'n stap te vergelijken. Daarbij worden huishoudens bij elk inkomensbegrip opnieuw op een rij gezet naar de hoogte van dat inkomen. De vergelijking omvat daardoor meer dan alleen de stap van herverdeling of standaardisering en geeft niet het effect op gegeven huishoudens aan maar op wisselende huishoudens. Om het effect beter in beeld te krijgen pas ik hier een vaste rangschikking van de huishoudens toe; deze is steeds gebaseerd op de hoogte van hun bruto-inkomen zoals gebruikt in figuur 2.1. Op die

manier kan nauwkeurig per deciel, en in het bijzonder voor het topdeciel, voor exact dezelfde groep huishoudens worden vastgesteld welke effecten de herverdeling en de standaardisering hebben op hun inkomen.

Figuur 2.4 vat dit kort maar krachtig samen voor de koopkrachtontwikkeling per deciel tussen 1977 en 2011. Marktinkomens zijn opvallend genoeg iets gegroeid in het onderste deciel en verder vooral aan de bovenkant, vanaf het zevende deciel. Daartussenin is hun belang echter drastisch afgenomen, ten gunste van overdrachten, zoals blijkt uit de positievere ontwikkeling van de bruto-inkomens in vergelijking tot de marktinkomens. Een belangrijke oorzaak hiervan is de toename van de beroepspensioenen. Die houden tegenwoordig veel huishoudens weg uit het onderste deciel, waar ze voorheen belandden doordat ze alleen aow hadden. De hogere ligging in de figuur van het netto-inkomen ten opzichte van het bruto-inkomen geeft aan dat in datzelfde middenbereik van de inkomensverdeling ook de belastingheffing gunstiger is geworden. Tot slot leidt de standaardisering hier tot een belangrijke verhoging van het inkomen: klaarblijkelijk zijn de betrokken huishoudens relatief klein (wat begrijpelijk is voor gepensioneerden). Onder de tamelijk breed gespreide ontwikkeling van de gestandaardiseerde inkomens gaan daarom forse verschuivingen schuil, die veel meer aandacht verdienen.

Figuur 2.4 Koopkrachtveranderingen (€-2011) per deciel* en inkomensconcepten ten opzichte van 1977=0

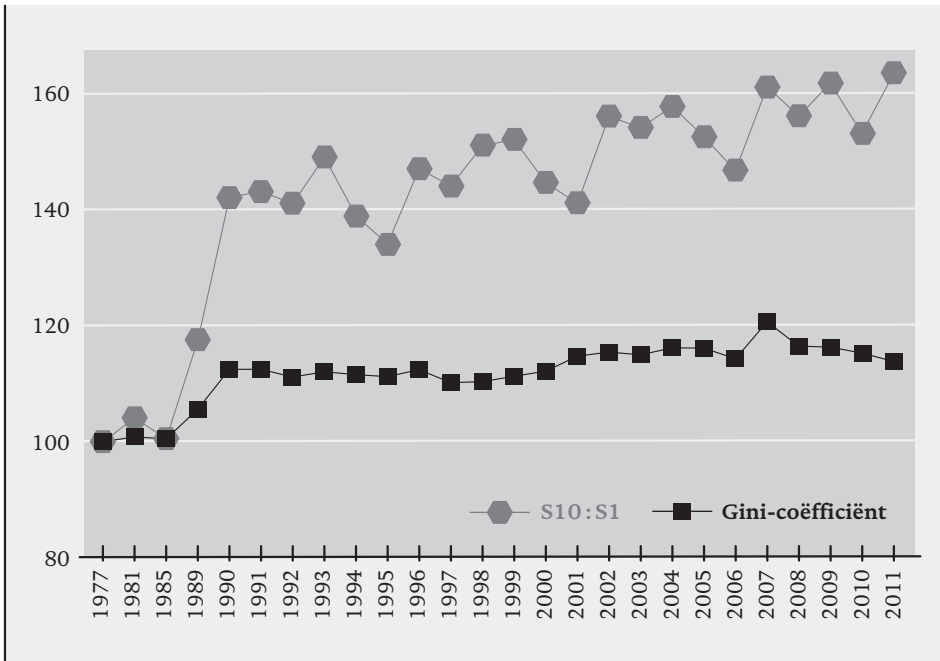
*) Steeds gerangschikt naar bruto-inkomen.

Bron: Eigen berekening uit speciale tabellen CBS (zie Salverda 2013a, figuur 9).

Aan de bovenkant van de verdeling hebben marktinkomen en bruto-inkomens zich bijna identiek ontwikkeld. Beide stijgen in het topdecil met ruim 30.000 euro; de bijdrage van overdrachten blijft daarmee onveranderd. Aan de top leiden belastingheffing (-9.000 euro) en standaardisering (-4.000 euro) duidelijk tot een verlaging van het inkomen. Desondanks zijn de netto- en gestandaardiseerde inkomens die resulteren, en daarmee ook de inkomensongelijkheid, toegenomen. Belastingheffing en standaardisering tezamen brengen de top bijna de helft dicht bij de onderkant. Daarmee wordt de omvang van inkomensongelijkheid tussen beide uiteinden vanzelfsprekend drastisch kleiner. De eerder genoemde $S_{10}:S_1$ -verhouding in 2011 van 14,0 voor bruto-inkomens daalt met een kwart naar 10,8 voor netto-inkomens, en met meer dan de helft naar 6,6 voor gestandaardiseerde inkomens. Standaardisering levert dus zonder meer een zeer belangrijke bijdrage aan de verlaging van de ongelijkheid. De verlagende effecten zijn echter over de tijd minder geworden. De bruto-inkomensongelijkheid stijgt, zoals al gezegd, met 33 procent, terwijl de netto-inkomensongelijkheid groeit met 49 procent (vanaf 7,2 in 1977) en de gestandaardiseerde-inkomensongelijkheid zelfs met 63 procent (vanaf 4,0 in 1977). Ondanks het feit dat de herverdeling nog altijd zeer aanzienlijk is, heeft ze de toegenomen ongelijkheid van bruto- en marktinkomens dus bij lange na niet kunnen compenseren. Tot op zekere hoogte is dat wel gelukt in het midden van de inkomensverdeling – vandaar waarschijnlijk ook de gunstiger uitkomsten van de Gini-coëfficiënt – maar zeker niet aan onder- en bovenkant. Dat geldt in nog sterkere mate voor de standaardisering: huishoudens aan de bovenkant zien niet alleen hun inkomen sterk groeien maar delen het tegenwoordig ook met minder personen dan vroeger, zodat hun gestandaardiseerde inkomen aanmerkelijk sterker groeit. Aan de onderkant leidt standaardisering tot weinig verandering, omdat de meeste huishoudens uit één persoon bestonden en bestaan. Als de trend van huishoudverdunding zich in de toekomst voortzet, zal de ongelijkheid van gestandaardiseerde inkomens daarom blijven toenemen.

Het tijdpad van deze ontwikkelingen tussen 1977 en 2011 vertoont geen gelijkmatig beeld. Voor alle inkomensconcepten stijgt de ongelijkheid zeer sterk na (1985-1990) de diepe recessie van de jaren tachtig. De $S_{10}:S_1$ -verhoudingen stijgen dan snel met respectievelijk 23 (bruto), 37 (netto) en 42 (gestandaardiseerd) procent. Tijdens de rest van de periode tot 2011 stijgen de $S_{10}:S_1$ -verhoudingen, door de schommelingen heen, gestaag verder: in totaal met 10 procent voor bruto- en netto-inkomens en met 20 procent voor gestandaardiseerde inkomens. De laatste stijging ondermijnt duidelijk het gangbare beeld van een stabiele ongelijkheid (figuur 2.5).

Figuur 2.5 Gestandaardiseerde-inkomensongelijkheid: S10:S1-verhouding* versus Gini-coëfficiënt, 1977-2011 (1977=100)**

*) Gerangschikt naar bruto-inkomen.

**) De reeksbreuk van 2000 kon voor de Gini-coëfficiënt niet worden gerepareerd.

Bron: Eigen berekening uit speciale tabellen van het CBS.

Berekend op basis van de bruto-inkomens van huishoudens en hun rangorde, neemt de ongelijkheid daarom voortdurend toe. De standaardisering oefent een toenemende invloed uit, en daarmee de huishoudvorming die eraan ten grondslag ligt. De groei van de ongelijkheid komt ook scherp naar voren als we de top en de voet van de inkomensverdeling afzonderlijk bekijken. Het gestandaardiseerde inkomen aan de top groeit met 48 procent. Drie kwart van die groei vindt plaats ná 1990, in lijn met de toenemende rol van de topinkomens uit arbeid in figuur 2. 2. Het inkomen van het voetdeciël blijft onveranderd: voor netto- en gestandaardiseerde inkomens is het beeld in figuur 2.1 vrijwel identiek.

Wanneer we kijken naar de meest recente ontwikkelingen, blijkt het inkomen in alle decielen en voor alle types inkomen sinds de start van de financiële crisis te zijn gedaald (tabel 2.1).¹³ Vooral de daling van de marktinkomens in het midden van de verdeling is buitengewoon sterk, tot een maximum van 14 procent in het vierde deciel – mogelijk gaat het hier vooral om werkloos geworden eenverdieners uit bijvoorbeeld de bouw. Uitkeringen, belasting en standaardisering maken het beeld

over deze periode aanzienlijk gelijk, behalve voor het laagste deciel, dat juist extra in koopkracht achterblijft (-8 procent). Vooral deze laatste daling is verantwoordelijk voor de stijging van de S10:S1-verhouding, aangezien het topdeciel neerwaarts meebeweegt met de algemene trend.

Tabel 2.1 Recente koopkrachtveranderingen, 2008-2011

	totaal	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	S10:S1
Marktinkomens	-6%	-4%	-8%	-13%	-14%	-11%	-9%	-7%	-5%	-4%	-5%	-1%
Bruto inkomens	-3%	-5%	-2%	-3%	-4%	-4%	-4%	-3%	-3%	-2%	-4%	2%
Netto inkomens	-3%	-8%	-4%	-4%	-3%	-4%	-3%	-3%	-3%	-2%	-3%	5%
Gestandaardiseerde inkomens	-3%	-7%	-2%	-4%	-3%	-3%	-2%	-2%	-2%	-2%	-3%	5%

*) Steeds gerangschikt naar bruto inkomen.

Bron: Eigen berekening uit speciale tabellen CBS

Het idee van een stabiele inkomensongelijkheid berust dus op een defecte maatstaf. Deze mist waar de actie is en gaat voorbij aan de *inkomensvorming*, die duidelijk ongelijker is geworden.

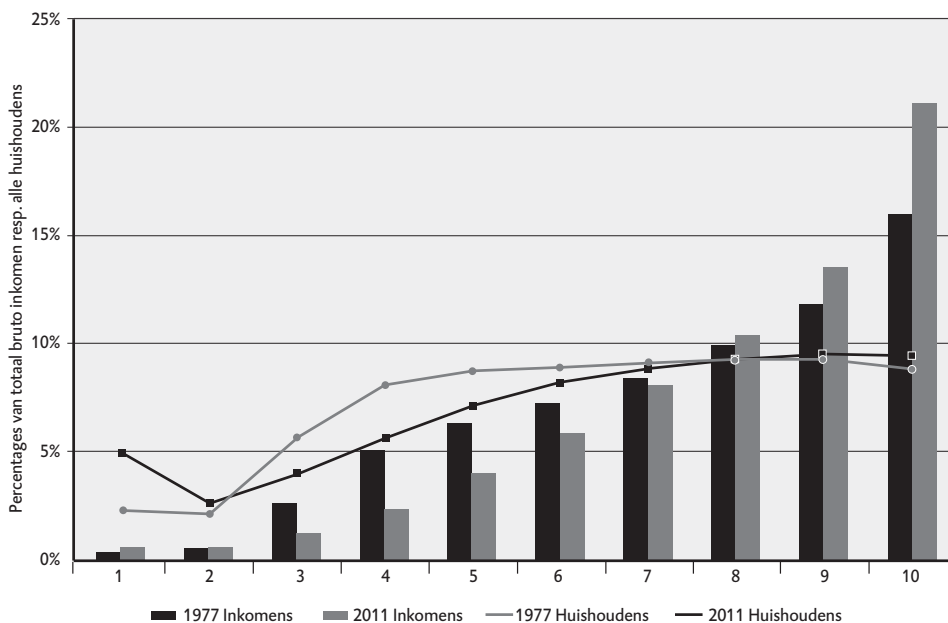
Hierbij kan nog worden aangetekend dat het gestandaardiseerde inkomen op zichzelf een ontoereikende indicatie geeft van het huishoudelijk welbevinden. Uit belastingen en premies worden belangrijke publieke diensten gefinancierd, zoals onderwijs, huisvesting en gezondheidszorg, en deze diensten worden vervolgens geleverd aan huishoudens ('profijt van de overheid'). De geldelijke waardering van hun gebruik vormt samen met het netto-inkomen het 'uitgebreide' inkomen, dat het welzijn van huishoudens beter benadert. Het belang van dit gebruik verschilt naar inkomen en belangrijke veranderingen daarin doen de ongelijkheid van de uitgebreide-inkomensverdeling nog sterker groeien dan de gestandaardiseerde-inkomensverdeling: de S10:S1-verhouding stijgt met 87 procent.¹⁴ Hieraan kan nog worden toegevoegd dat het netto-inkomen tot stand komt na afdracht van inkomstenbelasting en socialeverzekeringspremies; over de besteding van het netto-inkomen worden vervolgens nog indirecte belastingen betaald (btw en dergelijke). Omdat deze belastingen relatief minder belangrijk zijn bij de hogere inkomens, geeft de gestandaardiseerde-inkomensverdeling ook op dit punt een te optimistisch beeld van de ongelijkheid – vooral nu de btw-tarieven in Nederland (en Europa) in de afgelopen jaren aanmerkelijk zijn verzwaaard (zie bijvoorbeeld Figari en Paulus 2012).

2.4 DE OPWAARTSE TEKTONIEK VAN ARBEIDSINKOMENS EN HUISHOUDSAMENSTELLING

We hebben inmiddels enkele duidelijke voorbeelden gezien van onvermoede bewegingen binnen een inkomensverdeling die op het eerste gezicht tamelijk stabiel is. Topinkomens groeien sterk ondanks een nauwelijks veranderende Gini-coëfficiënt (figuur 2.5), topinkomens uit arbeid groeien veel sneller dan de langzame en verlate stijging van het algemene topinkomensaandeel doet vermoeden (figuur 2.2). Achter een gelijkmatige ontwikkeling van gestandaardiseerde inkomens in een aanzienlijk gedeelte van de inkomensverdeling schuilen sterk uiteenlopende ontwikkelingen van marktinkomens, overdrachten, belastingheffing en huishoudvorming (figuur 2.4 en tabel 2.1). Het is goed denkbaar dat in een opdeling van huishoudens vele, of zelfs alle, onderscheiden categorieën afzonderlijk een kleinere ongelijkheid vertonen dan het totaal, afhankelijk van hun positie binnen dat totaal.¹⁵ Sterker nog, de ongelijkheid kan binnen alle groepen veranderen, of zelfs stijgen, terwijl het totaal ongewijzigd blijft. Potentieel kan van de meeste huishoudens de positie in de verdeling veranderen zonder dat een geaggregeerde ongelijkheidsmaat dit aangeeft. Omgekeerd kan ook een klein groepje huishoudens het algemene niveau van de ongelijkheid sterk beïnvloeden. Zo ontvangen relatief weinig mensen inkomen uit onderneming terwijl dit inkomensconcept de inkomensverdeling sterk uitrekt omdat zowel de hoogste als de laagste inkomens tot deze categorie behoren. Stabiele ongelijkheid kan samengaan met aanzienlijke samenstellingseffecten en kleine samenstellingseffecten kunnen grote veranderingen in de ongelijkheid tot gevolg hebben.

In het bijzonder is in figuur 2.4 de ontwikkeling van de marktinkomens duidelijk gemaakt: deze zijn belangrijk aan de bovenkant en de onderkant van de inkomensverdeling en hebben een afnemend belang in het (lage) midden. Gezien hun grote algemene belang is het niet verwonderlijk dat het vooral arbeidsinkomens zijn die deze ontwikkeling bepalen. In figuur 2.6 wordt, voor de jaren 1977 en 2011, de spreiding vergeleken van alle huishoudens die een arbeidsinkomen ontvangen (de markerings), en die van het totale arbeidsinkomen dat zij ontvangen (de staven). Opgeteld over de decielen blijft het aandeel van de arbeidsinkomens bijna onveranderd: 67 à 68 procent van het totaal.

Figuur 2.6 Procentuele spreiding van arbeidsinkomens en huishoudens met arbeidsinkomen* over decielen van bruto-inkomen, 1977 en 2011

*) Elk mogelijk arbeidsinkomen; dit verschilt van huishoudens met hun belangrijkste inkomen uit arbeid.

Bron en reparatie voor reeksbreuk als aangegeven bij figuur 2.1.

De huishoudens met een arbeidsinkomen vormen de grote meerderheid van alle huishoudens, al is hun aandeel gedaald van 73 procent in 1977 naar 69 procent in 2011. Figuur 2.6 laat zien dat arbeidsinkomens onderling veel schever over de decielen verdeeld zijn geraakt en tegelijkertijd massaal omhoog zijn geschoven binnen de inkomensverdeling. Het aandeel van arbeidsinkomens die zich in het topdeciel bevinden, stijgt zeer sterk: van 16 naar 21 procent van alle bruto-inkomens. Verrassend genoeg zijn de verschuivingen onder de huishoudens juist gering; het aandeel dat zich in de top bevindt, verandert nauwelijks: van 8,9 naar 9,5 procent (merk op dat elke deciel 10 procent van de huishoudens omvat). Met andere woorden: de groei van het inkomensaandeel komt bijna helemaal voor rekening van een hoger inkomen per huishouden en niet van een groter aantal huishoudens. Dit stemt overeen met de scherpe stijging van het tiende deciel in figuur 2.1 en met het groeiende belang van tweeverdieners in de toename van de topinkomens in figuur 2.2. Deze tweeverdieners zijn grotendeels verantwoordelijk voor het stijgende aandeel van de arbeidsinkomens: het verschil tussen de onderste twee lijnen verdubbelt van 3 procentpunt in 1977 naar meer dan 6 in 2000 en stijgt daarna verder naar 8 in 2012 – anders gezegd: hun aandeel onder de arbeidstopinkomens verdubbelt van

15 procent in 1977 naar 30 procent in 2011. Van alle partnerinkomens uit arbeid gaat vrijwel de helft naar het topdecil. Het betekent dat eenverdieners in de verdeling 'omlaag zakken'. In de algemene inkomensstatistiek stijgt het aantal *personen* met inkomen dan ook het snelst in het topdecil, en het overgrote deel van die personen is lid van een arbeidshuishouden. Tijdens de financiële crisis zijn deze ontwikkelingen ongewijzigd verder gegaan en er is weinig reden om te verwachten dat ze in de toekomst vanzelf zullen afzwakken. Integendeel.

Aan het andere uiteinde van de verdeling, het laagste decil, is het aantal huishoudens met een arbeidsinkomen tussen 1977 en 2011 duidelijk gestegen. Het arbeidsinkomen waarover zij beschikken, groeit echter veel minder en het gemiddelde arbeidsinkomen blijft dan ook achter bij dat van de andere decielen. Tegelijkertijd zien we een uitholling in het lagere midden: aandelen van arbeidsinkomens en huishoudens dalen in het derde tot zesde decil. Aan de ene kant ontvangen hier dus minder huishoudens een arbeidsinkomen dan voorheen, aan de andere kant blijft het arbeidsinkomen van eenverdienershuishoudens achter. De achtergronden van deze loonontwikkeling bespreek ik hier niet; die komen aan de orde in de bijdrage van De Beer in deze bundel (hoofdstuk 3). Wel stel ik vast dat de schol van arbeidsinkomens krachtig over de andere soorten inkomens heen omhoog schuift. Zo ervaren huishoudens met arbeidsinkomens onderling een grotere ongelijkheid; tegelijkertijd ervaren huishoudens met andere soorten inkomens dat ze achterblijven bij de opwaartse beweging van de arbeidsinkomens. Geheel anders dan een stabiele Gini-coëfficiënt zou doen verwachten, bevindt de overgrote meerderheid van huishoudens zich dus in een situatie van toegenomen ongelijkheid.

Ook nu weer heeft dit beeld betrekking op de bruto-inkomens, en maken belastingheffing en standaardisering het beeld aanzienlijk gelijkjer. Helaas laten de beschikbare gegevens het niet toe dit beeld te bepalen voor de inkomens uit arbeid (en daarbij ook de rangorde van huishoudens te behouden). De effecten zijn echter in principe niet anders dan voor andere categorieën. Wel zal het belastingeffect hier groter zijn vanwege de hogere inkomens en is ook het equivalentie-effect waarschijnlijk iets groter vanwege de grotere huishoudomvang in de relevante leeftijdscategorie.¹⁶

Naast de opmars van de arbeidsinkomensongelijkheid is het tot slot van belang te wijzen op de krachtige huishoudverdunding die is opgetreden sinds 1977. Het aandeel van de eenpersoonshuishoudens neemt sterk toe terwijl de gemiddelde omvang van de meerpersoonshuishoudens daalt. Daarmee krimpt het verlagende effect van standaardisering op de netto-ongelijkheid, nu en in de toekomst. De al opgemerkte sterkere ongelijkheids-groei van gestandaardiseerde inkomens na 1990 zal deze trend deels weerspiegelen. De huishoudens van ouderen (65-plus) zijn gemiddeld aanmerkelijk kleiner dan andere huishoudens; dat maakt hun gestandaardiseerde inkomens relatief hoger. Samen met hun toegenomen belang in de

bevolking draagt dit bij aan de verhoging van de gestandaardiseerde ongelijkheid.¹⁷ Het opwaartse effect van equalisering vanaf het tweede deciel in figuur 2.4 weerspiegelt dat.

2.5 HOE DE DRUK VAN DE INKOMENSTEKTONIEK TE VERMINDEREN?

Samenvattend: de bruto-inkomensongelijkheid is in de afgelopen decennia drastisch toegenomen en ook tijdens de financiële crisis verder gestegen – in tegenstelling tot de diepe recessie van begin jaren tachtig, toen de ongelijkheid juist iets daalde. Dit geldt nog sterker voor de gestandaardiseerde-inkomensverdeling: de laagste inkomens blijven over de 35 jaar *grosso modo* onveranderd, de hoogste inkomens stijgen met meer dan 60 procent. Het topinkomensaandeel volgens internationale definities vertoont voor het eerst een stijging, ook gedurende de afgelopen vijf jaar. De groeiende ongelijkheid berust op dalende uitkeringen aan de onderkant en stijgende marktinkomens aan de bovenkant. In het bijzonder de hogere arbeidsinkomens nemen verder toe en overvleugelen de andere inkomens. Stijgende individuele topbeloningen (zie De Beer, hoofdstuk 3) en een toenemende combinatie van inkomens binnen huishoudens (tweeverdieners) zijn hiervoor verantwoordelijk. Reële inkomens in een groot deel van het midden van de inkomensverdeling stagneren onafgebroken en liggen tegenwoordig eerder lager dan hoger vergeleken met de jaren zeventig. Het mediane bruto-inkomen doet het slechter dan zijn pendant in de Verenigde Staten. Daar leidt de positie van het mediane bruto-inkomen tot veel debat: een debat dat hier ten ene male ontbreekt.

De meest gebruikte, geaggregeerde ongelijkheidsmaat, de Gini-coëfficiënt, gaat voorbij aan deze ontwikkelingen omdat deze let op het resultaat in het midden van de verdeling en tegelijkertijd belangrijke verschuivingen binnen de verdeling over het hoofd ziet. Ook besteedt de Gini-coëfficiënt minder aandacht aan de uiteinden, ‘where the action is’. Laten we hierbij vaststellen dat het laagste deciel geen volatiel samenraapsel vormt, en het hoogste deciel evenmin. Het eerste deciel is in de loop van de tijd aanmerkelijk meer huishoudens gaan omvatten met een inkomen uit arbeid. Jongeren, lees: studenten, vormen slechts een minderheid en hun rol is eerder kleiner geworden dan groter. Vooral het aandeel van de huishoudens in de kernleeftijd van de arbeidsmarkt (25-64 jaar) is gestegen; dit verschilt tegenwoordig nog maar weinig van het algemeen gemiddelde. Deze huishoudens nemen de plaats in van gepensioneerden, die naar de naasthogere decielen zijn verhuisd, met dank aan de jarenlang opbouw van ons nationaal stelsel van kapitaalgedekte pensioenen.

Bij een onveranderde inkomensherverdeling volgt de netto-ongelijkheid de bruto-ongelijkheid. Omdat de herverdelende werking van belastingen en premies is afgenomen, stijgt de ongelijkheid van netto-inkomens echter meer. Omdat boven-

dien het effect van standaardisering voor huishoudsamenstelling is verminderd, groeit de ongelijkheid van gestandaardiseerde inkomens nog sterker. De top 10 procent van marktinkomens is ook in bruto- en nettotermen uitgelopen op de rest en tegelijkertijd zijn hun huishoudens relatief kleiner geworden, waardoor de gestandaardiseerde ongelijkheid nog sterker is gestegen. Daartegenover staat de onderkant van het inkomensgebouw, die al 35 jaar *surplace* draait, voor bruto-, netto- én gestandaardiseerde inkomens. Veel van de ongelijkheidsgroei is geconcentreerd in de jaren tachtig, al is de groei van (arbeids)topinkomens juist daarna gestaag doorgegaan. Het zou ook een grote verrassing zijn als alle veranderingen die tijdens de jaren negentig en daarna zijn aangebracht in uitkeringen en het minimumloon,¹⁸ samen met de alom bekende groei van topbeloningen, particulier en publiek, geen sporen in de ongelijkheid hadden achtergelaten.

De voortgaande groei van de inkomensongelijkheid berust op *fundamentals* die aannemelijk maken dat deze in de komende jaren niet vanzelf minder zal worden en in een daling zal omslaan. Arbeidsinkomens raken steeds meer geconcentreerd aan de top van de inkomensverdeling, mede door het stijgende aantal verdieners binnen de huishoudens. Dit laatste, plus de algemene groei van de ondernemingshuishoudens, zetten de, voor de herverdeling onmisbare, belastingopbrengst onder druk. De standaardisering van de huishoudinkomens sorteert bij de te verwachten voortgaande gezinsverdunding steeds minder effect. Hierdoor zal de gestandaardiseerde ongelijkheid toenemen, zolang niet eerst de netto-inkomensongelijkheid vermindert, evenals – daaraan voorafgaand – de ongelijkheid van de bruto- en marktinkomens. Inkomensherverdeling heeft hun stijging nu al bij lange na niet kunnen bijbenen, laat staan als de ongelijkheidsgroei blijft voortduren.

Aan deze vaststellingen verbind ik enkele belangrijke conclusies. Allereerst is het van groot belang de aandacht te richten op de groeiende ongelijkheid van *arbeidsinkomens*. Zonder aandacht voor hun belangrijke rol komt de bestrijding van de groeiende ongelijkheid door herverdeling neer op dweilen met de kraan open. Verhoging van het minimumloon, zoals de Britse regering serieus overweegt, en demping van de topbeloningen liggen voor de hand. Echter ook het stijgend aantal verdieners binnen huishoudens verdient de aandacht. Eenverdieners zakken omlaag in de inkomensverdeling en zien hun inkomen waarschijnlijk steeds meer stagneren. De combinatie van verdieners brengt huishoudens naar de top van de inkomensverdeling, huishoudens die lagere individuele arbeidsinkomens ontvangen dan hun topospositie doet vermoeden. Hierdoor neemt de belastingcapaciteit van de hogere inkomens per saldo af. Eenverdienershuishoudens in de top 10 procent van de inkomensverdeling hebben een echt hoog inkomen en betalen effectief 28 procent van hun inkomen aan belasting, in tweeverdienershuishoudens draagt de belangrijkste verdieners 22 procent af en de partner slechts 12 procent. Het is daarom van belang om bestaande en nieuwe individugerichte belastingmaatregelen door te lichten op het effect dat ze sorteren op de *huis-*

*houd*inkomens. Zo zal de de recent inkomensafhankelijk gemaakte arbeidskorting weinig bijdragen aan een kleinere inkomensongelijkheid, voor zover veel tweeverdieners met een lager inkomen lid zijn van huishoudens met hogere inkomens. Een aan de armoede van het *huishouden* gekoppelde *Earned Income Tax Credit* zal een effectievere aanwending van belastingmiddelen vormen, zeker in combinatie met een verhoogd minimumloon. Ook het groeiend aandeel van huishoudens met een ondernemingsinkomen, die gemiddeld minder belasting afdragen dan arbeidshuishoudens, kan een vergelijkbaar effect hebben. Hier is het raadzaam elementen van belastingarbitrage naar arbeidsmarktstatus – loonarbeid of zelfstandig – weg te nemen. Hetzelfde geldt voor de (weinig) inkomens uit ondernemingsvermogen, die zich sterk in de hoogste top concentreren. De enorme tarief-elastische opbrengst van het tijdelijk belastingvoordeel voor inkomen uit ‘Aanmerkelijk Belang’ in het jaar 2007 en het verdubbelde belang van het ondernemingsvermogen binnen de vermogensverdeling sinds het begin van de financiële crisis (zie bijdrage Van Bavel, hoofdstuk 4), pleiten voor een coherente benadering van de belastingheffing op de hoogste inkomens: een benadering die zich niet alleen richt op het arbeidsinkomen.

Aan de uitkeringskant is er reden om beducht te zijn dat de wielrenners aan de onderkant bij een alsmaar voortdurend *sur place* uiteindelijk zullen omvallen. Dit gevaar dreigt met name als, in het kielzog van de financiële crisis, een herhaling zou volgen van de jaren tachtig, toen de uitkeringen werden verlaagd en bevroren juist op het moment dat de economie aantrok en marktinkomens weer gingen stijgen, waardoor de ongelijkheid explodeerde. De versterkte daling van de gestandaardiseerde inkomens in het laagste deciel, die sinds 2008 is opgetreden, geeft een indicatie in deze richting; de vele beleidsplannen betreffende de bijstand doen de rest.

Tot slot moet worden voorkomen dat, in een vicieuze cirkel, standaardisering de inkomensongelijkheid gaat bevorderen als de toenemende ongelijkheid zelf de huishoudverdunding extra zou stimuleren. De vorming van meerpersoonshuishoudens kan ongewenst worden afgeremd als relatief stijgende prijzen (van huisvesting), die het gevolg zijn van een groeiende ongelijkheid, samen gaan met relatief lagere inkomens.

NOTEN

- 1 Merk op dat het hier gaat om categorieën van huishoudens die telkens binnen een jaar met elkaar worden vergeleken, en niet om individuele huishoudens waarvan de ontwikkeling in de loop van de tijd wordt gevolgd.
- 2 Inkomen uit ‘Aanmerkelijk Belang’ is eenmalig circa 6 miljard euro hoger dan in 2006 en 2008, vooral in de top 1 procent.
- 3 De Gini-coëfficiënt heeft bovendien als principiële tekortkoming dat ze niet uit de voeten kan met negatieve inkomens – toch een *fact of life* in een kapitalistische markteconomie. Om die reden ontbreekt de coëfficiënt in de gegevens van het CBS voor markt- en bruto-inkomens.
- 4 De vaak gebruikte verhouding tussen het 90° (ondergrens van de topdeciel) en 10° percentiel (bovengrens van de onderste deciel) mist eveneens de ontwikkeling aan de beide uiteinden van de inkomensverdeling en vertoont hetzelfde vlakke verloop als de Gini-coëfficiënt (vergelijk Salverda et al. 2013: 10).
- 5 Ze omvatten werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen, en in de gegevens van het CBS ook de beroepspensioenen, ondanks het feit dat deze berusten op eigen premie-inleg en kapitaalmarktopbrengsten en dus eerder marktinkomens zijn. De pensioenen zijn kwantitatief verreweg het belangrijkste in deze categorie, ook in een internationale vergelijking. Deze toerekening is geen triviale kwestie. In de *Income Distribution and Poverty* dataset van de OESO worden ze als marktinkomen beschouwd en daarmee vallen ze buiten de herverdeling, in tegenstelling tot bij het CBS. De herverdeling in ons land in 2010, gemeten met de Gini-coëfficiënt voor en na belasting en overdrachten, is met 32 procent het geringst van alle twintig EU-landen in deze dataset (zie ook Salverda et al. 2014: tabel 1).
- 6 Bijstand, kinderbijslag, studiefinanciering, huursubsidie en privé-alimentaties.
- 7 Merk op dat de topinkomens betrekking hebben op fiscale eenheden; deze zijn niet volledig identiek aan huishoudens, die naast een (echt)paar nog andere zelfstandige belastingbetalers kunnen omvatten (met name volwassen kinderen). In 2011 telt Nederland 7,4 miljoen huishoudens en 8,7 miljoen fiscale eenheden. Veel van de 1,3 miljoen extra eenheden zullen weinig of geen inkomen hebben. Het aandeel van de top 10 procent is mede daarom hoger voor fiscale eenheden (31 procent) dan voor huishoudens (28 procent, cijfers voor 2012).
- 8 Het aandeel van andere inkomensbronnen dan arbeid, met name winst uit eigen onderneming, vertoont tegelijk een verbazingwekkende halvering van 8 (1977) naar 4 procentpunt (2012) (vergelijk het verschil tussen de bovenste twee lijnen). Nader onderzoek is gewenst naar de betrouwbaarheid van de statistische waarneming van dit type inkomen.
- 9 De groei van het aantal huishoudens was in Nederland en de VS even sterk, bijna 60 procent. De huishoudens zijn aanvankelijk even groot (2,88 leden) maar ‘verdunnen’ sterker in Nederland (2.21) dan in de VS (2.57). Verdiscontering van dat verschil (met de vierkantswortel van het aantal leden) trekt de einduitkomsten ongeveer gelijk. De P90:P10-ongelijkheidsmaat groeide in beide landen ook in vergelijkbare mate; wel ligt het Amerikaanse niveau een stuk hoger.

- 10 Zie Appendix van Salverda (2013a) voor details. De reparatie trekt, noodgedwongen, enkele oude definities door na het jaar 2000. Dit heeft tegengestelde effecten op het niveau van de ongelijkheid: verlagend door het weglaten van betaalde pensioenpremies en verhogend door het vasthouden aan een hogere schatting van de toegerekende huurwaarde van de eigen woning. De definitieverschuiving van een deel van de arbeidsinkomens naar huishoudens met inkomen uit onderneming kan niet worden gerepareerd, maar deze heeft vooral effect op de typering van huishoudens naar hun belangrijkste inkomensbron en niet op de hier gebruikte aanwezigheid van een gegeven inkomensbron in het huishoudens. De slechte kwaliteit van de gegevens voor 2000 volgens de nieuwe benadering bemoeilijkt de reparatie.
- 11 De OESO heeft een gedetailleerde methode ('modified scale') uitgewerkt, maar gebruikt in toenemende mate simpelweg de vierkantswortel uit het aantal leden van het huishouden. Het CBS maakt gebruik van een eigen gedetailleerde methode, die in de praktijk dicht ligt bij de vierkantswortel. Niettemin kunnen de effecten uiteenlopen – ook in de loop van de tijd – afhankelijk van de samenstelling van de huishoudpopulatie en de ontwikkelingen daarin.
- 12 De *Income Distribution and Poverty* dataset van de OESO houdt ze gescheiden door inkomens eerst te standaardiseren en ze dan voor en na herverdeling te vergelijken. Dan blijft er echter nog steeds een effect over van veranderde rangschikking van huishoudens, ook al is het waarschijnlijk aanmerkelijk kleiner. Bovendien is equivalisering mogelijk niet neutraal tussen bruto- en netto-inkomen (zie Salverda 2014: box 1).
- 13 Waarschijnlijk is de neerwaartse trend na 2011 aanzienlijk versterkt. In het jaar 2012 steeg het aantal huishoudens met een negatief inkomen met 30 procent van 476.000 naar 620.000. Het gaat hier voor twee derde om eenpersoonshuishoudens.
- 14 Over de periode 1977-2007 daalt het laagste deciel (-27 procent) ten gunste van de rest, in het bijzonder het hoogste deciel (+37 procent) (Salverda et al. 2013: tabel 2.3, gebaseerd op de SCP-onderzoeken naar profijt van de overheid).
- 15 Dit is concreet het geval voor de opdeling naar types van huishouden voor alle vijf ongelijkheidsmaten die het CBS publiceert, evenals voor de in deze bijdrage gebruikte top/voetverhouding.
- 16 Gegevens voor huishoudens met het *belangrijkste* inkomen uit arbeid en zonder vaste rangschikking wijzen in deze richting.
- 17 Het aandeel van pensioenhuishoudens in de bovenste helft van de inkomensverdeling verdubbelt bij equivalisering.
- 18 Bevroren van 1993 tot 1995 en tien jaar later opnieuw.

LITERATUUR

- Atkinson, A. en W. Salverda (2005) 'Top Incomes in the Netherlands and the United Kingdom over the Twentieth Century', *Journal of the European Economic Association*, 3, 4: 1-32.
- Figari, F. en A. Paulus (2012) *The Impact of Indirect Taxes and Imputed Rent on Inequality: A Comparison with Cash Transfers and Direct Taxes in Five EU Countries*. GINI Discussion Paper No 28. www.gini-research.org/system/uploads/371/original/DP_28_-_Figari_Paulus.pdf?1342692872.
- Salverda, W., C. Haas, M. de Graaf-Zijl, B. Lancee, N. Notten en T. Ooms (2013) *Growing Inequalities and Their Impacts in The Netherlands*, Country report for the Netherlands. GINI Project. www.gini-research.org/CR-Netherlands
- Salverda, W. (2013a) 'Inkomen, herverdeling en huishoudvorming 1977-2011: 35 jaar ongelijkheidsgroei in Nederland', *TPEdigitaal* 2013, 7, 1: 66-94.
- Salverda, W. (2013b) *Extending the top-income shares for the Netherlands from 1999 to 2012: An explanatory note*, World Top Income Database. <http://topincomes.gmond.parisschoolofeconomics.eu/#Country:Netherlands>
- Salverda, W. (2014) 'Can income redistribution help changing rising inequality?', *Progressive Economy*, 2: 39-47. www.progressiveeconomy.eu/sites/default/files/Progressive_Economy-JOURNAL_issue2.pdf
- Salverda W., M. de Graaf-Zijl, C. Haas, B. Lancee en N. Notten (2014) 'The Netherlands: Policy-Enhanced Inequalities Tempered by Household Formation', hoofdstuk 20 in B. Nolan, W. Salverda, D. Checchi, I. Marx, A. McKnight, I. Tóth en H. van de Werfhorst (red.) *Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries: Thirty Countries' Experiences*, Oxford University Press. (Nederlandse vertaling beschikbaar op gini-research.org/Dutch)

3 GROEIENDE BELONINGSVERSCHILLEN IN NEDERLAND

Paul de Beer

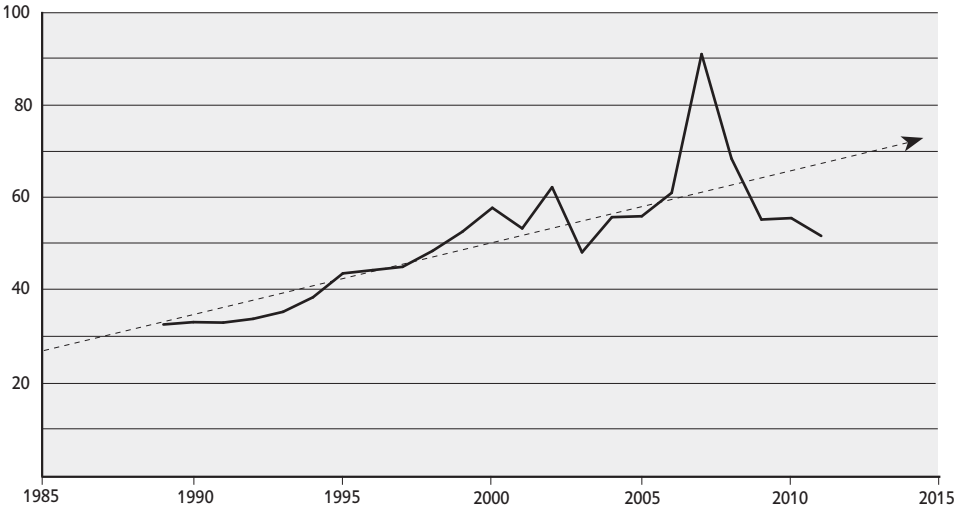
3.1 DE BELONINGSVERSCHILLEN NEMEN TOE

Als wordt gesproken over toenemende inkomensongelijkheid in Nederland, dan gaat het in de eerste plaats om groeiende beloningsverschillen. Zoals Salverda in deze WRR-Verkenning laat zien, zijn het vooral de arbeidsinkomens die verklaren waarom het inkomen aan de top en aan de voet van de inkomensverdeling steeds verder uiteenloopt. De kloof tussen topverdieners en minimumloners wordt steeds groter.

In figuur 3.1 wordt de ontwikkeling van de topinkomens in het bedrijfsleven weergegeven ten opzichte van het minimumloon. Dankzij de inspanning van *de Volkskrant*¹, die jaarlijks de jaarverslagen van de grote ondernemingen uitvlooit, kunnen we de ontwikkeling van de topsalarissen in het bedrijfsleven nu over ruim twintig jaar volgen. Figuur 3.1 toont de verhouding tussen de gemiddelde beloning van de bestuurders van de honderd bedrijven die hun top het meest betalen (kortweg de top 100) en het wettelijk minimumloon. In 1990 verdiende een bestuurder uit de top 100 in iets minder dan twee weken evenveel als een minimumloner in een heel jaar; in 2011 had hij daar nog maar één week voor nodig. Aan de vooravond van de economische crisis, in 2007, was dit kortstondig zelfs slechts drie werkdagen: een topbestuurder verdiende toen iedere dag bijna evenveel als een minimumloner in een half jaar. De crisis heeft, zoals figuur 3.1 laat zien, een forse correctie in de topbeloningen aangebracht. Niettemin is de langjarige stijgende trend hierdoor niet ongedaan gemaakt.

De groeiende loonongelijkheid beperkt zich echter niet tot de top en de onderkant van het loongebouw. Ook als we de gehele loonverdeling in ogenschouw nemen, is de ongelijkheid de afgelopen decennia gegroeid. Figuur 3.2 laat de ontwikkeling zien van twee bekende ongelijkheidsmaatstaven, de Gini-coëfficiënt en de Theil-coëfficiënt, voor het loon van werknemers met een voltijdbaan (zie voor uitleg, box 1, hoofdstuk 1). Door voor de periode 1977-2005 alleen voltijdwerknemers te vergelijken, wordt voorkomen dat het beeld wordt verstoord door de sterke groei van het aantal deeltijders die vanwege een kortere arbeidsduur gemiddeld ook een relatief laag (maand- of jaar-)loon hebben.² Alleen voor de periode 2006-2011 zijn cijfers beschikbaar over de uurlonen, die het mogelijk maken om niet alleen voltijdwerknemers maar ook alle werknemers onderling te vergelijken.

Figuur 3.1 Verhouding tussen de gemiddelde beloning van de bestuurders van de 100 bedrijven die hun top het meest betalen (de top 100) en het minimumloon, 1989-2011

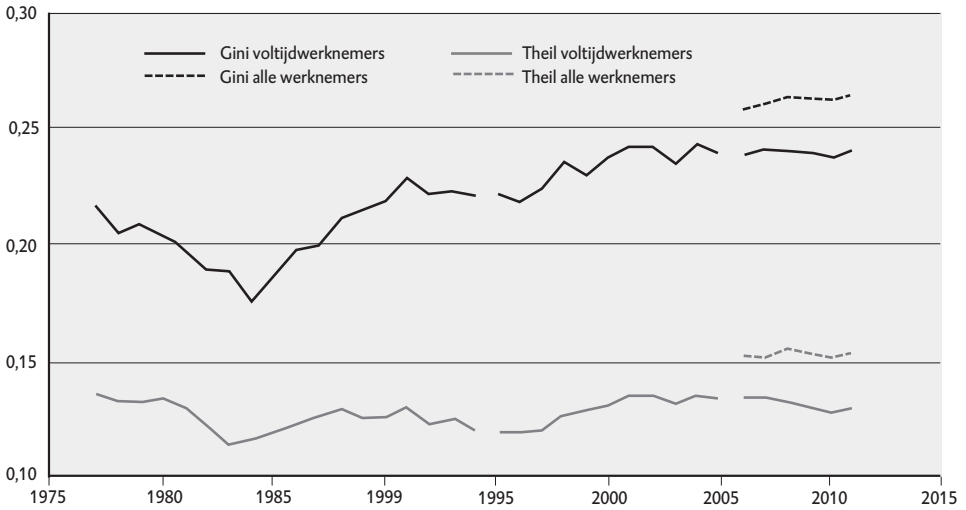

Bron: *de Volkskrant*, Ministerie van SZW; bewerking Paul de Beer.

De Gini-coëfficiënt van de lonen van voltijdwerknemers bereikte in 1984 een laagste punt en is sindsdien met meer dan een derde toegenomen. De Theil-coëfficiënt laat ook een stijging zien, zij het minder sterk en eenduidig: met 14 procent. De Gini- en de Theil-coëfficiënt zijn overigens niet direct met elkaar te vergelijken. Aan het feit dat de Gini-coëfficiënt hoger is dan de Theil-coëfficiënt, kan dan ook geen betekenis worden toegekend (vergelijk Celcius en Fahrenheit als twee alternatieve manieren om de temperatuur te meten).

Voor de meest recente periode (sinds 2006) blijkt dat de ongelijkheid van de uurlo-
nen van alle werknemers gezamenlijk groter is dan van alleen voltijdwerknemers. Dit komt doordat het gemiddelde uurloon van voltijders hoger is dan dat van deeltijders en doordat de uurloonverschillen tussen deeltijders groter zijn dan tussen voltijders. Verder blijkt dat de loonverschillen tussen voltijders zich sinds 2006 stabiliseren (Gini) of licht dalen (Theil), terwijl de verschillen in uurloon tussen alle werknemers toenemen (Gini) of stabiliseren (Theil). Dit laatste is het gevolg van een groeiende ongelijkheid binnen de groep deeltijders, die bovendien in belang toeneemt doordat het aandeel deeltijdbanen groeit.

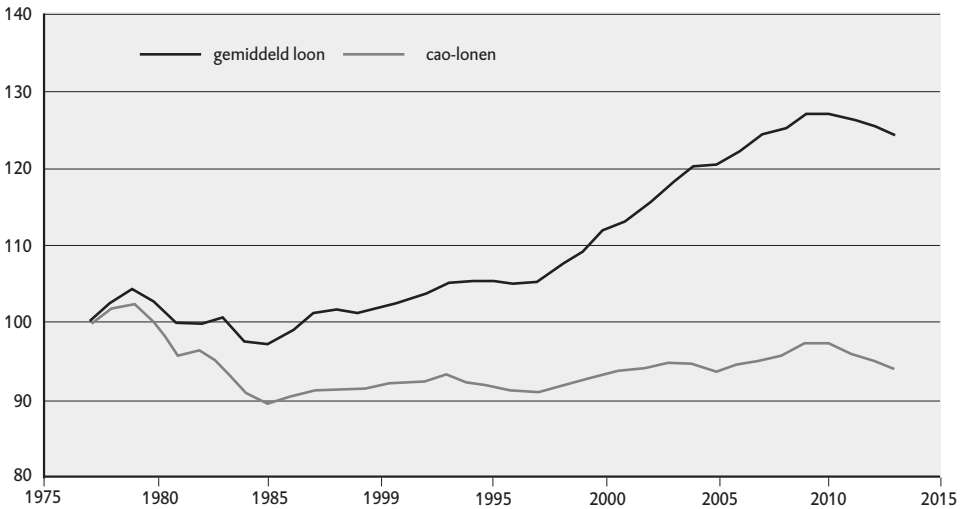
Figuur 3.2 Ongelijkheid van het loon van voltijdwerknemers (t/m 2005) en het uurloon van voltijdwerknemers en alle werknemers (vanaf 2006) op basis van de Gini-coëfficiënt en de Theil-coëfficiënt, 1977-2011

Bron: CBS; bewerking Paul de Beer.

In dezelfde periode waarin de beloningsverschillen fors zijn toegenomen, is het gemiddelde loon slechts matig gegroeid (figuur 3.3). Na correctie voor inflatie is het gemiddelde verdiende maandloon voor een voltijdbaan tussen 1985 en 2013 met 27 procent gestegen; dat is minder dan 1 procent per jaar. De contractlonen, die worden overeengekomen in cao's, zijn overigens nog minder gestegen: per saldo slechts met 5 procent in een periode van 28 jaar. Dit verschil wordt verklaard door zogenoemde incidentele loonstijgingen. Dat zijn loonsverhogingen die niet (direct) voortvloeien uit cao-afspraken, maar bijvoorbeeld het gevolg zijn van periodieken en promoties. De stijging van het gemiddelde reële loon van werknemers is dus vrijwel volledig toe te schrijven aan deze incidentele loonstijgingen.

Figuur 3.3 Ontwikkeling reële cao-lonen en gemiddelde verdiende lonen, 1977-2013
(indexcijfers: 1977=100)

Bron: CBS (Statline); bewerking Paul de Beer.

Doordat zij geen loon uit dienstverband ontvangen, worden de inkomens van zelfstandigen, en in het bijzonder zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers), in bovenstaande cijfers niet meegenomen. Gezien de groei van het aantal zzp'ers geven deze cijfers derhalve geen volledig beeld van de ongelijkheid van arbeidsinkomens.

Doordat zzp'ers nog niet lang als aparte categorie worden onderscheiden, is er voor een wat langere periode alleen informatie over de inkomens van alle zelfstandigen, inclusief traditionele zelfstandigen, zoals winkeliers, boeren, advocaten en notarissen, met personeel. Het gemiddelde inkomen van zelfstandigen is altijd hoger geweest dan dat van werknemers in loondienst, maar de spreiding tussen zelfstandigen onderling is veel groter. Daardoor zijn er altijd ook veel zelfstandigen met een (zeer) laag of zelfs negatief inkomen.

Sinds 2000 is de ongelijkheid binnen de groep zelfstandigen echter afgenomen, terwijl ook het verschil in gemiddeld inkomen tussen zelfstandigen en werknemers wat kleiner is geworden. Waarschijnlijk hangen deze ontwikkelingen samen met de opmars van de zzp'ers, die vaak minder verdienen dan de traditionele vrijberoepsbeoefenaren. Omdat de groep zelfstandigen bovendien groeit, hebben deze trends per saldo een matigend effect op de totale ongelijkheid van arbeidsinkomens.

3.2 VERKLARINGEN VOOR DE GROEIENDE BELONINGSVERSCHILLEN

In veel ontwikkelde economieën zijn de beloningsverschillen de afgelopen decennia toegenomen (OESO 2008, 2011), nadat zij in de periode daarvoor juist waren afgenomen. De groeiende loonongelijkheid manifesteerde zich het sterkst in de Verenigde Staten en in het Verenigd Koninkrijk, hetgeen verklaart waarom vooral in die landen veel onderzoek is gedaan naar de achtergronden ervan.

Onder economen, die de meeste studies naar beloningsverschillen verrichten, overheersen twee verklaringen voor de toename van de loonongelijkheid, namelijk technologische ontwikkeling en de globalisering. Beide verklaringen richten de aandacht primair op de loonkloof tussen hoog en laag opgeleiden.

De verklaring die onder economen bekend is als *skill-biased technological change*, stelt dat de introductie van nieuwe productietechnologieën de vraag naar hoog opgeleide arbeidskrachten doet toenemen en de vraag naar laag opgeleiden doet afnemen. Simpel gezegd: hoog opgeleiden werken met computers, laag opgeleiden worden door computers vervangen. Door de grotere vraag naar hoog opgeleiden, worden zij relatief schaars en gaat hun loon omhoog. Voor de laag opgeleiden geldt het omgekeerde: voor hen zijn er steeds minder banen beschikbaar, waardoor hun loon onder druk staat.

In een meer genuanceerde variant wordt ook rekening gehouden met het beschikbare aanbod aan arbeidskrachten. Immers, door de stijging van de onderwijsdeelnemers neemt het aanbod van hoger opgeleide arbeidskrachten toe, terwijl het aanbod van lager opgeleiden afneemt. Zoals de Nederlandse econoom en Nobelprijswinnaar Jan Tinbergen al in de jaren zeventig beschreef, ontstaat er dan een 'race tussen opleiding en technologie'. Vergroot technologische ontwikkeling de vraag naar hoger opgeleiden sneller dan de onderwijsexpansie het aanbod doet stijgen, dan worden hoog opgeleiden relatief schaarser en stijgt hun loon. Gaat de onderwijsexpansie echter sneller dan de technologische ontwikkeling, dan ontstaat er juist een overaanbod aan hoog opgeleiden en zal hun loon dalen. Tinbergen (1975) constateerde dat tot in de jaren zeventig het onderwijs de race had gewonnen, waardoor de loonverschillen tussen hoog en laag opgeleiden in de voorgaande decennia kleiner werden. Hij voorzag echter dat dit in de toekomst mogelijk anders zou zijn, doordat de deelname aan het hoger onderwijs langzamerhand haar verzadigingspunt zou bereiken, terwijl de technologische ontwikkeling eindeloos door kan gaan. Inderdaad wordt de groei van de loonverschillen in de afgelopen decennia wel gezien als aanwijzing dat de technologie inmiddels de race van het onderwijs heeft gewonnen (vergelijk Jacobs 2003, Goldin en Katz 2008).

Globalisering kan een vergelijkbaar effect hebben als technologische ontwikkeling. De laagopgeleiden in de rijke landen ondervinden steeds meer concurrentie van de veel lager betaalde laag opgeleiden in opkomende economieën. Hoog opgeleiden zouden juist profiteren van de globalisering doordat zij hun capaciteiten in zekere zin op de hele wereld te gelde kunnen maken. Ook hierdoor zouden de lonen van laag opgeleiden onder druk staan en zou het beloningsverschil met hoog opgeleiden toenemen (Wood 1998, Jaumotte et al. 2013).

Lange tijd had de technologieverklaring de meeste aanhang onder economen. De laatste jaren krijgt echter ook de globaliseringsverklaring steeds meer aandacht (vergelijk Krugman 2007). Dat is het gevolg van de snelle opmars van opkomende lagelonen economieën als China, India en Brazilië, waardoor het effect van globalisering steeds zichtbaarder wordt. Daarnaast stellen Jaumotte et al. (2013) dat het vooral de (meer recente) globalisering van kapitaalmarkten is die de ongelijkheid vergroot. Toch schieten deze verklaringen tekort om de groeiende loonongelijkheid afdoende te verklaren (vergelijk Krugman 2007).

Ten eerste is er opmerkelijk weinig direct bewijs dat de technologische ontwikkeling is versneld of van karakter is veranderd, waardoor vooral banen voor laag opgeleiden verdwijnen. Veel studies schatten eerst het effect van andere factoren en veronderstellen dan simpelweg dat het 'onverklaarde' deel het gevolg is van technologische ontwikkeling. Echter, een van de belangrijkste indicatoren voor technologische vooruitgang, namelijk de groei van de arbeidsproductiviteit, is sinds de jaren tachtig niet gestegen maar juist afgenomen. Ander onderzoek duidt erop dat nieuwe technologieën veeleer de banen van middelbaar opgeleiden vernietigen dan van de laagst opgeleiden (Autor et al. 2008). Zo worden schoonmakers en taxichauffeurs niet door computers en robots vervangen, maar boekhouders en administratief medewerkers wel.

Ten tweede overtuigt de globaliseringsverklaring niet doordat de loonongelijkheid het eerst begon toe te nemen en het sterkst is toegenomen in landen die juist relatief gesloten zijn en weinig internationale handel drijven, zoals de Verenigde Staten. De toename van de loonverschillen in kleine open economieën als Zweden, Denemarken, België en Nederland is daarentegen beperkter gebleven.

In de derde plaats verklaren de technologische ontwikkeling en globalisering vooral een toename van de ongelijkheid *tussen* opleidingsniveaus. Verschillende studies hebben echter laten zien dat ook tussen werknemers met hetzelfde opleidingsniveau de loonverschillen zijn toegenomen. De meeste studies duiden erop dat de toename van de totale loonongelijkheid voor het grootste deel wordt veroorzaakt door grotere verschillen binnen groepen en minder door grotere verschil-

len tussen groepen (Western en Rosenfeld 2011). Het is niet duidelijk hoe deze grotere binnengroepsongelijkheid kan worden verklaard uit technologische ontwikkeling of globalisering.

Tot slot kunnen de genoemde factoren niet verklaren waarom de ongelijkheid in de decennia voorafgaand aan de jaren tachtig of negentig is afgenomen. Afgemeten aan de productiviteitsstijging ging de technologische ontwikkeling in die periode sneller dan in meer recente jaren. Vooralsnog is er (in ieder geval in Nederland) ook geen sprake van dat de groei van het aantal hoog opgeleide arbeidskrachten stagneert. Zo is het aantal hoog opgeleiden (onder 65 jaar) de afgelopen twee decennia verdubbeld van een naar twee miljoen. En hoewel de internationale handel sinds de jaren zeventig sterk is toegenomen, groeide zij ook al in de eerst decennia na de Tweede Wereldoorlog.

Technologie en globalisering kunnen wel een deel van de groeiende ongelijkheid verklaren, maar er zijn ook andere factoren in het spel. Vele studies hebben zich op een breed scala aan andere mechanismen gericht, echter zonder dat hieruit consensus over het relatieve belang van verschillende verklaringen is voortgevloeid. Een deel van de verklaringen richt zich op veranderingen in de economische structuur, een ander deel op de rol van maatschappelijke instituties.

De verschuiving in de werkgelegenheid van de industrie naar de dienstensector, de groei van het aandeel deeltijd- en flexibele banen en de opmars van vrouwen op de arbeidsmarkt zouden elk kunnen bijdragen aan de groei van de ongelijkheid. Ook de sterk gestegen beloningen in de financiële sector worden recent wel als verklaring aangevoerd. Maar elk van deze factoren kan toch slechts een klein deel van de totale toename verklaren, doordat ook de loonongelijkheid binnen sectoren en buiten de financiële sector, binnen het segment vaste voltijdbanen en tussen mannen onderling is toegenomen.

Meer verklaringskracht bieden waarschijnlijk institutionele veranderingen. Het gaat hierbij in het bijzonder om de (relatieve) verlaging van het minimumloon of de uitkeringsniveaus, de verzwakking van de vakbonden en het overheidsbeleid van liberalisering en marktwerking. Elk van deze instituties diende vooral ter bescherming van werknemers in de lagere en de middenregionen van de arbeidsmarkt. Als deze instituties verzwakken, kan dit derhalve neerwaartse druk uitoefenen op de arbeidsvoorwaarden voor deze groep. Weeden en Grusky (2014) wijzen erop dat tegelijkertijd andere institutionele veranderingen juist de positie van werknenden aan de 'bovenkant' van de arbeidsmarkt hebben versterkt. Te denken valt aan mogelijkheden om de toegang tot bepaalde beroepen en/of opleidingen te beperken (zoals notarissen of medisch specialisten) en de ruimte die managers hebben om hun eigen beloning te bepalen. Een enigszins vergelijkbare verklaring van de toename van de ongelijkheid is geopperd door Frank en Cook (1995) in hun

boek *The Winner-Take-All Society*. Zij stellen dat in steeds meer beroepen – net als in topsport – de beloning wordt bepaald door iemands relatieve prestatie ten opzichte van collega's of concurrenten. De beste verdient dan veel meer dan de nummer twee, ook al is het feitelijke verschil in prestatie gering. Onder meer door veranderingen in normen, door monopolieposities in netwerken en door globalisering zouden de 'winnaars' steeds meer verdienen.

Doordat deze ontwikkelingen zich min of meer parallel aan elkaar in veel landen hebben voorgedaan, is het lastig te bepalen hoe groot hun bijdrage aan de groeiende ongelijkheid is geweest en welke van deze factoren de belangrijkste was. Vooralsnog blijft de vraag naar de drijvende kracht(en) achter de groeiende loonongelijkheid dan ook onbeantwoord. Beter gezegd: er zijn vele antwoorden, maar we weten nog niet welke het juiste antwoord is.

3.3 DYNAMIEK IN DE BELONINGSVERHOUDINGEN

De hierboven gepresenteerde cijfers over de loonverschillen betreffen steeds een momentopname: de loonverhoudingen in een bepaald jaar. Een interessante vraag is of degenen die in een bepaald jaar een topinkomen verdienen, dat het voorgaande jaar ook al deden en het volgende jaar weer zullen doen. En geldt hetzelfde voor werknemers met het laagste loon? Vanuit maatschappelijk oogpunt maakt het veel verschil of de meeste personen zich jaar in jaar uit op dezelfde trede van de inkomensladder bevinden, of dat zij juist frequent een stap omhoog of omlaag zetten en dus van plaats verwisselen met anderen. Is het laatste het geval, dan is er veel inkomensdynamiek. In het eerste geval zit een aanzienlijk deel van de bevolking 'gevangen' in een bepaalde relatieve inkomenspositie, waardoor er duidelijk te onderscheiden groepen van persistente armen en rijken zijn.

We kunnen de dynamiek in de loon- en inkomensverhoudingen vanuit drie perspectieven bezien. Ten eerste kunnen we de aandacht richten op veranderingen in het loon van individuele werknemers van jaar tot jaar. Het gaat dan om de vraag of de positie van individuen in de loonverdeling stabiel is over de tijd. Ten tweede kunnen we de verdiensten van werknemers over hun hele loopbaan met elkaar vergelijken. De vraag is dan of de levensloopverdiensten minder ongelijk verdeeld zijn dan de beloning op een bepaald moment. Ten slotte kunnen we loonmobiliteit bezien vanuit een intergenerationeel perspectief, waarbij we nagaan in hoeverre de positie in de loonverdeling van kinderen overeenkomt met die van hun ouders.

Als het loon van werknemers van jaar tot jaar sterk varieert, geeft het cijfer van de ongelijkheid in een bepaald jaar wellicht een te pessimistisch beeld van de sociale verhoudingen. Een deel van de werknemers heeft door tijdelijke factoren (bijvoorbeeld onbetaald verlof, een korte periode van werkloosheid of een eenmalige

bonus) in een bepaald jaar een laag of juist hoog inkomen. Door het loon over een aantal jaren te middelen, vermindert de invloed van deze eenmalige uitschieters en ontstaat een beter inzicht in de structurele ongelijkheid. Helaas is over deze schommelingen in het loon weinig bekend. In een van de schaarse onderzoeken hierover onderzoeken Bachmann et al. (2012) voor de landen van de EU in welke mate de ongelijkheid van de lonen in de periode 2004-2010 afneemt als men uitgaat van het *gemiddelde* loon van werknemers over een periode van drie jaar in plaats van hun loon in één jaar. Een sterke afname duidt op een grote jaarlijkse loonmobiliteit. Nederland blijkt uit dit onderzoek tot de landen met de geringste loonmobiliteit te behoren. Afhankelijk van de gehanteerde ongelijkheidsmaat neemt de ongelijkheid bij middeling over drie jaren met 6 tot 10 procent af, terwijl dit gemiddeld voor de EU 12 tot 16 procent is. De loonmobiliteit is het grootst in landen als Oostenrijk, Bulgarije, Hongarije, Slowakije en het Verenigd Koninkrijk (rond de 20 procent). In Denemarken, Finland en Portugal is de mobiliteit vergelijkbaar met die in Nederland.

Een wat ouder onderzoek van Pavlopoulos (2007), dat betrekking heeft op de periode 1994-2000, laat echter zien dat de jaarlijkse loonmobiliteit in Nederland een middenpositie inneemt in een groep van acht EU-landen. In dit geval wordt de loonmobiliteit berekend op basis van de kans op de overgang naar een andere 10 procent-groep in de loonverdeling. In de genoemde periode ging jaarlijks 15 tot 20 procent van de werknemers minimaal twee 10 procent-groepen omhoog of omlaag in de loonverdeling. Dat is meer dan in Finland, Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, Portugal en het Verenigd Koninkrijk, maar minder dan in Denemarken, Ierland, Italië, Griekenland en Spanje. Doordat de rangorde van landen in dit onderzoek aanzienlijk verschilt van die in het onderzoek van Bachmann et al. (2012), is het moeilijk een uitspraak te doen over de relatieve omvang van de loonmobiliteit in Nederland. Beide onderzoeken bieden verder geen inzicht in verschillen in loonmobiliteit tussen werknemers met een hoger en een lager loon.

Uit cijfers van het CBS weten we dat de spreiding in de jaarlijkse koopkrachtontwikkeling van werknemershuishoudens (dat zijn huishoudens waarvan loon de belangrijkste inkomensbron is) groot is. Terwijl de koopkracht van het gemiddelde werknemershuishouden in de periode 2000-2012 gemiddeld met 2 procent per jaar steeg, maakte ieder jaar de helft van de huishoudens een koopkrachtontwikkeling door die minimaal 6 procentpunten hoger of lager was, dus een daling met meer dan 4 procent of een stijging met meer dan 8 procent. Voor een op de vijf huishoudens week de koopkrachtontwikkeling zelfs meer dan 16 procentpunten af van het gemiddelde. Dit betekent dat van de werknemershuishoudens die in een bepaald jaar dezelfde koopkracht hebben, de 10 procent die het het best vergaat een jaar later ruim 40 procent meer koopkracht heeft dan de 10 procent die het het slechtst vergaat. Let wel, het gaat hier om huishoudens die in beide jaren loon als belangrijkste inkomensbron hadden. Deze grote verschillen zijn dus niet toe te schrijven

aan werkloosheid, pensionering en andere overgangen in de arbeidsmarktpositie van de hoofdverdiener. Wel kan de koopkrachtverandering het gevolg zijn van het feit dat iemand korter of langer gaat werken of dat een partner betaald werk vindt of juist stopt met werken. Ook kan ze samenhangen met veranderingen in de samenstelling van het huishouden, zoals huwelijk of echtscheiding en de geboorte of het uit huis gaan van een kind. Deze grote koopkrachtdynamiek kan dus niet zonder meer worden geïnterpreteerd als een grote spreiding in de loonontwikkeling van individuele werknemers.

Over de loonmobiliteit naar positie in de loonverdeling is zo goed als geen informatie beschikbaar. De enige beschikbare gegevens zijn afkomstig uit een tamelijk gedateerd onderzoek van Blazquez en Salverda. Zij onderzochten hoeveel werknemers met een laag uurloon, gedefinieerd als een uurloon van minder dan twee derde van het mediane uurloon, een jaar later tot boven die grens waren opgeklommen. In de periode 1994-2001 (recentere cijfers zijn helaas niet beschikbaar) slaagde daar ieder jaar minder dan een op de drie in; ruim de helft bleef hangen in een laagbetaalde baan, terwijl ongeveer een op de vijf stopte met werken. Van degenen met een hoger loon (dat wil zeggen meer dan twee derde van het mediane uurloon) was slechts 4 procent een jaar later onder deze grens gezakt. Deze cijfers suggereren dat de loonmobiliteit van jaar tot jaar betrekkelijk gering is. Doordat het hier echter om slechts één inkomensgrens gaat, is het moeilijk algemene conclusies te trekken over de loonmobiliteit (Salverda 2011).

Uit de schaarse beschikbare gegevens valt de voorzichtige conclusie te trekken dat er weliswaar veel dynamiek in de loonontwikkeling van individuele personen is, maar dat niettemin slechts een beperkt deel van de werknemers erin slaagt zijn of haar positie op de beloningsladder substantieel te verbeteren. Het beeld van de beloningsongelijkheid lijkt niet wezenlijk anders te worden als we de gemiddelde lonen over een beperkt aantal jaren in ogeschouw nemen.

3.4 ONGELIJKHEID OVER DE LEVENSLOOP

De meeste werknemers gaan meer verdienen naarmate zij ouder worden. Dit is begrijpelijk. Werkenden bouwen kennis en ervaring op, waardoor zij geleidelijk naar hogere loonschalen opschuiven. Alleen aan het eind van hun loopbaan doen zij soms een stapje terug (demotie). Uiteraard geldt dit patroon niet voor iedereen. Sommigen verliezen op enig moment hun baan, worden tijdelijk werkloos en gaan opnieuw aan de slag, soms tegen een lager loon. Vrouwen gaan vaak korter werken als zij kinderen krijgen of stoppen dan zelfs geheel met werken, hetgeen vanzelfsprekend gepaard gaat met een terugval in het (jaar)loon. Doordat ouderen gemiddeld beduidend meer verdienen dan jongeren, vormt de loonongelijkheid op een

bepaald moment een overschatting van de loongelijkheid over de gehele loopbaan. De meeste jongeren die zich nu in het onderste deel van de loonverdeling bevinden, zullen op latere leeftijd immers een hogere positie innemen.

Om het effect hiervan op de loonongelijkheid over de gehele loopbaan te meten, zou men over loongegevens van individuen over een zeer lange periode moeten beschikken. Per definitie zou dit alleen mogelijk zijn voor personen die al met pensioen zijn gegaan. Dergelijke gegevens zijn echter niet beschikbaar. Op basis van de loonontwikkeling van individuele werknemers met uiteenlopende leeftijden over een beperkter aantal jaren kan men echter het levensloopinkomen simuleren. Daarbij moet onvermijdelijk tal van veronderstellingen worden gemaakt. Recent hebben Lever en Waaijers (2013) een dergelijke simulatie voor Nederland uitgevoerd. Op basis van paneelgegevens over individuele inkomens en arbeidsmarktposities in de jaren 1999-2005 hebben zij complete loopbanen voor bijna 100.000 personen geconstrueerd. Volgens hun berekeningen verdient een gemiddelde Nederlander bijna een miljoen euro over zijn of haar gehele leven. Daar komt nog ruim een half miljoen euro aan uitkeringen bij (voornamelijk aow en aanvullend pensioen). Het levensloopinkomen van mannen is bijna het dubbele van dat van vrouwen en het levensloopinkomen van hoog opgeleiden (academici) ruim het dubbele van dat van laagopgeleiden.

Voor deze bijdrage is vooral van belang dat de ongelijkheid van het levensloopinkomen uit arbeid met een Gini-coëfficiënt van 0,32 een derde kleiner is dan de ongelijkheid van het inkomen uit arbeid in een bepaald jaar, dat 0,48 bedraagt.³ Loonmobiliteit gedurende de loopbaan heeft dus per saldo een nivellerend effect. Helaas weten we niet hoe de levenslopongelijkheid zich in de loop van de tijd ontwikkelt. Het is dus niet bekend of de stijgende trend in de beloningsongelijkheid in opeenvolgende jaren zich ook vertaalt in een grotere ongelijkheid over de gehele levensloop. Voor zover die grotere beloningsongelijkheid samenhangt met grotere loonverschillen tussen hoog en laag opgeleiden is het wel aannemelijk dat deze zich zal weerspiegelen in het levensloopinkomen, aangezien het opleidingsniveau van individuen doorgaans weinig verandert gedurende de actieve loopbaan.

3.5 DE ERFELIJKHEID VAN LOONONGELIJKHEID

Een derde perspectief om naar de beloningsmobiliteit te kijken is dat van de intergenerationale mobiliteit: hoe hangt de relatieve positie van werknemers in de loonverdeling samen met de relatieve positie die hun ouders in het verleden innamen. Anders gezegd: worden de kansen van kinderen op de arbeidsmarkt sterk bepaald door de arbeidsmarktpositie van hun ouders, of is er juist sprake van een grote mate van mobiliteit tussen de generaties?

Er zijn verschillende mechanismen waarlangs de relatieve arbeidsmarktpositie van generatie op generatie kan worden overgedragen (vergelijk Corak 2006). Werknemers met een hoog loon beschikken over meer hulpbronnen om hun kinderen te ondersteunen, bijvoorbeeld doordat zij toegang bieden tot beter onderwijs of tot extra hulpmiddelen (bijles, computer, boeken). Goed verdienende werknemers beschikken dankzij hun sterke arbeidsmarktpositie vaak ook over sociale netwerken die zij kunnen aanwenden om voor hun kinderen een goede baan te vinden. En het hoge loon dat iemand verdient, kan (mede) het resultaat zijn van bepaalde (al dan niet cognitieve) vaardigheden die hij of zij deels overdraagt op de kinderen, hetzij genetisch, hetzij via de opvoeding, waardoor ook de kinderen een sterkere arbeidsmarktpositie hebben. Deze mechanismen duiden niet op een directe overdracht van de positie in de loonverdeling van ouder(s) op kind, maar lopen via het onderwijs, netwerken en individuele vaardigheden. Er zijn natuurlijk tal van andere factoren die hierbij een rol (kunnen) spelen, zodat men bij voorbaat geen bijzonder sterke relatie tussen het loon van ouders en kinderen kan verwachten. De sterkte van deze relatie wordt in onderzoek meestal gemeten met de zogenoemde loonelasticiteit β , die aangeeft in welke mate het loon van een persoon wordt bepaald door het loon van zijn of haar ouders. Nauwkeuriger uitgedrukt: als de verhouding tussen het loon van de ouders van twee werknemers gelijk is aan r , dan is de verhouding tussen het loon van deze twee werknemers gemiddeld r^β (Corak 2006).

Omdat moeders in eerdere generaties veelal geen betaald werk verrichtten, is het gebruikelijk om in onderzoek alleen een relatie te leggen met het loon van de vader. Het is doorgaans moeilijk om betrouwbare cijfers te vinden over het vroegere loon van de vader van een werknemer. Mede hierdoor zijn schattingen van de intergenerationele loonelasticiteit schaars en meestal weinig betrouwbaar. Recent echter heeft het CBS voor Nederland de loonelasticiteit geschat op basis van administratieve data, hetgeen veel nauwkeuriger uitkomsten oplevert dan wanneer gebruik wordt gemaakt van gegevens uit enquêtes. Hiervoor is het loon van werknemers in 2010 gekoppeld aan het loon van hun vader in 1985. De loonelasticiteit β blijkt dan 0,29 te bedragen. Ter illustratie, dit betekent dat als de vader van werknemer A twee maal zoveel verdiende als de vader van werknemer B, het uurloon van A gemiddeld 22 procent hoger is dan het uurloon van werknemer B.⁴ Dit suggereert dat slechts een klein deel van de loonongelijkheid van generatie op generatie niet wordt overgedragen. Vergelijking met andere landen, op basis van een overzichtsstudie van Corak (2013), laat zien dat de intergenerationele loonelasticiteit in Nederland inderdaad relatief laag is. In landen als de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Italië en Zwitserland ligt de loonelasticiteit rond 0,5 en in Frankrijk en Spanje rond 0,4. De loonelasticiteit in Nederland is vergelijkbaar met die in Duitsland, Zweden, Australië en Nieuw-Zeeland. Alleen Denemarken, Finland, Noorwegen en Canada hebben een duidelijk lagere loonelasticiteit met waarden tussen 0,15 en 0,19.

Bij de loonelasticiteit die het CBS voor Nederland berekent, past echter de kanttekening dat ze betrekking heeft op werknemers in de leeftijdscategorie 25-42 jaar, dus relatief jonge werknemers. Binnen deze categorie bedraagt de elasticiteit voor de werknemers van 37-42 jaar 0,35, het dubbele van de elasticiteit voor de jongste werknemers van 25-30 jaar. Dit wijst erop dat de relatie tussen het loon van het kind en het loon van de vader sterker wordt naarmate de loopbaan van het kind voortschrijdt.⁵ Het is dus aannemelijk dat de gemiddelde loonmobiliteit voor de gehele werkzame beroepsbevolking tussen 25 en 65 jaar hoger ligt en in de buurt komt van die in Frankrijk en Spanje. Daarmee zou de intergenerationele loonmobiliteit in Nederland in internationaal perspectief tamelijk gemiddeld zijn.

3.6 BELEID RICHTEN OP DE TOP EN DE ONDERKANT

Het lijkt geen twijfel dat de beloningsverschillen in Nederland in de afgelopen decennia zijn toegenomen. Afhankelijk van de gehanteerde maatstaf, is de loonongelijkheid sinds het midden van de jaren tachtig met een zevende tot een derde toegenomen. Over de verklaring van deze groeiende loonongelijkheid – die zich in vele landen heeft voorgedaan – lopen de meningen onder onderzoekers nog steeds uiteen. Economen zoeken de verklaring vooral in de technologische ontwikkeling en globalisering, maar waarschijnlijk bieden deze factoren slechts een deel van de verklaring. Evenzeer van belang lijken veranderingen in instituties, zoals de liberalisering van (arbeids)markten en verzwakking van de vakbonden.

Om de groeiende ongelijkheid op waarde te kunnen schatten, is het belangrijk ook inzicht te hebben in de dynamiek die achter de cijfers over de beloningsongelijkheid schuil gaat. Helaas is de kennis daarover fragmentarisch en weinig eenduidig. Het staat wel vast dat er een grote dynamiek is in individuele beloningen. De positie die iemand op de beloningssladder inneemt, kan van jaar tot jaar verschillen. Aan de onderkant en aan de bovenkant van het loongebouw is de mobiliteit echter een stuk kleiner. Aan de uiteinden van de verdeling zijn er aanzienlijke groepen die zich langdurig op min of meer dezelfde trede van de loonladder bevinden. Hoewel er samenhang is tussen de relatieve positie op de loonladder van vaders en hun kinderen, is die samenhang niet erg sterk. Waarschijnlijk neemt Nederland op het punt van intergenerationele loonmobiliteit internationaal een middenpositie in. We weten echter niet of deze samenhang in de loop van de tijd groter of kleiner is geworden.

Welke beleidsconsequenties zijn te trekken uit de hiervoor geschetste trends in de beloningsongelijkheid in Nederland? Het antwoord op die vraag hangt natuurlijk sterk af van persoonlijke voorkeuren. Wie met heimwee terugdenkt aan de kleinere loonverschillen in de jaren tachtig, zal waarschijnlijk pleiten voor nivellering.

Wie er toen over klaagde dat de Nederlandse inkomensverdeling zo plat was als een dubbeltje, zal wellicht met tevredenheid vaststellen dat de beloningsverschillen zijn toegenomen, waardoor (hard) werken weer loont.

Voor de lezers die van mening zijn dat de huidige ongelijkheid *te* groot is, doe ik tot besluit van deze bijdrage enkele beleidssuggesties. Die kunnen kort worden samengevat met: richt je op de top en op de onderkant. Die zijn immers het meest uit elkaar gegroeid.

Beleid gericht op topinkomens

Ondanks de sterk toegenomen aandacht voor – en verontwaardiging over – de sterke stijging van de topinkomens, zijn er nauwelijks concrete maatregelen genomen om de topinkomens in toom te houden – laat staan te verlagen. Alleen in de semipublieke sector zijn er concrete stappen gezet door de zogenoemde Balkenendenorm op een steeds groter aantal functies van toepassing te verklaren. Als echter niet tegelijkertijd ook de topinkomens in de marktsector aan banden worden gelegd en het verschil tussen topinkomens in de marktsector en de semipublieke sector steeds groter wordt, zal het voor semipublieke organisaties lastiger worden om bekwame bestuurders aan te trekken of vast te houden. Nu kan worden tegenwerpen, dat men in de semipublieke sector liever topbestuurders heeft met hart voor de publieke zaak dan bestuurders die vooral door hun persoonlijke inkomen worden gemotiveerd. Als het verschil in inkomen erg groot wordt, zou echter ook de eerste groep in de verleiding kunnen komen om zijn heil in de marktsector te zoeken.

Het is dus zaak om ook de topinkomens in de marktsector te beperken. Direct ingrijpen in de topbeloningen is in een markteconomie echter een heikele zaak. Politiek lijkt dit alleen haalbaar indien er naast (of in plaats van) rechtvaardigheidsmotieven ook motieven zijn die het functioneren van de economie zelf betreffen. Daarom is het wel mogelijk gebleken om de bonussen van bankiers wettelijk te beperken, aangezien deze perverse effecten sorteren die de bankensector zelf schaden. (Merk overigens op dat er geen beperkingen worden opgelegd aan de totale beloning van bankiers.) De economen Frank en Cook (1995) hebben overigens al bijna twintig jaar geleden betoogd dat extreme topbeloningen ook in andere sectoren perverse effecten kunnen hebben en dus overheidsbemoeienis rechtvaardigen.

Hogere belasting op topinkomens

Een hogere belasting van topinkomens door het toptarief in de inkomstenbelasting te verhogen lijkt politiek meer kans te maken. Recent onderzoek wijst uit dat een hoger toptarief niet alleen de netto-topinkomens (dus na aftrek van de belastingen) verlaagt, maar ook de bruto-topinkomens (Piketty et al. 2011). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het bij een zeer hoog toptarief voor topverdieners niet erg aantrekkelijk meer is om naar een nog hogere beloning te streven, aange-

zien het grootste deel van die verhoging aan de fiscus moet worden afgedragen. Als beperking van topinkomens ook de economische efficiëntie vergroot, zoals Frank en Cook betogen, dan zou een verhoging van het toptarief een tweesnijdend zwaard zijn: zowel rechtvaardig als efficiënt.

Beleid voor de onderkant

Aan de onderkant van de inkomensverdeling is het in beginsel eenvoudiger voor de overheid om de inkomens te beïnvloeden, aangezien zij zelf verantwoordelijk is voor het vaststellen van de vloer in het loonegebouw via het minimumloon. Hier doet zich echter het probleem voor dat het mogelijke negatieve effect op de werkgelegenheid van een hoger minimumloon groter zou kunnen zijn dan het positieve effect op het inkomen van laagbetaalde werknemers. Daarom doe ik hier twee andere suggesties die economisch juist gunstig zouden uitwerken.

Allereerst behoren degenen die aan de onderkant van de inkomensverdeling bungelen, vrijwel altijd tot huishoudens met slechts één verdiener (zie de bijdrage van Salverda, hoofdstuk 2). Elke maatregel die het aantal verdieners per huishouden stimuleert, kan dus helpen de onderkant op te tillen. Daarbij valt bijvoorbeeld te denken aan goedkope kinderopvang en scholingsvoorzieningen voor zogenoemde ‘nuggers’ (niet-uitkeringsgerechtigden), waartoe veel traditionele huisvrouwen behoren.

Hiernaast zouden werkenden met een laag inkomen gebaat kunnen zijn bij een inkomensafhankelijke belastingkorting, naar het voorbeeld van de Amerikaanse *Earned Income Tax Credit* (EITC). Deze komt erop neer dat personen met een laag eigen verdiend inkomen geen inkomstenbelasting hoeven te betalen, maar juist een subsidie van de fiscus ontvangen. Hun netto-inkomen wordt daardoor hoger dan hun bruto-inkomen. Stijgt het bruto-inkomen, dan neemt deze belastingsubsidie geleidelijk af, tot men vanaf een bepaald inkomen belasting gaat betalen. De EITC zou met name voor alleenverdieners met een deeltijdbaan (denk aan alleenstaande moeders) soelaas kunnen bieden, maar daarnaast ook bijvoorbeeld voor zzp'ers met kleine verdiensten. Het voordeel van de EITC is dat zij het inkomen van werkende armen verhoogt en aldus een aanmoediging biedt om te gaan (of blijven) werken, ook als dat op zichzelf onvoldoende oplevert om van te leven.

De bestaande inkomensafhankelijke arbeidskorting in het Nederlandse belastingstelsel kan men zien als een variant hiervan, maar deze betreft een relatief beperkt bedrag (maximaal 2.097 euro per jaar in 2014), dat alleen in mindering wordt gebracht op de verschuldigde belasting en niet als nettobedrag kan worden uitgekeerd. De verdere stapsgewijze verhoging die is voorzien, valt dan ook toe te juichen, maar daarnaast ware het wenselijk de korting ook uit te keren aan werkenden die (te) weinig inkomstenbelasting betalen.

De rol van de sociale partners

Tot slot zou niet alleen de overheid de beloningsverhoudingen kunnen proberen te beïnvloeden, maar is er ook een rol weggelegd voor de sociale partners. Lonen komen immers allereerst tot stand door afspraken tussen werknemers en werkgevers, hetzij individueel, hetzij collectief. Loonschalen maken meestal deel uit van collectieve arbeidsovereenkomsten, al is de beloning van topfunctionarissen daarvan vaak uitgezonderd. Vakbonden zouden er dus naar kunnen streven de beloningsverschillen te verkleinen door loonschalen aan te passen en ook topfuncties onder de cao te brengen. Het verkleinen van loonverschillen kan met relatief weinig 'pijn' voor de beter betaalde werknemers worden gerealiseerd door de jaarlijkse loonsverhogingen niet in procenten maar in euro's vast te stellen, zodat de procentuele verhoging van de onderste loonschalen groter is dan van de hogere schalen. Recent wordt hiervoor vanuit de vakbeweging weer voorzichtig gepleit (FNV 2013). Vooralsnog lijkt zij hierbij echter op veel weerstand van werkgeverszijde te stuiten. Naarmate de maatschappelijke onvrede over de groeiende ongelijkheid toeneemt, zou de vakbeweging hierin echter ook een aansprekend thema kunnen vinden om zich scherper te profileren en aan aantrekkingskracht te winnen.

NOTEN

- 1 Met dank aan Xander van Uffelen voor het beschikbaar stellen van de cijfers.
- 2 Voor de periode 1977-1984 gaat het om weeklonen, voor de periode 1984-2005 om jaarlonen. De reeksen vertonen diverse breuken door veranderingen in meetmethoden en definities. Indien de oude en de nieuwe reeks elkaar overlappen, is de oude reeks zodanig opgehoogd of verlaagd dat de reeksen op elkaar aansluiten. Indien de reeksen niet overlappen (aangegeven met een onderbreking in de lijn in figuur 2), is de laatste waarde van de oude reeks gelijk verondersteld aan de eerste waarde van de nieuwe reeks.
- 3 Dat deze waarde van 0,48 ongeveer het dubbele is van de Gini-coëfficiënt in figuur 3.2, komt doordat het bij Lever en Waaijers om jaarinkomens van alle personen met een arbeidsinkomen gaat, dus zowel personen met een voltijdbaan als met een deeltijdbaan.
- 4 Immers, $2^{0,29} = 1,223$.
- 5 Een alternatieve verklaring zou zijn dat het gaat om generatie-effecten. Dit zou betekenen dat de loonmobiliteit voor jongere generaties beduidend groter is dan voor oudere generaties. Het lijkt echter onwaarschijnlijk dat de mobiliteit van de generatie geboren tussen 1980 en 1985 twee maal zo groot is als die van de generatie geboren tussen 1968 en 1973.

LITERATUUR

- Autor, D., L. Katz en M. Kearney (2008) 'Trends in U.S. Wage Inequality: Revising the Revisionists', *The Review of Economics and Statistics* 90(2): 300-323.
- Bachmann, R., P. Bechara en S. Schaffner (2012) *Wage Inequality and Wage Mobility in Europe*, Ruhr Economic Papers 386, Bochum: Ruhr-Universität Bochum.
- Bos, W. (2006) 'Inkomensdynamiek 2001-2004', *Sociaal-economische trends* 2006(2): 28-33.
- Corak, M. (2006) *Do Poor Children Become Poor Adults? Lessons from a Cross Country Comparison of Generational Earnings Mobility*, IZA Discussion Paper 1993, Bonn: IZA.
- Corak, M. (2013) 'Inequality from Generation to Generation: The United States in Comparison', in R. Rycroft (red.) *The Economics of Inequality, Poverty, and Discrimination in the 21st Century*, ABC-CLIO.
- FNV (2013) *Niet slopen maar bouwen. Gewoon goed werk voor iedereen! Concept arbeidsvoorwaarden agenda fnv in Beweging 2014*, Amsterdam: FNV.
- Frank, R. en P. Cook (1995) *The Winner-Take-All Society*, New York/Londen: Penguin Books.
- Goldin, C. en L. Katz (2008) *The Race between Education and Technology*, Cambridge (Mass.)/London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Gottschalk, P. (1997) 'Inequality, income growth, and mobility: the basic facts', *Journal of Economic Perspectives* 11, 2: 21-40.
- Jacobs, B. (2003) *The Lost Race Between Schooling and Technology*, CPB Discussion Paper 25, Den Haag: Centraal Planbureau.
- Jaumotte, F., S. Lall en C. Papageorgiou (2013) 'Rising Income Inequality: Technology, or Trade and Financial Globalization?', *imf Economic Review* 61, 2: 271-309.
- Krugman, P. (2007) *The Conscience of a Liberal: Reclaiming America from the Right*, Londen/New York: Allen Lane.
- Lever, M. en R. Waaijers (2013) 'Inkomensongelijkheid gedurende de levensloop', *tpedigitaal* 7, 1: 140-159.
- OESO (2008) *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, Parijs: OESO.
- OESO (2011) *Divided We Stand. Why Inequality Keeps Rising*, Parijs: OESO.
- Pavlopoulos, D. (2007) *Wage Mobility Patterns in Europe*, dissertation, Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Piketty, T., E. Saez en S. Stantcheva (2011) *Optimal Taxation of Top Labor Incomes: A Tale of Three Elasticities*, NBER Working Paper 17616. Cambridge (Mass.): NBER.
- Salverda, W. (2011) 'Laagbetaald werk, deeltijdwerk en loonmobiliteit', blz.79-98 in R. van Gaalen, J. Sanders, W. Smits en J. Ybema (red.) *Dynamiek op de arbeidsmarkt. De focus op kwetsbare groepen*, Den Haag/Heelen: CBS/TNO.
- Tinbergen, J. (1975) *Income Distribution: Analysis and Policy*, Amsterdam/Oxford/New York: North-Holland.

- Weeden, K. en D. Grusky (2014) 'Inequality and Market Failure', *American Behavioral Scientist* 58, 3: 473-491.
- Western, B. en J. Rosenfeld (2011) 'Unions, Norms, and the Rise in American Wage Inequality', *American Sociological Review* 76(4): 513-537.
- Wood, A. (1998) 'Globalisation and the Rise in Labour Market Inequalities', *The Economic Journal* 108, 450: 1463-1482.

4 VERMOGENSONGELIJKHEID IN NEDERLAND DE VERGETEN DIMENSIE

Bas van Bavel

4.1 DE VERGETEN DIMENSIE VAN ONGELIJKHEID

De drie rijkste Nederlanders hebben meer bezit dan ruim de helft van alle Nederlandse huishoudens bij elkaar. Dit gegeven, en andere vrij beschikbare gegevens over de verdeling van de rijkdom in Nederland, botst met het beeld dat we van Nederland hebben. Ongelijkheid, zo wordt vaak gedacht, is iets van exotische oorden, ver van ons land. Iets van ontwikkelingslanden, met hun gapende kloof tussen een kleine elite en een arme massa, of van de Angelsaksische landen, berucht om hun harde kapitalisme. Nederland is het land van de gelijkheid, de nivellering en de afroming door hoge belastingen. Een egalitair land bij uitstek, zo wil de beeldvorming. Dit beeld is wellicht juist voor de inkomensongelijkheid. Die ligt nog steeds onder het gemiddelde van de OESO-landen (zie hoofdstuk 1). Maar voor de vermogensverdeling, de andere dimensie van economische ongelijkheid, is dit beeld van gelijkheid zeker niet juist, zo wil ik in deze bijdrage laten zien.

Dat de vermogensongelijkheid, oftewel de scheve verdeling van rijkdom of bezit, in Nederland zo groot is, wordt niet besproken en is bij veel mensen ook onbekend. Wonderlijk, omdat de verdeling van rijkdom eerder in onze geschiedenis, en ook nu in andere delen van de wereld – in Frankrijk en de Verenigde Staten bijvoorbeeld – juist steeds in het brandpunt van de politieke en maatschappelijke debatten staat (zie *Le Monde* 2013, Stiglitz 2012). En dit is terecht, want de verdeling van bezit vormt een van de meest fundamentele kenmerken van elke samenleving, dus ook van de onze. Bezit geeft economische macht, politieke invloed en maatschappelijke mogelijkheden, en de verdeling ervan bepaalt in belangrijke mate de structuur en het functioneren van onze samenleving.

Ik kijk eerst naar de gegevens die voor Nederland beschikbaar zijn. Dan plaats ik ze in een vergelijkend perspectief, ook in de tijd. En vervolgens kijk ik naar de mogelijke effecten van deze vermogensongelijkheid.¹

4.2 VERMOGENSONGELIJKHEID IN NEDERLAND: EEN ZEER SCHEVE VERDELING

Wanneer we spreken over de verdeling van vermogen, dan gaat het om de private nettovermogens, dus om alle bezittingen van de huishoudens (spaargelden, aandelen, deelnemingen in bedrijven en huizen en andere onroerende goederen) minus de schulden en leningen. In totaal gaat het in Nederland, voor zover zichtbaar in de statistieken, om zo'n 1.200 miljard euro.

Als we kijken naar de gegevens over de verdeling van dit vermogen, zoals verschaft door het CBS, dan valt op dat deze zeer scheef is. In Nederland is de Gini-coëfficiënt voor de verdeling van het private vermogen groter dan 0,8 (Claessen 2010, CBS 2014). Op de schaal van een Gini van 0 (volledige gelijkheid) tot 1 (volledige ongelijkheid) bevinden we ons dus dicht bij het maximum van ongelijkheid. Een eigen berekening op basis van de DNB Household Surveys over de jaren 1993-2008 laat eveneens een Gini van 0,8 zien. In deze laatste berekening zijn alle vermogenscomponenten meegenomen, inclusief de nettowaarde van pensioenrechten. Nadeel van de Household Surveys is wel dat de representativiteit van de gegevens in de loop van de jaren lijkt af te nemen en dat zeer-vermogenden erin ontbreken.

Het genoemde ongelijkheidscijfer van 0,8 zou nog worden opgestuwd wanneer we ook het onderzoek gebruiken dat zich niet baseert op overzichtscijfers of surveys, maar dat het vermogen van de rijksten rechtstreeks probeert te berekenen, zoals de *Quote 500* of het *Dutch Wealth Report*. De *Quote 500* reconstrueert het bezit van de rijksten via de gegevens die zijn vastgelegd door het kadaster, de Kamers van Koophandel, jaarverslagen, zijn vastgesteld via aandelenkoersen en prijzen van onroerend goed, of zijn verschaft via vragenlijsten, soms door de vermogensbezitter zelf. Deze gegevens bieden een mogelijkheid om de overzichtsstatistieken, waarin de zeer vermogenden afwezig of sterk ondervetegenwoordigd zijn, aan te vullen. Het gebruik van deze cijfers, bijvoorbeeld ook de cijfers die worden gepubliceerd door *Forbes Magazine* of *Fortune* in de VS, of *the Sunday Times* in het Verenigd Koninkrijk (VK), wordt internationaal steeds meer geaccepteerd in het onderzoek naar vermogensverdeling (Atkinson 2008), ook ondanks mogelijke tekortkomingen van die cijfers. Indien de gegevens van *Quote 500* en het *Dutch Wealth Report* globaal juist zijn, dan zou de Gini-coëfficiënt in Nederland zelfs de 0,9 benaderen.

Andere studies vermelden soms lagere cijfers over de vermogensongelijkheid. In zijn toonaangevende overzichtswerk noemt Davies voor Nederland een Gini van 0,65 (Davies et al. 2009), een cijfer dat in Nederlandse publicaties soms wordt overgenomen. Dit cijfer is echter niet rechtstreeks door hem berekend, maar slechts afgeleid uit de inkomensongelijkheid, waarbij Davies aanneemt dat er een directe correlatie bestaat tussen inkomens- en vermogensongelijkheid. Landen

met een geringe inkomensongelijkheid, zoals Nederland, zouden ook een navolgend geringe vermogensongelijkheid hebben, zo is de aanname. Deze correlatie is in werkelijkheid echter vaak afwezig, zoals uit recent onderzoek steeds duidelijker wordt (Skopek et al. 2011, Van Bavel en Frankema 2013). Zo ook in Nederland, waar er juist een opvallende discrepantie bestaat tussen een vrij lage inkomensongelijkheid en een hoge vermogensongelijkheid.

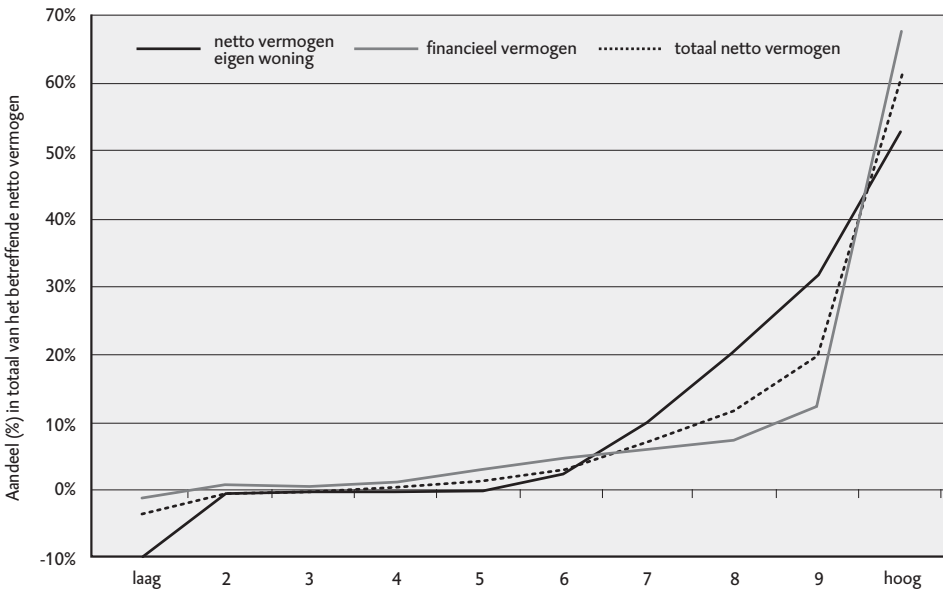
Wat zit er in de cijfers en wat niet?

De private vermogens kunnen qua samenstelling grofweg in twee delen worden uitgesplitst. Allereerst is er het eigen woningbezit. Het gaat hierbij om de waarde van de woning minus de hypotheekschuld. Zoals in de grafiek hieronder is te zien, zorgt het eigen woningbezit met name vanaf het zevende deciel (dus bij de 40 procent rijkste huishoudens) voor een positief netto-vermogen. Aan de andere kant heeft de langdurige politiek om eigen huizenbezit te bevorderen, en de hypotheekrente aftrekbaar te maken, een minder grote bijdrage aan de vermogensopbouw geleverd dan er wel van is verwacht. Ook deze vorm van vermogen is ongelijk verdeeld. Voor de armste 60 procent van de huishoudens is het netto-vermogen verbonden aan eigen woningbezit zelfs bijna nihil. Onderin de verdeling is er daarnaast een grote groep mensen, overigens niet altijd met een laag inkomen, die een hoge hypotheekschuld hebben dan de waarde van de eigen woning.

Het andere deel van het vermogen, hier aangeduid als financieel vermogen, omvat de overige bezittingen van de huishoudens, bestaande uit: spaargelden, aandelen, deelnemingen in bedrijven en andere onroerende goederen dan het eigen huis, minus de schulden en leningen. Zoals figuur 4.1 laat zien, is dit vermogensdeel zeer ongelijk verdeeld. De rijkste 10 procent van de huishoudens heeft bijna 70 procent van het financiële vermogen in handen. Dit is het deel van de private vermogens dat, in tegenstelling tot de eigen woning, liquide is of relatief eenvoudig liquide is te maken.

Bij de bovenstaande cijfers moeten twee kanttekeningen worden geplaatst. Ten eerste is bij de private vermogens niet het collectief opgebouwde pensioenvermogen meegenomen. Dit is in Nederland enorm: zo'n 1.000 miljard euro. In de regel hebben veel Nederlanders die geen of weinig privaat vermogen hebben opgebouwd, wel rechten op een pensioen. Hoe die pensioenrechten en de inkomsten uit andere vermogensbestanddelen na het pensioen zijn verdeeld over de verschillende inkomensgroepen, weten we sinds kort wat beter (Knoef et al. 2013). De omvang van de pensioenuitkeringen neemt substantieel toe met het inkomen: van de helft van de aow voor inkomens rond het veertigste percentiel, tot één keer de aow rond het vijftigste, twee keer de aow rond het tachtigste en drie keer de aow rond het vijfnegentigste percentiel. Aan de top zien we het belang van de pensioenuitkeringen zeer sterk oplopen. Overigens blijft de top 1 procent in deze berekening helaas buiten beeld.

Figuur 4.1 Verdeling van het nettovermogen van huishoudens over tien decielgroepen, naar type vermogen, 1 januari 2012

Bron: Berekend uit CBS/Statline, 2014.²

Deze cijfers geven een indruk van hoe de pensioenrechten zich tot de inkomens verhouden. Maar hoe de pensioenrechten zich verhouden tot de private vermogens, weten we eigenlijk niet. Belangrijk is wel te constateren dat deze pensioenrechten, in tegenstelling tot het private vermogen waar het hier om gaat, in feite uitgesteld inkomen zijn. Ook houden de pensioenuitkeringen op bij overlijden, zijn de rechten niet overdraagbaar of verkoopbaar, en kunnen mensen ook niet vrij beschikken over het geld. Wanneer een huishouden een substantieel bedrag nodig heeft, bijvoorbeeld om een onverwachte schok op te vangen of een grote uitgave te doen, kan het daartoe geen beroep doen op de pensioenrechten. Het gaat hier dus om een fundamenteel andere categorie, die in de cijfers over private rijkdom terecht buiten beschouwing wordt gelaten.

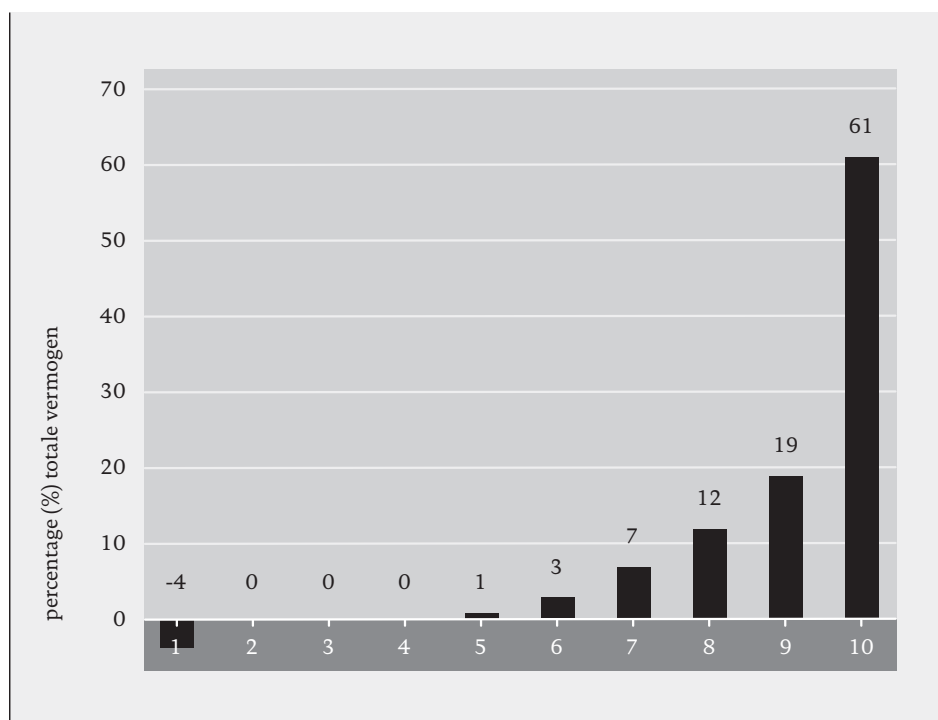
Dan is er een tweede kanttekening, die juist zou leiden tot een opwaartse aanpassing van de cijfers. Een groot deel van het vermogen is onzichtbaar voor alle registratie. Hoe groot dit deel is, is giswerk, maar alleen al van de financiële vermogensbestanddelen die wereldwijd in belastingparadijzen zijn ondergebracht, is drie kwart ongeregistreerd (Zucman 2013). Dit ongeregistreerde vermogen is vooral te vinden bij de meest vermogenden, die de grootste mogelijkheden hebben om hun geld via juridische constructies of in het buitenland te verbergen en ook de fiscaal-juridische expertise daartoe kunnen inhuren. Bovendien bestaat hun ver-

mogen voor een groot deel uit financiële vermogensbestanddelen die veel eenvoudiger te verplaatsen en verbergen zijn dan eigenwoningbezit. Als dit verborgen vermogen in de berekening zou kunnen worden meegenomen, dan zou het ongelijkheidscijfer nog aanzienlijk hoger komen te liggen.

De verdeling van de rijkdom nader bekeken

Als we ons beperken tot de vrij voorzichtige cijfers over de vermogensverdeling die we nu hebben, en geen schattingen doen over de ontbrekende of verborgen topvermogens, dan is de scheefheid van de verdeling al pregnant genoeg. In figuur 4.2, die is gebaseerd op dezelfde gegevens als figuur 4.1, zijn de nettovermogens voor de duidelijkheid verdeeld over tien groepen, van arm naar rijk; voor elk van deze groepen is het nettovermogen weergegeven als percentage van het totale vermogen dat elk van deze groepen bezit.

Figuur 4.2 Verdeling van het nettovermogen van huishoudens over tien decielgroepen, 1 januari 2012

Bron: Berekend uit CBS/Statline, 2014.²

Onderaan de verdeling zien we dat ongeveer een tiende van de huishoudens een negatief vermogen heeft. Ten dele zijn dit huishoudens met een substantieel inkomen maar hoge nettohypotheekschulden, waarbij de hypotheek groter is dan de

waarde van de woning. Ten dele zijn dit ook huishoudens met een laag inkomen, geen huis en schulden door een consumptief krediet (Velthuis 2011). Dan is er vier tiende van de Nederlandse huishoudens die geen of nauwelijks vermogen hebben en nog eens een tiende met een zeer bescheiden vermogen. Kortom: de onderste 60 procent van de Nederlandse huishoudens bezit in totaal 1 procent van het totale Nederlandse vermogen.

De top 10 procent van de Nederlandse huishoudens bezit ruim meer dan de helft van het vermogen. Binnen deze groep echter is de verdeling nog scherper. Zo bezit de rijkste 2 procent een derde van het totale vermogen. Deze groep van rijkste 2 procent van de huishoudens heeft dus dertig keer meer bezit dan de onderste 60 procent van de Nederlandse huishoudens bij elkaar opgeteld.

Het onderzoek dat het vermogen van de rijksten direct reconstrueert, laat overigens nog veel hogere cijfers zien. Dan zouden de miljonairs, nauwelijks meer dan 1 procent van de huishoudens, alleen al over 40 procent van het vermogen beschikken (DWR 2012). En de vijfhonderd rijkste huishoudens, die minder dan 0,01 procent van het totale aantal huishoudens vormen, bezitten ongeveer 10 procent van het totale private vermogen in Nederland (Quote 500 2012). Dat is evenveel als zeven tiende van de Nederlandse huishoudens bij elkaar.

Vergelijking en ontwikkeling van de vermogensongelijkheid

Hoe zit dit in internationaal perspectief? Door de structurele verschillen tussen samenlevingen – bijvoorbeeld in de samenstelling van de huishoudens, de inrichting van het pensioensysteem, enzovoort – is de vermogensverdeling niet eenvoudig te vergelijken (Davies en Shorrocks 2000, Maestri et al. 2014). Ook het soort gegevens over de vermogensverdeling en de gehanteerde rekenmethodes verschillen sterk tussen landen. Mede als gevolg van deze obstakels, is het vergelijkend onderzoek naar vermogensongelijkheid nog niet ver gevorderd. Toch is uit de gegevens die we hebben, al duidelijk dat de vermogensongelijkheid in Nederland hoger ligt dan gemiddeld: hoger dan in de meeste Europese landen, hoger dan in het VK en op een even hoog niveau als in de VS (Van Bavel en Frankema 2013). Ook de studie waarin de vermogensongelijkheid van de Europese landen wordt vergeleken op basis van een andere dataset, namelijk de Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe, komt tot eenzelfde conclusie. Volgens deze studie staat Nederland in Europa aan de top als het om vermogensongelijkheid gaat, namelijk op een tweede plaats achter Polen (Skopek et al. 2011). Het beeld van Nederland als land van gelijkheid is dus onjuist. Terwijl de netto-inkomensongelijkheid iets onder het gemiddelde van de westerse wereld ligt, is de private vermogensongelijkheid in Nederland juist hoger dan gemiddeld in de westerse landen.

Als we kijken naar de ontwikkeling over de tijd, dan zien we dat in de twintigste eeuw, althans tot de jaren 1980, in ons land de vermogensongelijkheid is gedaald. Vooral in perioden van economische en politiek-militaire crisis zijn de topvermogens verminderd, dus tijdens de Eerste Wereldoorlog, de crisis van de jaren 1930, de Tweede Wereldoorlog en de onafhankelijkheid van Indonesië en de daaropvolgende nationalisatie van Nederlandse bezittingen (Wilterdink 1984, Soltow en Van Zanden 1998). Hierdoor, en ook door de invoering van een meer progressief belastingstelsel, nam de vermogensongelijkheid af, al gaat de term 'egalitaire revolutie' die Soltow en Van Zanden gebruiken om die afname te beschrijven, misschien wat te ver.

Wat er na de jaren 1980 gebeurde met de verdeling van de rijkdom, is moeilijker te bepalen, ook door ontbrekende en onvolledige gegevens en discontinuïteit in de wijze van registratie daarvan. Om die reden loopt de inschatting van de recente ontwikkelingen uiteen (Wilterdink 1991, Maestri et al. 2014), Van Bavel en Frankema 2013). Deze onzekerheid over het verloop van een zo fundamenteel aspect van de samenleving als de verdeling van bezit, is eigenlijk verbazend.

Aan de ene kant laten overzichtscijfers (zoals die van het CBS) over de laatste jaren een min of meer gelijkblijvende, hoge ongelijkheid zien. Aan de andere kant zijn er partiële, concrete aanwijzingen dat de ongelijkheid de laatste jaren zelfs verder is gestegen. We zien met name dat de ontwikkelingen in de afgelopen periode vooral plaatsvinden aan de extremen van de verdeling, dus bij de armste en de rijkste huishoudens. Er is een toename van de schulden aan de onderkant en een sterk groeiend bezit aan de bovenkant, terwijl de groepen ertussen nauwelijks vermogen hebben opgebouwd, ook niet in de tijd waarin de huizenprijzen en de aandelenkoersen stegen.

Vooral de allerrijksten hebben de afgelopen decennia hun vermogens in absolute en relatieve zin enorm vergroot, zo blijkt uit cijfers van de Quote 500 en het Dutch Wealth Report. Zo hebben de vijfhonderd rijkste huishoudens nu ongeveer 10 procent van het totale private vermogen in Nederland in bezit. In 1997 was dit aandeel nog 6 procent (Quote 500 2012). Ook bedroeg de groei van het totale bezit van de top 10 procent meest vermogenden tussen 1993 en 2010 bijna 14 procent per jaar.

Even opvallend is dat de rijkste Nederlanders hun vermogens relatief ongeschonden door de recente crisis hebben geloodst, terwijl tegelijkertijd de overige Nederlanders hun vermogen hebben zien slinken. Tijdens de crisis tussen 2008 en 2011 raakten de 10 procent meest vermogende huishoudens slechts 1 procent van hun totale rijkdom kwijt: dit nam af van 737 naar 731 miljard euro. Sterker nog: terwijl de gewone huishoudens hun vermogen sterk zagen slinken, is de groep miljonairs sinds de crisis van 2007 nog vermogender geworden (DWR 2012). In tegenstelling

tot alle eerdere economische en/of politieke crises, heeft deze laatste crisis dus geen nivellerend effect gehad of de topvermogens geërodeerd maar de verschillen juist verscherpt (Velthuis 2011). Al deze partiële gegevens doen dus vermoeden dat de ongelijkheid in de vermogensverdeling toeneemt.

4.3 OORZAKEN VAN DE VERMOGENSONGELIJKHEID

Wat zijn de oorzaken van de grote en waarschijnlijk toenemende ongelijkheid in de verdeling van het private vermogen in Nederland? Het onderzoek wijst op de volgende factoren.

Ten eerste is er de opbouw van de naoorlogse verzorgingsstaat, inclusief het pensioenstelsel. Dat lijkt in eerste instantie paradoxaal, omdat de verzorgingsstaat mensen aan de onderkant van de samenleving een bepaalde mate van zekerheid biedt. Een zekerheid die voorheen alleen kon worden verkregen door een financiële buffer op te bouwen. Doordat mensen in een verzorgingsstaat in geval van ontslag of ziekte kunnen terugvallen op allerlei sociale voorzieningen, vervalt tot op zekere hoogte de noodzaak om zo'n eigen vermogen op te bouwen. Dit wordt weerspiegeld in de motieven van de Nederlandse huishoudens om te sparen. Uit onderzoek uitgevoerd rond 1990 blijkt dat toen slechts zeer weinigen spaarden voor de oude dag of om inkomensschokken op te vangen, ook al omdat mensen naar eigen zeggen zulke schokken nauwelijks verwachtten (Alessie en Kapteyn 1999). Andersom verklaart dit mechanisme ook waarom in Zuid-Europa, waar de verzorgingsstaat en de collectieve pensioenvoorzieningen minder uitgebreid zijn, de vermogens van een gemiddeld huishouden groter zijn dan bijvoorbeeld in Nederland (zo'n relatie is empirisch aangetoond voor Italië: Attanasio en Brugiavini 2003). Overigens is opvallend dat – omgekeerd – de versobering van de Nederlandse verzorgingsstaat, vanaf de jaren 1980, niet heeft geleid tot een sterk toenemende spaarzin van of opbouw van vermogens door de gemiddelde huishoudens.

Als tweede oorzaak voor de hoge en toenemende ongelijkheid in de vermogensverdeling kan worden genoemd het gunstige ondernemingsklimaat in Nederland, evenals de enorme groei van de prijzen van huizen en aandelen. De prijzen zijn de afgelopen vier jaar weliswaar gedaald maar over de afgelopen dertig jaar is de prijsstijging, ondanks de recente daling, gigantisch. Deze ontwikkeling heeft bijgedragen aan de concentratie van privaat vermogen aan de bovenkant van de samenleving. Degenen die de meeste aandelen en huizen bezaten, dus de rijksten, hebben het meest geprofiteerd van deze stijging, en degenen die geen huizen of aandelen bezaten – overwegend de armsten – niet.

Een derde oorzaak voor de zeer ongelijke verdeling van vermogens is gelegen in de toegenomen mobiliteit van kapitaal. Geavanceerde financiële instrumenten en wereldwijde kapitaalmarkten bieden ruime mogelijkheden tot speculatie en

bezitsvermeerdering. Alternatieve en meer bestendige instrumenten voor het samenbrengen en laten renderen van kapitaal, zoals coöperaties en associaties, zijn tegelijkertijd ontmanteld, gemarginaliseerd of omgevormd tot marktpartijen. De markten voor grond, arbeid en kapitaal worden niet meer ingeperkt, maar juist vrijgemaakt en versterkt, bijvoorbeeld door de EU, via de dienstenrichtlijn, door het IMF en de Wereldbank. Tegelijkertijd zijn de mogelijkheden om vermogen elders onder te brengen, en zo belastingheffing te ontlopen, met de grotere mobiliteit van kapitaal aanzienlijk toegenomen. In feite zijn veel grote vermogens buiten het bereik van inventarisatie en van de belastingdienst gekomen.

Ten vierde kan worden gewezen op het regeringsbeleid. Door een veelheid aan ingrepen is de belasting op vermogen, vermogenswinst en vermogensoverdracht in Nederland in de afgelopen periode steeds verder verlaagd. In de jaren 1980 en 1990 werden al verschillende belastingen op bezit en overgang van vermogen afgeschaft. Zo werd de beursbelasting, de belasting van transacties van aandelen en obligaties op de beurs, afgeschaft in 1990. Een volgende, grote stap in dit proces was de afschaffing van de Wet op de Vermogensbelasting in 2001. De belasting op vermogen werd hierbij weliswaar verhoogd van 0,7 naar 1,2 procent, maar tegelijkertijd werd de belasting op de feitelijke winst uit vermogen afgeschaft. Voordien betaalden de bezitters van grote vermogens 60 procent inkomstenbelasting over deze winst. In het geval van een gemiddeld jaarlijks nettorendement van 4 procent (wat over de lange termijn eerder een lage schatting is), daalde de belasting dus van 3,1 procent ($2,4 + 0,7$) vóór 2001 tot 1,2 procent na 2001. Ook het tarief van de winstbelasting van vennootschappen werd in de afgelopen periode in forse stappen aanzienlijk verlaagd. Zelfs in die mate dat Nederland wel is betiteld als een van de koplopers in een race to the bottom, waarbij landen elkaar via fiscale faciliteiten de loef proberen af te steken (De Kam en Caminada 2010). De tarieven van de Nederlandse vennootschapsbelasting liggen nu lager dan die in omliggende landen als Duitsland, België, Frankrijk en het VK.

Meer recent vormen de, al dan niet tijdelijke, vrijstellingen of verminderingen van de overdrachtsbelasting (2011) en het schenkingsrecht (2013) ook een verlaging van de belasting op vermogen. Onlangs werd bovendien het successierecht sterk verminderd. Deze belasting op de overdracht van vermogen door erfenis was overigens al niet zeer substantieel: in 2005 bedroeg zij 1,7 miljard euro, oftewel 18 procent van de 9,4 miljard euro die dat jaar als nettovermogen waren aangegeven en belast, en slechts 8 procent van het totale bedrag van 22 miljard euro dat in dat jaar was geërfd (Van Gilst et al. 2008). Deze cijfers laten zien dat rijkdom in Nederland toen al bijna onaangetaast kon worden doorgegeven van de ene generatie naar de volgende. Na de verdere reductie van het successierecht in 2009-2010 is dit nog eenvoudiger geworden, met een bestendiging van de ongelijkheid over generaties heen tot gevolg.

De vermogensbelasting in vergelijkend perspectief

De vermogensbelasting in Nederland is in de afgelopen jaren dus steeds lichter geworden. Maar is zij ook licht in vergelijking met andere landen? Dit is niet eenvoudig te zeggen, omdat nominale belastingvoeten nog weinig zeggen over de reële heffing, omdat er allerlei vrijstellingen zijn, en omdat een gemeenschappelijke noemer vaak ontbreekt. Het is bijvoorbeeld niet altijd duidelijk over welke vermogensbestanddelen er per land precies belasting wordt geheven. Vergelijkbaarheid wordt wel geboden door de Revenue Statistics van de OESO (2014). Deze internationale overzichtscijfers drukken de reële opbrengsten van de vermogensbelastingen (belastingen op vermogen, vermogenswinst en vermogensoverdracht) uit als percentage van het bruto binnenlands product (bbp) van het betreffende land. Dan blijkt dat de totale omvang van de verschillende vermogensbelastingen in Nederland al in 2004 in internationaal perspectief niet hoog was: met een niveau van 2 procent lag het ongeveer op het gemiddelde van de OESO-landen. Sindsdien zijn de vermogensbelastingen in Nederland substantieel verminderd, waardoor de optelsom nu op slechts 1,3 procent ligt. Wanneer we de vergoedingen meerekenen die niet zijn uitgekeerd vanwege de vermogenstoets, als een soort indirecte vermogensbelasting, dan komt daar ten hoogste nog eens 0,1 à 0,15 procent van het bbp bij (CPB 2013). Omdat in de andere OESO-landen de opbrengst uit de vermogensbelastingen in de afgelopen jaren niet is gedaald, bevindt het Nederlandse niveau zich nu duidelijk onder het gemiddelde.

Tabel 4.1 **Omvang van de totale belasting op vermogen als percentage van het bbp, verschillende landen, 1999-2012**

	1999	2003	2007	2011
Nederland	2,1	1,9	1,8	1,3
België	2,1	2,1	3,0	3,2
Denemarken	1,8	1,8	1,9	1,9
Duitsland	0,9	0,8	0,9	0,9
Noorwegen	1,0	1,1	1,2	1,2
Zwitserland	2,6	2,3	2,2	2,0
Frankrijk	3,2	3,1	3,5	3,7
vk	3,9	4,1	4,5	4,2
Australië	2,7	2,8	2,6	2,3
vs	2,9	3,0	3,1	3,0
OESO (gemiddelde)	1,9	1,8	1,9	1,8

* De betreffende belastingen zijn te vinden in categorie 4000 van de OESO Revenue Statistics, en omvatten belasting op onroerend goed, belasting op vermogen, successierecht, schenkingsrecht, belasting op vermogenswinst, en belasting op financiële en vermogenstransacties.

Bron: OESO (2014).

Er is nog een aspect in tabel 4.1 dat ik er uit wil lichten. Opvallend aan de cijfers is de hoge vermogensbelasting als percentage van het bbp in de Angelsaksische landen: in de VS ligt dit op ruim 3 procent van het bbp en in het VK op ruim 4 procent, dus ruim twee of zelfs drie keer zo hoog als in Nederland. Dit is opvallend, omdat Nederland in de afgelopen decennia met haar inrichting van de economie is opgeschoven van het Rijnlandse in de richting van het Angelsaksische model (Touwen 2006). Dit heeft de mogelijkheden vergroot om de vermogens te vermeerderen en de vermogensongelijkheid te verscherpen, maar de belasting op vermogen heeft hier dus geen gelijke tred mee gehouden. Integendeel. Als resultaat hebben we de lage belastingdruk op vermogen van de Rijnlandse landen, en dus de relatief geringe belastinginkomsten die uit vermogen worden gegenereerd, gecombineerd met de grote vermogensongelijkheid van de Angelsaksische landen. Degenen die bezorgd zijn over een grote ongelijkheid, maar ook degenen die zorgen hebben over de fiscale basis van de verzorgingsstaat, zouden deze situatie allicht als het slechtste van twee werelden kunnen kenschetsen: een grote private vermogensongelijkheid gecombineerd met relatief lage opbrengsten uit vermogensbelasting.

De OESO-cijfers maken het ook mogelijk een inschatting te maken van de reële belastingdruk op vermogen. In Nederland is het totale private vermogen met circa 1.200 miljard euro ongeveer twee keer zo groot is als het bbp. Dit betekent dat alle belastingen op privaat vermogen, vermogenswinst, erfenis en vermogenstransactie bij elkaar genomen in 2011 slechts 0,6 à 0,7 procent van het private vermogen beliepen. Dit cijfer laat ook zien dat de vele vrijstellingen en fiscale constructies ervoor zorgen dat de reële belastingdruk op vermogen nog veel lager ligt dan de toch al vrij lage nominale belastingvoeten in Nederland zouden doen vermoeden.

Al met al is het private vermogen in Nederland dus steeds lichter belast, zonder dat hierover noemenswaardig politiek of maatschappelijk debat is gevoerd en zonder dat grondig onderzoek is gedaan naar de omvang van de vermogensongelijkheid of naar de maatschappelijke en economische effecten ervan. Overigens, het idee dat de grote vermogens al eens zijn belast door de belasting op inkomen uit arbeid, is onjuist. De topvermogens groeien door inkomen uit vermogen, en dat wordt juist nauwelijks belast. Terwijl in Nederland de belasting op arbeid tamelijk hoog is gebleven, en de belasting op consumptiegoederen zelfs toeneemt (Caminada en De Kam 2007), is de vermogensbelasting internationaal gezien dus vrij bescheiden en daalt zij zelfs.

4.4 DE GEVOLGEN VAN VERMOGENSONGELIJKHEID

Bij de bespreking van de consequenties van de grote ongelijkheid in de verdeling van de private rijkdom in Nederland laat ik zuiver principiële overwegingen over de onjuistheid van grote ongelijkheid terzijde. Ik wil me hier beperken tot een bespreking van de sociaaleconomische en politieke gevolgen.

(Onder)investering in menselijk kapitaal

Allereerst heeft de vermogensongelijkheid gevolgen voor de wil van en mogelijkheden voor mensen om zichzelf te ontplooiën en te investeren in hun ontwikkeling, met positieve effecten voor henzelf en voor de samenleving als geheel. Een zekere materiële ongelijkheid kan hiertoe stimuleren, al valt deze prikkel wellicht meer te verwachten van inkomens- dan van vermogensongelijkheid. Bovendien is het de vraag of de buitengewone scheefheid van de vermogensverdeling nog wel als een stimulant werkt. Het verschil tussen rijk en arm is hiervoor wellicht té groot geworden.

Daarnaast zijn er de negatieve gevolgen voor de helft van de Nederlandse gezinnen die geen vermogen heeft. In een sterk uitgebouwde verzorgingsstaat hoeven mensen in geval van nood geen beroep te doen op het eigen vermogen, omdat ze op dit vangnet kunnen terugvallen. Maar met de geleidelijke versobering van de arrangementen van de verzorgingsstaat zullen mensen vaker worden gedwongen om bepaalde voorzieningen zelf te betalen, zoals aanvullend onderwijs, juridische hulp of medische ingrepen. Een intensieve huiswerkklass, een opleiding tot directiesecretaresse of een aanvullende ma-opleiding, die zorgen voor een betere uitgangspositie op de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld kosten al snel 10.000 tot 20.000 euro per jaar. Omdat zo'n bedrag vaak te groot is om uit het inkomen te betalen, moeten gezinnen hiervoor hun eigen vermogen aanspreken. De helft van de Nederlandse gezinnen heeft geen vermogen en kan dit dus niet, en nog eens een deel zal er grote moeite mee hebben. De grote vermogensongelijkheid in combinatie met een versobering van de verzorgingsstaat leidt zo allicht tot een onderinvestering in menselijk kapitaal.

Erfelijke ongelijkheid

Dan is er een tweede effect, dat het gevolg is van de overerfbaarheid van vermogens (dit in tegenstelling tot arbeidsinkomen, dat ophoudt bij overlijden). Op dit moment staat vooral de inkomensongelijkheid centraal in het denken over de maatschappelijke effecten van ongelijkheid (zo ook bij Wilkinson, zie hoofdstuk 5). Door de versobering van de verzorgingsstaat is echter, in lijn met het voorgaande punt, te verwachten dat maatschappelijke effecten steeds meer gaan verlopen langs lijnen van vermogensongelijkheid. Ook zullen ze zich, naar verwachting, vooral langs deze weg bestendigen. Zo wordt aanvullend of goed onderwijs voor kinderen wellicht in toenemende mate bekostigd uit met name vermogen. Wanneer bovendien dezelfde kinderen door de geringe hoogte van het successierecht ook zelf een groot vermogen van hun ouders meekrijgen, ontstaat er zowel langs materiële als niet-materiële weg een soort erfelijke ongelijkheid (over dit verband: Pfeffer en Hällsten 2012). Bovendien is er een zichzelf versterkend effect: degenen die het kunnen, sparen meer om later aan hun kinderen over te dragen (De Nardi 2004). Ook doordat het successierecht (opnieuw) gering is geworden, verscherpt de overerfbare ongelijkheid zich zo verder. Na een relatief korte periode

waarin dit patroon doorbroken leek te zijn, grofweg de tweede helft van de twintigste eeuw, is er nu de mogelijkheid dat Nederland, net als veel samenlevingen elders op de wereld, weer gekenmerkt gaat worden door erfelijke ongelijkheid.

Concentratie van economische kracht en macht

Daarnaast geeft vermogen de mogelijkheid om door investeringen economische macht te verwerven. Als deze investeringen productief zijn, dan heeft dit een positief effect op de economie. Langs deze lijn is een zekere materiële ongelijkheid wel verdedigd: zij zorgt voor de samenballing van middelen die vervolgens op een productieve manier kunnen worden geïnvesteerd in de economie. Opnieuw valt dit positieve effect echter eerder te verwachten bij inkomensongelijkheid, die aan de bovenkant de opbouw van investeringskapitaal mogelijk maakt, dan van vermogensongelijkheid. Opgebouwd vermogen – of het klein of groot is – kan altijd worden geïnvesteerd. De coöperatieve spaarbanken, die kleine spaartegoeden samenbrachten om deze vervolgens zeer effectief aan lokale ondernemers uit te lenen, zijn hier een mooi voorbeeld van. Vermogensongelijkheid is hiervoor niet nodig.

Dit voorbeeld laat ook zien dat het cruciaal is wie het vermogen inzet, waartoe het wordt ingezet en langs welke wegen, om te kunnen bepalen of het effect positief of negatief zal zijn. Een toenemende ongelijkheid in de vermogensverdeling kan leiden tot concentratie van economische macht bij een kleine groep vermogensbezitters, die kunnen beslissen hoe deze middelen worden ingezet. Als gevolg daarvan weegt, logischerwijs, hun private belang – namelijk het verkrijgen van een hoog rendement, dat vooral is te behalen door kortetermijntransacties – in toenemende mate zwaarder dan het publieke, algemene belang. Dit is het scherpst te zien bij de speculatie op markten, zoals financiële of voedselmarkten, en in het werk van hedgefondsen, private-equityfondsen en activistische aandeelhouders, die de grote private vermogens inzetten en vermeerderen en daarbij tegelijkertijd overheden en bedrijven onder druk zetten en samenlevingen en markten kunnen ontwrichten.

Onevenredige politieke invloed

Er is nog een ander mogelijk gevolg van grote bezitsongelijkheid, namelijk de invloed die vermogenden kunnen uitoefenen op de publieke opinie en de politieke besluitvorming. Her en der zien we hoe miljardairs hun greep op de media versterken, zoals Bertelsmann-Mohn in Duitsland, Berlusconi in Italië, en Murdoch in het VK. Maar het proces is wellicht nog het sterkst in Nederland, waar de miljardairs De Mol, Berlusconi, Bertelsmann en Murdoch in toenemende mate de media, meer specifiek de televisiemarkt, zijn gaan domineren. Deze ontwikkeling is meermaals geconstateerd, onder andere door het Commissariaat voor de Media in de jaarlijkse mediamonitor, ook uit zorg over de pluriformiteit van de Nederlandse media (Commissariaat voor de Media 2002). Zelfs zonder zeer wantrouwend te zijn, is te

vermoeden dat vanuit deze media een bepaalde invloed op de meningsvorming uitgaat die niet ingaat tegen de belangen van de vermogende eigenaars. Zo wordt economisch bezit indirect omgezet in publieke invloed.

Nog een stap verder zou zijn dat rijkdom in een meer directe zin wordt aangewend om politieke invloed te verkrijgen. In dit licht zou de gebrekkige wet op de partijfinanciering in Nederland meer aandacht verdienen dan hij nu krijgt (Nehmelman 2012). De financiering van Trots Op Nederland door vermogenden, onder wie miljardair De Mol, had een waarschuwing moeten vormen. Nederland blijft in dit opzicht internationaal gezien echter achterlopen, wat te zien is als een uiting van bepaalde naïviteit. Overigens zijn er nog ruime, andere mogelijkheden voor vermogenden om politieke invloed te verwerven, bijvoorbeeld via de inzet van lobbyisten, zeker waar een sterk middenveld als tegenwicht afwezig is, zoals in de Europese Unie.

4.5 WAT KUNNEN POLITIEK EN SAMENLEVING DOEN?

De vermogensongelijkheid in Nederland is dus groot, ook in internationaal perspectief; zij lijkt zelfs toe te nemen en de effecten ervan zijn ingrijpend. Die effecten raken de keuzemogelijkheden van gewone mensen en hun vermogen om risico's het hoofd te bieden en kansen te benutten, ze raken de inzet van schaarse middelen, het functioneren van onze economie en het maatschappelijke, publieke belang. Zo tast de grote vermogensongelijkheid de grondslagen van onze samenleving aan. Het wordt tijd om een fundamentele, publieke discussie te voeren over de verdeling van de rijkdom en de stilte over dit onderwerp te doorbreken.

Deze discussie zou ook kunnen leiden tot maatregelen om de scherpste effecten van deze ongelijkheid weg te nemen. Hierbij valt te denken aan een begrenzing van de concentratie van de economische macht over de media of een aanscherping van de wet op de partijfinanciering. Het laatste is recentelijk al in een ander verband bepleit, omdat de Nederlandse wetgeving op dit punt tekort schiet, zeker ook in vergelijking met andere Europese landen (Nehmelman 2012). Het eerste is eerder op de agenda gezet door het Commissariaat voor de Media, dat constateerde dat ondanks mediawetgeving en mededingingsrecht de concentratie van macht over de media een moeilijk in te dammen proces is (2002). In 2007 is met het oog hierop de tijdelijke Wet op de mediaconcentratie in werking getreden, maar deze wet is per 2011 weer beëindigd. Dit vanuit de verwachting dat de Autoriteit Consument en Markt (en voorheen de Nederlandse Mededingingsautoriteit) op basis van de mededingingswet voldoende mogelijkheden heeft om ongewenste mediaconcentratie te voorkomen. Hierbij lijkt wel te worden gekeken naar de economische dimensie, namelijk de aanwezigheid van een voldoende aantal concurrerende marktpartijen, maar minder naar de sociale dimensie, namelijk dat eigenlijk alle marktpartijen op de televisiemarkt in handen zijn van miljardairs, en de eventuele

consequenties daarvan op de politieke kleuring van de informatievoorziening op televisie. Bovendien lijkt de economische concentratie zich eerder door te zetten dan af te nemen, wat aanleiding zou kunnen zijn om – net als in Duitsland – toch nieuwe wetgeving te overwegen.

Bij dit soort maatregelen gaat het om symptoombestrijding, dat wil zeggen het verzachten van de mogelijke effecten, in dit geval het beperken van de mogelijkheid om grote rijkdom om te zetten in politieke of maatschappelijke invloed. Daarnaast is ook een meer directe aanpak mogelijk, dus het verminderen van de ongelijke verdeling van de rijkdom zelf, vooral door de bestaande maatregelen en instrumenten hiertoe beter te benutten. De afweging tussen mogelijke voor- en nadelen van deze maatregelen is deels een politieke of zelfs een ideologische. Ik beperk me hier tot een beknopte inventarisatie van de mogelijkheden en van de effecten ervan die in directe relatie staan tot de vermogensongelijkheid zelf.

Allereerst zijn er de mogelijke *predistributieve* maatregelen:

- Het ingrijpen in de organisatie en het functioneren van de markten, met name door de regulering van de financiële markten en die voor onroerend goed, een scherpere begrenzing van het gebruik van onroerend goed – bijvoorbeeld door bestemmingsplannen –, en het inperken van de mogelijkheden voor de inzet van kapitaal en de activiteiten van hedgefondsen, private-equityfondsen en activistische aandeelhouders. Dit kan bijvoorbeeld door een grotere transparantie af te dwingen ten aanzien van de onderliggende financiële belangen, of door de formele positie te versterken van andere stakeholders binnen ondernemingen. Hierdoor kan worden verhinderd dat zeer grote of zelfs excessieve winsten worden behaald, en grote vermogens zo worden vermeerderd, ten koste van de maatschappelijke belangen. Een belasting op ‘flitskapitaal’ zou ook onderdeel van deze maatregelen kunnen uitmaken. De invoering van deze belasting, ook wel *Tobin Tax* genoemd, zou leiden tot een zeer geringe heffing van bijvoorbeeld 0,005 tot 0,02 procent op financiële transacties, wat speculatie zou verminderen en ook de mogelijkheden beperkt om via speculatie grote vermogens snel te vermeerderen zonder daarbij aan belastingheffing onderworpen te zijn. Deze ingreep werkt vooral in een groter verband. Het zou te overwegen zijn om de huidige initiatieven binnen de Europese Unie ruimhartiger te steunen. Nog los van de dempende werking op vermogensongelijkheid en de aangroei daarvan, zou een bijkomend voordeel van deze ingrepen zijn dat ze bijdragen aan de vermindering van speculatie en van de ontwrichtende werking van financiële speculatie op overheden en andere partijen, aan de beteugeling van financiële markten en aan de demping van de grote volatiliteit van markten.
- Het bevorderen van bezitsopbouw en bezitsvermeerdering voor gewone mensen. Dit zou kunnen door voor alle werknemers, en niet alleen voor de top, algemene winstdelingsregelingen en werknemers aandelen binnen het Neder-

landse bedrijfsleven in te voeren. Eventueel zou dit fiscaal gestimuleerd kunnen worden (Vermeend en Van der Ploeg 2014). Ook alternatieve vorming van vermogenspooling, buiten de markt, zou kunnen bijdragen aan bezitsopbouw door gewone gezinnen. Te denken valt bijvoorbeeld aan nieuwe vormen van coöperatie, zoals bij de investeringen in het opwekken van energie of in gebouwen of voorzieningen die gemeenschappelijk, ook door verschillende generaties, kunnen worden benut (De Moor 2014). Het zou aanbeveling verdienen de formele mogelijkheden voor dergelijke coöperaties te verruimen, en ook om bestaande coöperaties (zoals die in de woningbouw- of bankensector) werkelijk als coöperatie te laten fungeren in plaats van als gemankeerde marktpartij of overheidsinstantie. Een bijkomend voordeel zou zijn dat de versterking van deze vormen van vermogenspooling leidt tot vermindering van de onbalans in economische macht, die is verbonden aan een grote vermogensongelijkheid.

Daarnaast zijn er mogelijke *redistributieve* maatregelen:

- De verhoging van de belasting op vermogen, winst uit vermogen en overdracht van vermogen, zoals ook de OESO onlangs aan de overheden ter overweging heeft voorgesteld (OESO 2011). Een bijkomend voordeel van deze maatregel zou zijn dat de overheidsfinanciën hiermee kunnen worden versterkt en/of de belasting op consumptie en arbeidsinkomen kan worden verlaagd, zonder dat dit grote negatieve maatschappelijke consequenties heeft en zonder het merendeel van de bevolking hierbij te raken, gezien de zeer scheve verdeling van vermogens. Belasting op vermogen wordt derhalve steeds meer gezien als een goed alternatief voor hoge inkomstenbelasting (voor de VS: McKinnon 2012), ook omdat een lage belastingvoet en een beperking tot de topvermogens al een hoge opbrengst geeft. Een vermogensbelasting van 1 procent op de vermogens van de 10 procent rijkste huishoudens in Nederland zou potentieel zo'n 7 miljard opleveren. Aangevoerd zou kunnen worden dat eenzijdige verhoging van de vermogensbelastingen in Nederland het risico van kapitaalvlucht met zich mee zal brengen. Het zou dus de voorkeur hebben deze maatregel in internationaal verband te nemen, of zelfs wereldwijd, zoals de Verenigde Naties in haar *World Economic and Social Survey* heeft bepleit (UN 2012). Een eerste stap zou een vergelijking zijn van de belastingtarieven en -faciliteiten in Europees verband, gevolgd door een uniformering hiervan.
- Maar Nederland kan ook zelf stappen zetten. De internationale wil om de belasting op vermogen te uniformeren en te verhogen lijkt groter dan enkele jaren geleden, en Nederland lijkt hierbij eerder achterop te lopen dan voorop. Zo trekken de lage belastingtarieven postbusfirma's naar Nederland, waardoor ons land de race to the bottom in belastingheffing juist stimuleert. Zelfs eenzijdige verhoging van de vermogensbelasting zou dus nauwelijks risico's met zich meebrengen. Zo zou een verhoging van de belasting op de winst van vennootschappen nauwelijks een negatief effect op het vestigingsklimaat hebben, omdat het tarief in Nederland lager ligt dan in veel omliggende landen. Nega-

tieve gevolgen voor de vestiging van productiebedrijven en hoofdkantoren zijn dus niet te verwachten, maar wel voor, hoogstens, de vestiging van deze post-busfirma's (De Kam en Caminada 2010). Meer algemeen is het risico op kapitaalvlucht uit Nederland duidelijk kleiner dan enkele decennia geleden, nu de reële belastingheffing op vermogen en vermogenswinst eerder lager dan hoger ligt dan in de ons omliggende landen, zelfs vergeleken met de Angelsaksische landen.

Overigens is een verhoging van de tarieven niet de enige manier om de opbrengst van de vermogensbelasting te verhogen. Dit zou ook kunnen door de heffingsgrondslag te vergroten. Een mogelijkheid daartoe is de vermogensbestanddelen of -transacties in de heffing te betrekken die nu buiten beschouwing blijven. Daarnaast zou doelgerichter kunnen worden gewerkt aan het opsporen en belasten van de verborgen vermogens. Afschaffing van het bankgeheim in Europees of internationaal verband draagt daaraan bij, en zou krachtiger door Nederland kunnen worden gesteund. Ook de zogenoemde inkeerregeling, waarbij de bezitter van in het buitenland verborgen vermogen zich meldt en vervolgens geheel of gedeeltelijk wordt ontslagen van de boete, heeft geholpen om meer vermogens in beeld te krijgen en vervolgens te belasten. Sinds de instelling in 2009 tot en met 2013 hebben zich zo'n 3.500 spijtoptanten gemeld, met een totaal vermogen van 1,5 miljard euro. Zij hebben een aanslag gekregen van in totaal 235 miljoen euro aan belasting, rente en boete (Belastingdienst 2014). Omdat dit bedrag vermoedelijk een zeer klein deel is van het verborgen vermogen, kan de regeling slechts een gedeeltelijk succes worden genoemd. Bovendien is een voortdurende verlenging of versoepeling van de inkeerregeling niet geloofwaardig. De belastingdienst zou zich dus actiever moeten opstellen en daarbij gebruik moeten maken van alternatieve vormen van informatieverzekering over verborgen vermogens, eventueel samen met internationale partners. Er is ruimte om de inspanningen op dit punt te vergroten en de slagkracht van de belastingdienst te versterken, in lijn met bijvoorbeeld de recente inzet van de Duitse overheden.

Een andere mogelijkheid is om de belasting op de overerving van vermogen te verhogen. Hier zal de politiek snel voor terugschrikken, omdat het een impopulaire belasting is, die, bijvoorbeeld in Frankrijk en de VS, tot felle debatten leidt. Successierecht ervaren sommigen als de afstraffing van spaarzin en van de wil om voor de welstand van je kinderen te zorgen. Anderen beoordelen het juist als oneerlijk dat de erfgenamen zo, zonder inspanning, een kapitaal in de schoot krijgen geworpen. Los van dergelijke positieve of negatieve gevoelens zijn er weinig argumenten tegen het successierecht. Vergeleken met andere vormen van belasting, zoals die op arbeidsinkomen, zijn de erf- en schenkingsbelasting zeer doelmatig en zij werken economisch nauwelijks verstorend (De Beer 2007, De Kam en Caminada 2010). Zij vormen een mogelijkheid om de overheidsfinanciën te versterken en tegelijkertijd meer verstorende belastingen, met name op arbeidsinkomen, te verlagen. De voor-

gaande analyse voegt hier nog een argument aan toe, namelijk dat de vermogensongelijkheid in Nederland zeer groot is en dat de erfenissen deze bestendigen. Als daarbij een drempel in acht wordt genomen om de bescheiden spaargelden te ontzien, kan het successierecht een substantiële bijdrage leveren aan de vermindering van de overerfbaarheid van ongelijkheid – een doel waarvoor liberalen, socialisten, christendemocraten en sociaaldemocraten altijd gebroederlijk hebben gestreden.

De grote vermogensongelijkheid in Nederland kan dus op diverse manieren worden verminderd. Dit kan door predistributieve maatregelen, die tegelijk ook bijdragen aan het maatschappelijk evenwicht en de vermindering van de ontwrichtende werking van speculatie. Het kan ook door redistributieve maatregelen, die tegelijk bijdragen aan de versterking van de overheidsfinanciën en/of het mogelijk maken andere belastingen (op arbeid en consumptie) te verminderen. Los van de positieve bijeffecten van deze maatregelen zou vooral de vermindering van de vermogensongelijkheid zelf centraal moeten staan. De negatieve effecten van de grote ongelijkheid op de ontwikkelingskansen van mensen, het functioneren van onze economie en het publieke belang zijn te groot om te negeren.

NOTEN

- 1 Graag bedank ik voor hun suggesties bij het schrijven: Bram van Besouw, Mark Bovens, Koen Caminada, Rutger Claassen, Ewout Frankema, Monique Kremer, Ingrid Robeyns, Wiemer Salverda en Hans Schenk.
- 2 CBS, 13/2/2014. Met dank aan Wiemer Salverda en Arthur van Riel.

LITERATUUR

- Alessie, R. en A. Kapteyn (1999) *Wealth and savings: data and trends in the Netherlands*, VU Research memorandum 1999-46, Amsterdam: VU.
- Atkinson, A. (2008) 'Concentration among the Rich', blz. 64-89 in J. Davies (red.) *Personal Wealth from a Global Perspective*, New York: Oxford University Press.
- Attanasio, O. en A. Brugiavini (2003) 'Social Security and Households' Saving', *Quarterly Journal of Economics* 118, 3: 1075-1119.
- Bavel, B. van en E. Frankema (2013) *Low Income Inequality, High Wealth Inequality. The Puzzle of the Rhineland Welfare States*, CGEH working paper series 50, Utrecht: Center for Global Economic History.
- Beer, P. de (2007) 'De belaste dood: belastingheffing op erfenissen', blz. 291-302 in C.L.J. Caminada et al. *Belasting met beleid*, Den Haag: SDU.
- Belastingdienst (2014) *13^e halfjaarsrapportage belastingdienst*, juli-december 2013, Den Haag: Ministerie van Financiën dg Belastingdienst.
- Caminada, C. en C. De Kam (2007) 'Sleutelen aan de verdeling van de belastingdruk', blz. 303-321 in C. Caminada et al., *Belasting met beleid*, Den Haag: SDU.
- Claessen, J. (2010) 'Vermogensverdeling en vermogenspositie huishoudens', *Sociaaleconomische trends* CBS: 7-12.
- Commissariaat voor de Media (2002) *Mediaconcentratie in Beeld. Concentratie en pluriformiteit van de Nederlandse media*, Hilversum.
- Davies, J. en A. Shorrocks, (2000) 'The Distribution of Wealth', blz. 605-675 in A. Atkinson en F. Bourguignon (red.) *Handbook of Income Distribution*, Vol. I. Amsterdam: North Holland.
- Davies, J., S. Sandström, A. Shorrocks en E. Wolff (2009) The Level and Distribution of Global Household Wealth, *Economic Journal* 121, 551: 223-254.
- De Nardi, M. (2004) 'Wealth Inequality and Intergenerational Links', *Review of Economic Studies* 71, 3: 743-768.
- DWR (2012) *Dutch Wealth Report 2012*, 's-Hertogenbosch: Van Lanschot Bankiers.
- ECB (2013) *Eurosystem Household Finance and Consumption Survey: Results from the First Wave*, Frankfurt am Main: ECB.
- Gilst, J. van, H. Nijboer en C. Caminada (2008) 'De successiebelasting vanuit economisch perspectief', *Weekblad Fiscaal Recht* 18 december: 1423-1430.
- Kam, C. de en C. Caminada (2010) *Belastingen als instrument voor inkomenspolitiek*, Essay op verzoek van de Studiecommissie Belastingtelsel, 12-1-2010.
- Knoef, M., J. Been, R. Alessie, K. Caminada, K. Goudswaard en A. Kalwij (2013) 'Measuring Retirement Savings Adequacy; a first Multi-Pillar Approach in the Netherlands', *Netspar design paper* 042-09-2013, Tilburg: Netspar.
- Le Monde (2013) 'Les héritiers sont de retour', *Le Monde*, forum, 30 augustus: 2-3.

- Maestri, V., F. Bogliacino en W. Salverda (2014) 'Wealth inequality and the accumulation of debt', hoofdstuk 4 in W. Salverda et al. (red.), *Changing inequalities in rich countries*. Analytical and comparative perspectives, Oxford: Oxford University Press.
- McKinnon, R. (2012) *The conservative case for a wealth tax*, paper Stanford University, 16 januari 2012.
- Moor, T. de (2014) 'Co-operating for the future: inspiration from the European past to develop public-collective partnerships and transgenerational co-operatives', blz. 81-104 in S. Bailey, G. Farrell en U. Mattei (red.), *Protecting future generations through commons* (Trends in social cohesion No. 26), Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Nehmelman, R. (2012) 'Follow the Money, Een verkennende analyse van het wetsvoorstel financiering politieke partijen', *Ars Aequi*, 10: 703-710.
- OESO (2011) *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising*, Parijs: OESO.
- Pfeffer, F. en M. Hällsten (2012) *Mobility Regimes and Parental Wealth: The United States, Germany, and Sweden in Comparison*, PSC Research Report No. 766, juli.
- Quote 500 (2012) *Quote*, Hearst Magazines.
- Salverda, W., C. Haas, M. de Groot-Zijl, B. Lancee, N. Notten en T. Ooms (2013) *Growing Inequalities and their Impacts in the Netherlands*, GINI Country Report.
- Skopek, N., S. Buchholz en H. Blossfeld (2011) *Wealth Inequality in Europe and the Delusive Egalitarianism of Scandinavian Countries*, paper University of Bamberg, MPRA Paper No. 35307, geplaatst 9 december.
- Soltow, L. en J. van Zanden (1998) *Income and Wealth Inequality in the Netherlands, 16th-20th Century*, Amsterdam: Het Spinhuis.
- Stiglitz, J. (2012) *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*, New York: Norton.
- Touwen, L. (2006) 'Varieties of capitalism en de Nederlandse economie in de periode 1950-2000', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 3: 73-104.
- UN (2012) *World Economic and Social Survey 2012: In Search of New Development Finance*, New York: United Nations.
- Velthuis, O. (2011) 'Vermogensverhoudingen in Nederland na de kredietcrisis', blz. 6-21 in C. Brinkgreve et al. (red.), *Cultuur en ongelijkheid*, Diemen: AMB.
- Vermeend, W., en R. van der Ploeg (2014), 'Het heffen van belastingen wordt steeds moeilijker', *Telegraaf* zaterdag 19 april.
- Wilterdink, N. (1984) *Vermogensverhoudingen in Nederland. Ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw*, Amsterdam: Synopsis.
- Wilterdink, N. (1991) *Vermogensverhoudingen in Nederland: recente ontwikkelingen*, UvA Amsterdam working papers in sociology, 91/3.
- Zucman, G. (2013) 'The missing wealth of nations. Are Europe and the U.S. net debtors or net creditors?', *The Quarterly Journal of Economics* 128, 3: 1321-1364.

BRONNEN/PUBLICATIES

CBS Statline (2014): <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?>

VW=T&DM=SLNL&PA=80048NED&D1=3&D2=0&D3=112-121&D4=1&HD=140212-1839&HDR=T,G3&STB=G1,G2. Geraadpleegd op 13-2-2014.

CPB (2013) vriendelijke mededeling van Mathijn Wilkens, Centraal Planbureau, d.d. 13-11-2013.

DNB Household Surveys (1993-2008): www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/DNB.aspx

OESO (2014) OECD Revenue Statistics – Comparative Tables, categorie 4000 (taxes on property as percentage of GDP), geraadpleegd op 12 februari 2014: <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REV>

DEEL II

GEVOLGEN VAN ECONOMISCHE ONGELIJKHEID

5 WAAROM INKOMENSONGELIJKHEID NADELIG UITPAKT VOOR IEDEREEN EEN GESPREK MET RICHARD WILKINSON

Monique Kremer en Erik Schrijvers

5.1 THE SPIRIT LEVEL

Inmiddels is *The Spirit Level* uit 2009 uitgegroeid tot een moderne klassieker. In dit boek beschrijven Richard Wilkinson en Kate Pickett, van huis uit Britse epidemiologen, aan de hand van een overweldigend aantal internationaal vergelijkende statistieken dat van grote inkomensongelijkheid niets dan narigheid te verwachten valt. Grote inkomensongelijkheid correleert met: meer tienermoederschappen, meer geweld, meer gezondheidsproblemen, meer kindersterfte, meer obesitas enzovoorts. De lijst is lang. Met zijn 23 buitenlandse edities zette het boek inkomensongelijkheid weer op de sociaalwetenschappelijke en economische agenda. En nog meer dan dat. Wat vooral nieuw is in hun analyse: de negatieve sociale gevolgen van economische ongelijkheid ontstaan niet alleen door gebrek aan materiële middelen – geld om toegang te hebben tot de samenleving – maar ook door de psychosociale kanten van economische ongelijkheid. Elkaar de maat nemen wordt steeds belangrijker; er ontstaat ‘socialevergelijkingsangst’. Daarom is er ook sprake van wat zij de ‘sociale gradiënt’ van inkomensongelijkheid noemen.

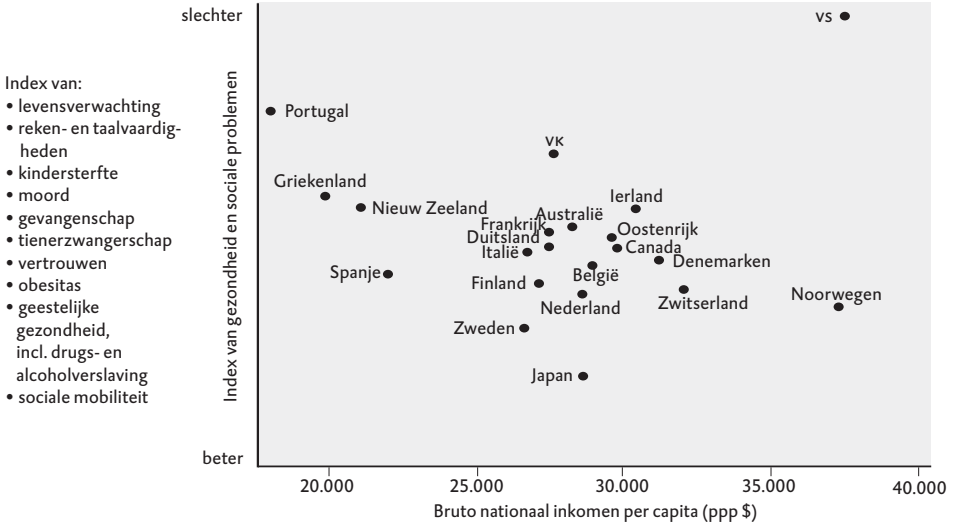
Dit hoofdstuk is gebaseerd op een gesprek met Richard Wilkinson, aangevuld met een aantal grafieken uit de WRR-Lecture *The social impact of inequality*, die hij in 2013 gaf. Wilkinson is een man met een missie, een soort *inequality fighter*. Met honderden lezingen en interviews over de hele wereld probeert hij aandacht te vragen voor de maatschappelijke gevolgen van grote inkomensongelijkheid. In deze bijdrage zetten we uiteen wat zijn hoofdboodschap precies is. Daarnaast hebben we hem een aantal vragen gesteld. Wat voor ontwikkelingen ziet hij de laatste jaren, na het verschijnen van *The Spirit Level*? En wat zou volgens hem moeten gebeuren in samenleving en beleid?

5.2 DE SOCIALE GEVOLGEN VAN INKOMENSONGELIJKHEID

Volgens Wilkinson zijn in de rijke, westerse, wereld de mate van gezondheid noch sociale problemen gerelateerd aan het nationale inkomen per hoofd van de bevolking. Het idee dat sociale problemen rechtstreeks worden veroorzaakt door materiële omstandigheden zoals slechte huisvesting, onevenwichtige voeding, een gebrek aan onderwijskansen, enzovoorts, impliceert dat rijke landen het beter zouden moeten doen dan de andere. Maar enkele van die rijke landen doen het juist

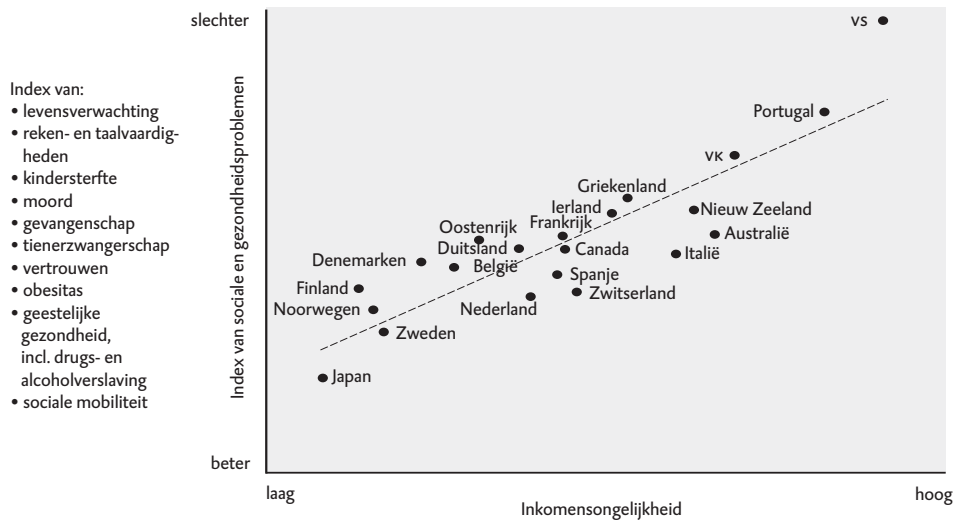
buitengewoon slecht. Landen met hoge inkomens hebben niet minder sociale en gezondheidsproblemen. Kijk maar naar de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk of Ierland (figuur 5.1).

Figuur 5.1 Sociale en gezondheidsproblemen en het bruto nationaal inkomen per capita

Bron: Wilkinson (2013).

Figuur 5.2 Sociale en gezondheidsproblemen en de mate van inkomensongelijkheid

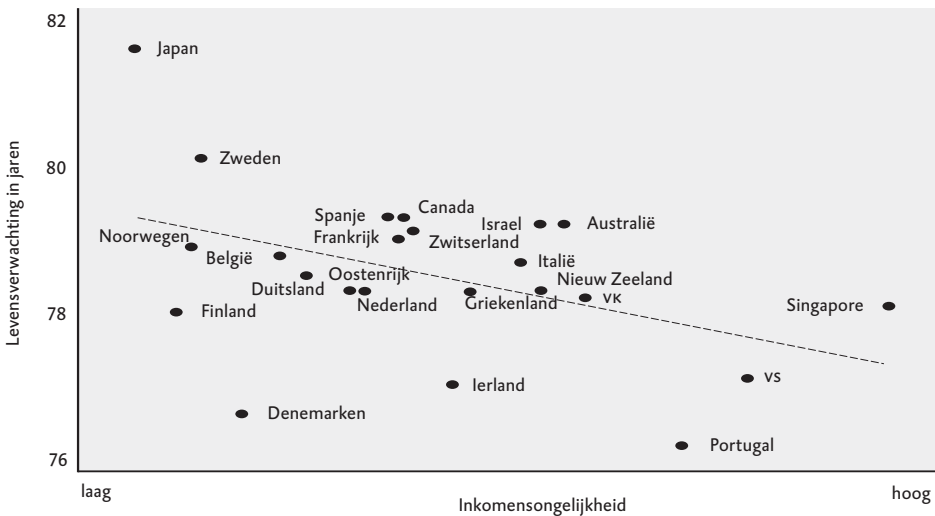

Bron: Wilkinson (2013).

De mate waarin sociale problemen optreden, is dus niet gerelateerd aan het absolute inkomensniveau of het inkomen per hoofd van de bevolking. Wat relevanter is, is de mate van inkomensongelijkheid. Hoe groter de inkomensongelijkheid des te lager de levensverwachting, het sociaal vertrouwen en het analfabetisme en des te hoger het moordcijfer, het aantal tienerzwangerschappen en obesitas (figuur 5.2).

Twee verbanden springen eruit. Als eerste de gevolgen voor de gezondheid. Rijkere mensen hebben over het algemeen genomen een betere gezondheid dan arme mensen in dezelfde samenleving. Dat is inmiddels bekend. Maar een hoog gemiddeld inkomen in landen blijkt nauwelijks effect op de levensverwachting te hebben, dit in tegenstelling tot de mate van inkomensongelijkheid: in meer gelijke samenlevingen leven mensen langer (figuur 5.3). Wilkinson: “Baby’s geboren in de vs hebben twee keer zoveel kans om te overlijden in hun eerste levensjaar als baby’s in Japan. Het verschil in levensverwachting tussen de vs en Zweden is drie jaar en tussen Portugal en Japan zelfs vijf jaar.” Deze verschillen hebben volgens hem maar weinig te maken met de hoogte van de gezondheidsuitgaven en de beschikbaarheid van hoogwaardige medische apparatuur: het is de verdeling van inkomens die – voor iedereen – het levenslot bepaalt.

Figuur 5.3 Levensverwachting en de mate van inkomensongelijkheid in rijke landen

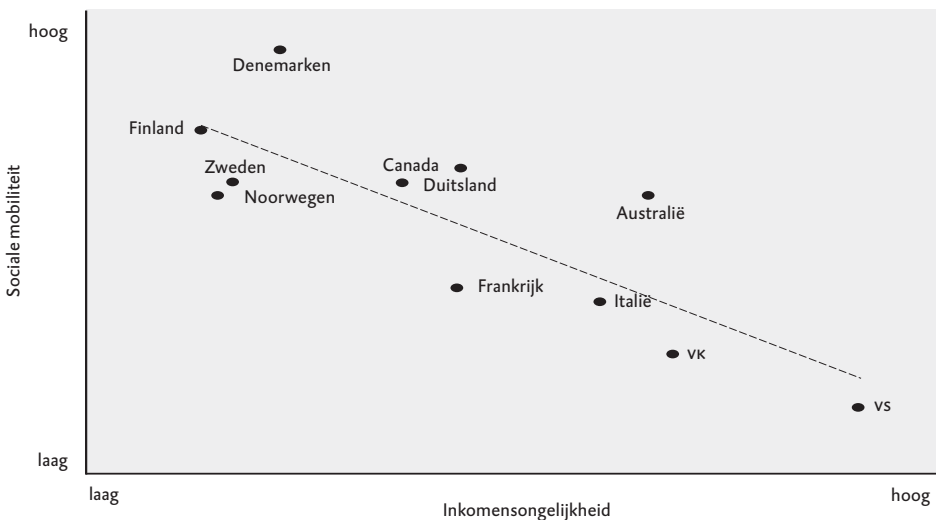

Bron: Wilkinson (2013).

Een ander verrassend gegeven is de sociale mobiliteit. In een meritocratische samenleving kan iedereen stijgen of dalen op de sociale ladder, zowel binnen als tussen generaties. Het idee is dat mensen – op basis van eigen verdienste en hard werk – een betere sociale en economische positie kunnen bereiken voor zichzelf en

hun families. Dit idee van kanselijkheid wordt politiek breed gedeeld. Maar hoe mobiel zijn mensen in onze welvarende markteconomieën? Wilkinson laat zien (figuur 5.4) dat er een negatieve relatie bestaat tussen inkomensongelijkheid en intergenerationale sociale mobiliteit. Oftewel, in landen met grote inkomensongelijkheid is de sociale mobiliteit juist veel lager dan in landen waar de inkomensongelijkheid kleiner is. Wilkinson: “De Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk – landen met een hoge mate van inkomensongelijkheid – kennen dus de laagste sociale mobiliteit. Daar hebben rijkere vaders een grotere kans op rijke zonen en armere vaders op arme zonen. Duitsland kent een veel grotere sociale mobiliteit, terwijl de meer gelijkere, Scandinavische landen bovenaan staan.”

Figuur 5.4 Sociale mobiliteit en inkomensongelijkheid in rijke landen

Bron: Wilkinson (2013).

Is het mogelijk om een moment aan te wijzen – een soort ‘break-even point’ – waarop er voldoende gelijkheid is in een land?

“Onderzoek uit Harvard suggereert dat bij gezondheid de drempel rond de 0,3 Gini-coëfficiënt ligt. Maar of dat klopt? Wanneer we gezondheid en sociale problemen samen nemen, blijkt dat er een lineair verband bestaat, zelfs tot aan Zweden toe – het meest gelijkere land. Er is geen aanwijzing dat dit verband zwakker wordt of afvlakt. We weten dus niet wat er gebeurt als er in een land meer gelijkheid is dan in Zweden. Daarvoor is eenvoudigweg nog geen bewijs, want geen enkel land ter wereld heeft echte inkomensgelijkheid.”

Maar economische gelijkheid kent toch ook nadelige effecten? Bijvoorbeeld voor innovatie?

“Daarvoor zal je naar empirische studies over economische groei en ongelijkheid moeten kijken. Er is geen wetenschappelijk bewijs dat meer gelijkheid schadelijk is voor de economie; economen beweren zelfs het tegenovergestelde. De gedachte dat ongelijkheid individuen stimuleert om harder te werken, pareer ik altijd door te zeggen dat ongelijkheid hooguit aanzet tot het uit de weg ruimen van de obstakels die in de eerste plaats door ongelijkheid zelf tot stand zijn gekomen. Ook de claim dat ongelijkheid een voorwaarde is voor innovatie en creativiteit valt niet goed te onderbouwen. Het aantal patenten per hoofd van de bevolking ligt zelfs hoger in gelijke samenlevingen.”

5.3 DE PSYCHOLOGIE VAN ONGELIJKHEID

Het gaat Wilkinson uiteindelijk dus niet om de hoogte van het gemiddelde inkomen in een land. Dat doet er volgens hem niet zo veel toe. Waar het om gaat, is hoe in een samenleving de onderlinge verschillen worden ervaren. Op een bepaald welvaartsniveau verliezen materiële verschillen hun betekenis als voorspeller voor sociale problemen; dan treedt een ander scenario in werking, met in de hoofdrol de psychologie van de ongelijkheid.

De negatieve gevolgen van inkomensongelijkheid hebben te maken met wat jullie het sociale gradiënt van inkomensongelijkheid noemen. Wat is dat precies?

“Het lijkt aannemelijk te veronderstellen dat moderne marktdemocratieën van elkaar verschillen in hoe hiërarchisch ze zijn. Waar inkomensverschillen groter zijn, is ook de sociale afstand groter en is sociale stratificatie belangrijker. In een hoge piramide is de sociale afstand dus groter en meer hiërarchisch (figuur 5.5). Wat we in ons boek eigenlijk gewoon zeggen, is dat problemen die met sociale status te maken hebben verslechteren wanneer statusverschillen toenemen. Inkomen is een indicator van de sociale positie die je in de samenleving hebt, en dus van de sociale hiërarchie tussen mensen. Je kent waarschijnlijk de economische studie waarbij mensen gevraagd werd of ze in een samenleving wilden leven waar ze met een relatief laag inkomen tot de rijksten zouden behoren of juist een hoger inkomen wilden hebben en deel van de onderklasse zouden vormen. Dat laatste willen mensen niet, zelfs niet als ze dan in materieel opzicht beter af zijn. Voor mensen is sociale status en rangorde heel belangrijk. Daarom zeg ik vaak dat, om de relatie tussen inkomen en sociale status te begrijpen, het belangrijker is om het gedrag van open te bestuderen dan Marx.”

“Meer ongelijkheid lijkt de ‘socialevergelijkingsangst’ van mensen aan te wakkeren. Elkaar de maat nemen wordt belangrijker wanneer statussen meer uiteen gaan lopen. We gaan sociale posities beschouwen als een belangrijker kenmerk van iemands identiteit. Binnen een materiële benadering – waar geld wordt gezien als een hulpbron – doet ongelijkheid er alleen toe wanneer daardoor armoede ontstaat

of wanneer inkomensverschillen oneerlijk lijken te zijn. Maar een meer accurate benadering is volgens mij dat mensen diepgewortelde psychologische reacties op ongelijkheid vertonen, die te maken hebben met onderwerping, superioriteit en inferioriteit en die bepalen hoe we elkaar behandelen. Inkomensongelijkheid wakert statuscompetitie en statusonzekerheid aan, vergroot persoonlijke angsten over de eigenwaarde en intensiveert zorgen over hoe we bekeken en beoordeeld worden: zijn we aantrekkelijk of onaantrekkelijk, boeiend of saai, enzovoorts. De neiging om uiterlijke rijkdom gelijk te stellen met innerlijke waarde betekent dat inkomensongelijkheid onze sociale perceptie kleurt.”

Figuur 5.5 Inkomensverschillen vergroten differentiatie naar sociale klasse

Bron: Wilkinson (2013)

Moet ook consumentisme in dit licht worden gezien?

“Inderdaad. Consumentisme wordt vaak ten onrechte beschouwd als een uiting van een fundamenteel menselijk materieel eigenbelang en van bezitsdrang. Maar dat is verre van de waarheid. Onze haast neurotische behoefte om te winkelen en consumeren reflecteert daarentegen hoe intens sociaal we zijn. Wanneer onze basisbehoeften zijn vervuld, gaat bezit er als zodanig minder toe doen. Dan wordt het meer en meer gebruikt om iets over de eigenaar te zeggen. Het is een nogal vreemdende manier om naar andere mensen een signaal af te geven, om hun respect te winnen en een bepaalde mate van zelfwaardering te handhaven. In het ideale geval hangen de indrukken die we van elkaar hebben, af van persoonlijk contact in de samenleving. Omdat uiterlijke verschijning hiervoor in de plaats komt, verzwakt ongelijkheid ook het sociale weefsel van de samenleving. De toename van consumentisme en de verzwakking van het gemeenschapsleven zijn dus onderling verbonden.”

5.4 DE TOENAME VAN ONGELIJKHEID – DE LAATSTE DECENNIA

Is de inkomensongelijkheid eigenlijk wel toegenomen?

“In de afgelopen eeuw was de ongelijkheid tot de jaren dertig zeer hoog, om vervolgens sterk te dalen tot in de jaren zeventig, toen de ongelijkheid het kleinst was. Daarna begon de inkomensongelijkheid weer toe te nemen, een ontwikkeling die nog altijd gaande is. Ik denk dat deze af- en toename van ongelijkheid sterk samenhangt met de rol en dreiging van de arbeidersbeweging, die in de eerste helft van de twintigste eeuw sterker werd en in de tweede helft gaandeweg erodeerde. In de jaren dertig bestond de vrees dat het kapitalistische systeem ineen zou storten. Roosevelt sprak van ‘a reform to preserve’, wat suggereert dat hij van mening was dat het systeem bedreigd werd. Rond de jaren tachtig werd duidelijk dat het communistische alternatief geen reële bedreiging vormde, omdat het in economisch opzicht inefficiënt bleek. Op dat moment begon in het westen de inkomensongelijkheid te groeien.”

“Ook in diverse Aziatische landen – die in de jaren negentig een stormachtige economische groei doormaakten – hield de dreiging van het communisme de economische ongelijkheid lange tijd laag. De Wereldbank constateerde dat tussen 1960 en 1980 de inkomensongelijkheid in deze landen daalde: Taiwan maakte zich zorgen om de claims van China, Zuid-Korea om de dreiging van Noord-Korea en de Filippijnen had te maken met guerrilla’s. Welvaartsdeling werd gebruikt om politieke legitimiteit te verwerven. Verder terug in de tijd valt ook het ontstaan van de Duitse verzorgingsstaat te begrijpen als een middel om steun te krijgen voor het proces van centrale-staatsvorming. En in Groot-Brittannië werd in beide wereldoorlogen de inkomensongelijkheid verminderd om mensen het gevoel te geven dat de lasten eerlijk werden verdeeld. Dit soort politieke overwegingen zijn volgens mij cruciaal geweest voor het verminderen van de economische ongelijkheid. Het vergroten van de ongelijkheid gebeurde, onder andere door Thatcher en Reagan, toen de angst voor het socialisme verdween.”

Wat zijn nu de redenen voor een regering om ongelijkheid te willen verminderen?

“Ik denk dat we ons onder andere op duurzaamheidskwesties zullen moeten richten. De dreiging van klimaatverandering is heel ernstig. Maar het grootste probleem is, denk ik, het consumentisme. Consumentisme wordt volgens mij grotendeels gedreven door statuscompetitie, en die wordt weer geïntensiveerd door een grotere inkomensongelijkheid. In ongelijke samenlevingen maken mensen meer uren op het werk, consumeren ze meer, besteden ze daaraan een groter deel van hun inkomen en sparen ze dus minder. Bovendien bouwen ze meer schuld op, omdat geld in ongelijke samenlevingen belangrijker is en het middel vormt om te laten zien wat je waard bent. Surveys laten zien dat mensen denken dat consumentisme de norm is; ze doen het omdat anderen het doen. Tegelijkertijd blijkt ongeveer 75 tot 80 procent van de Amerikaanse bevolking meer tijd te willen besteden

aan vrienden en familie. We zullen ons daarom op productiviteit moeten richten, in plaats van op hard werk en veel consumptie, en tijd besteden aan vrienden en familie, en gemeenschappen ontwikkelen op het werk en in de buurt. We hebben een ander idee nodig over waar we als samenleving naartoe gaan.”

Een ander argument, zegt Wilkinson, is de stagnerende economische groei. “Volgens sommige economen is economische groei een substituut voor inkomensgelijkheid, omdat groei je het gevoel geeft vooruit te komen en daarom inkomensverschillen draaglijk maakt. Maar het werkt ook omgekeerd: als het niet beter met je gaat, je het idee hebt dat je inkomen niet in de lift zit, en je het niet beter doet dan je ouders, dan wordt gelijkheid juist belangrijker. Groei is niet alleen een substituut voor gelijkheid maar gelijkheid is ook een substituut voor groei. Wanneer de inkomens van een grote groep mensen niet langer groeit, zal er meer woede over topinkomens zijn.”

5.5 EEN GROEIEND MOREEL BEWUSTZIJN

Inkomensongelijkheid staat hoog op de internationale agenda. Ziet u al concrete veranderingen?

“Veranderingen vinden vooral plaats als we ons meer bewust worden van inkomensongelijkheid. In Groot-Brittannië zijn in diverse steden zogenoemde Fairness Commissions opgericht. Bijvoorbeeld in Manchester, Liverpool, Bristol en Newcastle, allemaal relatief grote steden. In totaal zijn het er zo’n tien of twaalf. Deze commissies zijn opgezet om het bestuur te adviseren over hoe de inkomensongelijkheid op lokaal niveau te reduceren valt. Zonder uitzondering hebben ze voorgesteld om niet het wettelijk minimumloon maar het *living wage* te betalen, wat een groot verschil is. In Londen ligt het *living wage* 30 procent hoger dan het minimumloon, in de rest van het land 20 procent. Het idee is om dat loon eerst in de rest van de publieke sector te introduceren en vervolgens ook in de private sector. Er is nu bovendien een nationale Living Wage Commission, voorgezeten door de aartsbisschop van York en Kate Pickett is een van de commissarissen. Er is dus een groeiend bewustzijn: steeds meer bedrijven, onder andere verzekeringsmaatschappijen, betalen nu het *living wage*.”

“De Fairness Commissions stellen ook dat lokale overheden hun leveranciers naar *pay ratios* [de loonhoogte van hun personeel, MK/ES] moeten vragen. Er zijn nu zelfs websites waar de lonen worden gepubliceerd die verschillende organisaties betalen. In Canada is iemand gestart met *Wagemark*, een klein symbool dat je op je product kunt laten zetten als het inkomensverschil tussen de boven- en onderkant niet groter is dan 1:8. En onlangs was er een Zwitsers referendum dat een inkomensverhouding van 1:12 aan de bevolking voorlegde. Ondanks een tegencampagne van grote bedrijven, stemde 35 procent van de bevolking voor. Dit zijn allemaal indicaties van een groter wordende publieke betrokkenheid bij inkomens-

ongelijkheid. Deze betrokkenheid groeit snel en ik verwacht dat zij zal blijven groeien. Ook als consument kunnen we meer invloed uitoefenen, bijvoorbeeld door uitsluitend producten en diensten af te nemen bij bedrijven die de loonpiramide beperken. Websites kunnen daarbij helpen.”

Is het ook nodig om meer belasting te heffen?

‘Het belastingstelsel en het socialezekerheidsstelsel spelen maar een heel beperkte rol in het terugdringen van inkomensverschillen. Het gaat vooral om het terugdringen van loonverschillen die ontstaan op de arbeidsmarkt. Zelfs de CEO van het Duitse BMW zei dit jaar dat de (loon)ratio binnen het bedrijf niet groter zou moeten zijn dan 1:25. Dat is buitengewoon opvallend, zeker als je het vergelijkt met onderzoek van de *Financial Times* naar de honderd grootste bedrijven. Deze bedrijven hebben een gemiddelde ratio van 1:300, terwijl deze in de jaren tachtig tussen 1:30 en 1:40 lag. Bedrijven doen twee dingen. Ze produceren goederen en diensten die we allemaal nodig hebben, maar het zijn ook instituties die macht en kapitaal concentreren, wat ondemocratisch is. Dat laatste hoeven ze niet te doen. We weten dat partnerschappen en coöperaties heel goed werken. Als het werkgemeenschap wordt gecombineerd met participatie in het management, krijg je betrouwbare verbeteringen en *employee buy-outs* maken van bedrijven een soort gemeenschap in plaats van persoonlijk bezit. Een andere manier om inkomensongelijkheid aan te pakken is het versterken van de vertegenwoordiging van werknemers in bedrijfsraden. Veel Europese bedrijven hebben daar wetgeving voor [de ondernemingsraad in Nederland, MK/ES]. In landen als Duitsland is de inkomensongelijkheid veel minder hard gestegen dan in de Verenigde Staten of Groot-Brittannië, waar dergelijke wetgeving ontbreekt. Als er meer democratisering is op de werkvloer, heeft dat positieve effecten op de inkomensongelijkheid. Misschien moeten we wel belastingvoordelen introduceren voor coöperaties of bedrijven waar werknemers veel te zeggen hebben.”

“Zelfs aan de top kan de druk toenemen. Eerder dit jaar was er een Saoedische prins wiens vermogen op de Forbes rijkenlijst werd onderschat, waarna hij juridische stappen ondernam. Dit laat zien hoe belangrijk status voor dit soort mensen is. Ik geef een ander voorbeeld. Een journalist vroeg eens aan een bankier: ‘Je kunt al dat geld dat je verdient toch niet uitgeven, dus wat is het nut daarvan?’ En de bankier antwoordde: ‘Het laat zien dat ik beter ben dan de volgende in lijn.’ Maar net als in de jaren dertig zullen ook de allerrijksten reageren wanneer ze merken dat ze niet langer gerespecteerd worden. Dat laat ook Kwame Appiah mooi zien in zijn boek *The Honor Code*. Er is nu al een aantal rijken, waaronder CEO’s van grote bedrijven, die zeggen: ‘Ik zie af van mijn bonus dit jaar, of van een deel daarvan.’ Dat doen ze simpelweg om redenen van public relations, omdat ze weten dat de normen en waarden over ongelijkheid aan het veranderen zijn.”

LITERATUUR

Appiah, K. (2010) *The Honor Code. How Moral Revolutions Happen*, New York: Norton & Company.

Wilkinson, R. (2013) *The social impact of inequality*, WRR-Lecture, Den Haag.

Wilkinson, R. en K. Pickett (2009) *The Spirit Level. Why Equality is Better for Everyone*, Londen: Pinguin Books.

6 POLITIEKE EN SOCIALE GEVOLGEN VAN INKOMENSONGELIJKHEID

Herman van de Werfhorst

6.1 HEBBEN WILKINSON EN PICKETT GELIJK?

De wetenschappelijke belangstelling voor inkomensongelijkheid strekt zich steeds meer uit naar de mogelijke sociale implicaties van stijgende ongelijkheden. Welke sociale, politieke en culturele gevolgen zijn te verwachten als de inkomensverschillen toenemen? Vermindert het vertrouwen in de politiek? Blijven mensen vaker thuis bij verkiezingen? Gaan ze ongezonder leven? Neemt de criminaliteit toe? Gaat, met andere woorden, toenemende ongelijkheid gepaard met een afname van sociale cohesie in de samenleving?

Volgens de Britse epidemiologen Wilkinson en Pickett (2009) is dit inderdaad het geval. Een heel arsenaal aan sociale problemen wordt erger in landen met een grote inkomensongelijkheid. Oorspronkelijk hielden deze auteurs zich bezig met de gezondheidseffecten van inkomensongelijkheid (Wilkinson 2005), maar – zo blijkt uit hun latere werk – ook andere verschijnselen hangen samen met de mate van inkomensongelijkheid in een land, waaronder criminaliteit, het aantal tienerzwangerschappen, sociale mobiliteit en sociaal vertrouwen. De stelling van Wilkinson wordt in de literatuur echter betwist, en wel op drie gronden.

Ten eerste wordt betwist of de samenhang tussen de mate van inkomensongelijkheid en het aantal sociale problemen in een land wel zo duidelijk is als Wilkinson en Pickett beweren. Is die samenhang *robuust*? Analyses die controleren voor bruto binnenlands product of etnische samenstelling, of die een groter aantal landen bekijken dan Wilkinson en Pickett zelf doen, laten volgens sommige auteurs zien dat er van de samenhang tussen inkomensongelijkheid en negatieve sociale uitkomsten weinig overblijft (Lynch et al. 2000, Saunders 2010, Snowdon 2010). Veel van de internationale patronen berusten volgens deze critici op de bijzondere positie van een of enkele landen. Zo wordt de samenhang met criminaliteit vooral verklaard door de situatie in de Verenigde Staten (vs), met zijn hoge inkomensongelijkheid en hogere moordcijfers en aantal gedetineerden. En de hogere levensverwachting in landen met minder ongelijkheid komt vooral doordat Japan in de landenvergelijking is opgenomen. De oorzaak van het hoge moordcijfer van de vs en de lange levensverwachting van Japanners moet echter niet worden gezocht in de (respectievelijk hoge en lage) inkomensongelijkheid in die landen, maar veeleer in landspecifieke eigenschappen, zoals de wapenwetgeving in de vs en dieet en genetische factoren in Japan (Saunders 2010). Saunders stelt dan ook dat de samenhang tussen ongelijkheid en sociale cohesie niet causaal is, omdat

er achterliggende culturele en historische factoren zijn die verklaren waarom een land een bepaalde mate van inkomensongelijkheid heeft én een bepaalde mate van cohesie. In een recente overzichtsstudie wordt evenwel gevonden dat de samenhang met politieke uitkomsten doorgaans helderder is dan die met sociale uitkomsten zoals criminaliteit en gezondheid (Salverda et al. 2014).

Een tweede twistpunt over de hypothese van Wilkinson betreft het mechanisme dat verklaart *waarom* inkomensongelijkheid en sociale cohesie negatief met elkaar samenhangen. Volgens Wilkinson wordt de samenhang tussen inkomensongelijkheid en sociale uitkomsten veroorzaakt door psychosociale processen, die worden aangewakkerd als de inkomensongelijkheid stijgt. Met meer ongelijkheid nemen de statusverschillen tussen groepen toe, en statusverschillen leiden tot stress en een gebrek aan vertrouwen in elkaar. Tegen deze psychosociale theorie wordt ingebracht dat de inkomensongelijkheid vooral invloed uitoefent vanwege het mechanisme dat het 'marginale nut' van een euro groter is voor mensen aan de onderkant dan voor mensen aan de bovenkant; denk aan de gezondheid die zij van deze euro kunnen kopen (zie Babones 2008). Als inkomens worden herverdeeld, betekent dit dat de gezondheid in de samenleving gemiddeld genomen verbetert. Dit is een 'hulpbronnenverklaring' die op zichzelf niets met psychosociale factoren van doen heeft. Kort gezegd zouden we kunnen stellen dat het psychosociale model de verklaring zoekt in intermenselijke vergelijking die meer aan de oppervlakte komt in ongelijke landen, terwijl volgens de hulpbronnenverklaring ongelijkheid ook effecten zou hebben als mensen bij wijze van spreken volledig van elkaar afgezonderd zouden zijn.

Een derde twistpunt betreft de bovenmatige aandacht die Wilkinson en Pickett hebben voor de *inkomensverdelingen*, terwijl andere relevante stratificatiekenmerken, zoals opleiding en sociale status afgemeten aan de sociale afstand tussen beroepsgroepen, nauwelijks aandacht krijgen (Goldthorpe 2010). Ook wordt nauwelijks gekeken naar de consequenties van *vermogensongelijkheid*, terwijl daar juist sterke effecten van te verwachten zijn; bijvoorbeeld op het verkrijgen van een universitaire opleiding, het kopen van een villa of het beïnvloeden van de politiek via denktanks (Bartels 2008, zie ook Van Bavel, hoofdstuk 4).

In deze bijdrage ga ik nader in op de samenhang tussen inkomensongelijkheid en sociale en politieke uitkomsten in Europa, waarbij specifiek deze twistpunten aan de orde komen. Aan de hand van verschillende databronnen wordt onderzocht of er een (robuuste) samenhang is tussen inkomensongelijkheid en een aantal sociale en politieke factoren, waarbij ik rekening houd met allerlei (ongemeten) culturele en historische kenmerken van landen. Vervolgens ga ik specifiek in op drie subjectieve kenmerken die volgens de psychosociale theorie aan ongelijkheid gerelateerd zouden moeten zijn: statuszucht, de mate van sociaal vertrouwen en persoonlijk subjectief welbevinden. Als de psychosociale theorie hout snijdt, zou

worden verwacht dat de behoefte aan status groter is en dat het vertrouwen en persoonlijk welbevinden minder worden naarmate de inkomensongelijkheid stijgt. Tot slot bespreek ik deze psychosociale uitkomsten voor verschillende sociale statusgroepen.

In dit hoofdstuk kom ik tot een aantal bevindingen. Ten eerste dat de samenhang tussen inkomensongelijkheid en een aantal politieke en sociale uitkomsten redelijk robuust is. Ongelijkheidscijfers van een groot aantal landen over de periode 1980-2010 zijn gekoppeld aan gegevens over politieke participatie, sociaal vertrouwen en persoonlijke opvattingen over ongelijkheid. Voor de meeste van deze uitkomsten blijkt dat, zelfs als we rekening houden met onbekende culturele en historische eigenschappen van landen, inkomensongelijkheid een nadelige invloed heeft. Ten tweede dat, wederom rekening houdend met de historische en culturele specificiteit van elk land, een grotere mate van inkomensongelijkheid gepaard gaat met een grotere zucht naar sociale erkenning en sociale status, vooral onder lagere statusgroepen. Ook tonen de resultaten aan dat vertrouwen in andere mensen, en vooral in sociale instituties (zoals de politiek, de rechtspraak, en de politie), daalt wanneer de inkomensongelijkheid toeneemt. Voor subjectief welbevinden ('geluk') blijkt dat alleen de lagere statusgroepen (iets) minder gelukkig worden naarmate de inkomensongelijkheid toeneemt. Ongelijkheid lijkt effecten te hebben via andere kanalen dan alleen de verdeling van hulpbronnen. Het lijkt er wel degelijk op dat socialevergelijkingsprocessen een rol spelen in hoe mensen omgaan met economische ongelijkheid. Wilkinson en Pickett hebben dus wel degelijk een belangrijk punt gemaakt.

6.2 TWEE THEORIEËN VOOR ONGELIJKHEIDSEFFECTEN

Er bestaan twee verschillende theoretische perspectieven die verklaren waarom inkomensongelijkheid de sociale cohesie in samenlevingen verstoort: de psychosociale theorie en de hulpbronnentheorie. Deze theorieën zijn niet noodzakelijk tegenstrijdig met elkaar; ze kunnen beter worden gezien als complementaire perspectieven (Elgar en Aitken 2011).

De hulpbronnentheorie van ongelijkheidseffecten

Een eerste verklaring voor de samenhang tussen economische ongelijkheid en sociale en politieke uitkomsten is de zogenoemde hulpbronnentheorie, ook wel de neomateriële theorie genoemd (Lynch et al. 2000). Deze theorie stelt dat ongelijkheid vooral effecten heeft op sociale en politieke uitkomsten vanwege de meer ongelijke verdeling van hulpbronnen die mensen in staat stellen het leven naar hun hand te zetten. In ongelijke landen heeft het armere deel van de bevolking simpelweg minder financiële middelen ter beschikking (en vaak minder opleiding genoten) dan het armere deel van de bevolking van landen met een meer gelijkje inkomensverdeling. Dus op individueel niveau (of op het niveau van het huishou-

den waar iemand deel van uitmaakt) zijn hulpbronnen in sommige landen meer ongelijk verdeeld dan in andere landen. Omdat het armere deel van de bevolking gemakkelijker hun leven kan verbeteren met een bepaalde hoeveelheid extra geld (zeg honderd euro) dan het rijkere deel, zou herverdeling van inkomen op samenlevingsniveau leiden tot een vermindering van het aantal sociale problemen en tot een betere gezondheid.

De neomateriële theorie stelt daarnaast dat niet alleen individuele (of huishoudens-) hulpbronnen meer gelijk zijn verdeeld in landen met een kleinere mate van inkomensongelijkheid, maar dat ook de collectieve voorzieningen beter toegankelijk zijn voor alle lagen van de bevolking. De volksgezondheid kan bijvoorbeeld verbeteren door een toegankelijke gezondheidszorg, en sociale en politieke participatie kan worden bevorderd door een sterk maatschappelijk middenveld.

De hulpbronnentheorie stelt daarom dat onderzoekers zo goed mogelijk moeten controleren voor de beschikbare hulpbronnen op individueel en collectief niveau. Op individueel niveau valt dan te denken aan kenmerken als opleidingsniveau en beroepsstatus, op samenlevingsniveau aan het bruto nationaal product en uitgaven aan de gezondheidszorg (Lancee en Van de Werfhorst 2012, Layte 2011, Van de Werfhorst en Salverda 2012). We zijn er dus niet met de eenvoudige grafieken van Wilkinson en Pickett (2009), waarin met deze zaken immers geen rekening is gehouden.

De psychosociale theorie van ongelijkheidseffecten

De psychosociale theorie van ongelijkheidseffecten op de sociale cohesie stelt dat negatieve uitkomsten, zoals weinig sociaal vertrouwen, hoge criminaliteit, een ongezonde bevolking en een lagere democratische participatie, niet worden veroorzaakt door verschillen in de hulpbronnen tussen mensen of huishoudens – deze zijn immers meer ongelijk verdeeld in ongelijke samenlevingen. Het psychosociale perspectief benadrukt dat vooral sociale relaties doorslaggevend zijn voor het verband tussen ongelijkheid en negatieve uitkomsten. Deze benadering zien we terug op verschillende terreinen, zoals gezondheid, sociaal vertrouwen en criminaliteit (Wilkinson 2005, Elgar en Aitken 2011, Elgar et al. 2009, Uslaner en Brown 2005, Layte 2011). Wilkinson stelt dan ook dat “income inequality is strongly and systematically related to the character of social relations and the nature of the social environment in a society” (1999: 526). Er is nog weinig empirisch onderzoek gedaan naar deze specifieke theoretische benadering. Daarom zal ik mij in deze bijdrage vooral richten op het psychosociale verklaringmodel.

Layte (2011) onderscheidt twee varianten van de psychosociale theorie: een die zich richt op een gebrekkig ‘sociaal kapitaal’ als verklarende factor (het ‘sociale’ deel van het psychosociale model; zie Kawachi et al. 1997, Putnam 2000) en een die de psychologische gevolgen van verhoogde statusverschillen benadrukt (het ‘psy-

chologische' deel van de psychosociale theorie; zie bijvoorbeeld Pham-Kanter 2009). Psychologische gevolgen van ongelijkheid zijn ook voorgesteld door Neckerman en Torche (2007), die beweren dat "living in a context of high inequality might intensify feelings of relative deprivation among low-income individuals". Deze nadruk op relatieve deprivatie vinden we al terug in het werk van Robert Merton (1957), die stelde dat de maatschappelijke omgeving van invloed is op wie mensen zien als de referentiegroep waarmee ze zichzelf willen vergelijken.

De psychosociale theorie stelt dat statusverschillen meer aan de oppervlakte komen in meer ongelijke samenlevingen. Omdat voor sommigen sociale status niet binnen handbereik ligt, terwijl in de hedendaagse samenleving de norm prevaleert om succesvol te zijn, ontstaat stress bij de mensen aan de onderkant van de sociale ladder. Volgens Merton (1957) zou de discrepantie tussen maatschappelijke doelen ('economisch succes') en individuele legitieme middelen om die doelen te bereiken, leiden tot illegale manieren om de doelen alsnog te realiseren. Het aantal vermogensdelicten is dan ook hoger in landen waar meer ongelijkheid is, vooral als in dat land de norm van succes heerst (Chamlin en Sanders 2013). Hierbij kan echter worden betwijfeld of deze delicten vooral door het armere deel van de bevolking worden gepleegd.

Ook de algemene menselijke behoefte om omgang te hebben met gelijkgestemden (McPherson et al. 2001) betekent dat in meer ongelijke landen grotere inkomensverschillen moeten worden overbrugd. Dit zou tot gevolg kunnen hebben dat de sociale relaties tussen inkomensgroepen beperkter zijn, vooral naarmate deze groepen in inkomen verder uit elkaar liggen. Volgens sommige onderzoekers voelen de lagere inkomensgroepen zich 'sociaal gedegradeerd', waarbij zij het gevoel hebben dat hun standpunten in de politiek niet vertegenwoordigd zijn. Dit zou de maatschappelijke en politieke betrokkenheid kunnen verminderen.

Het centrale punt in de psychosociale theorie is dus dat de ongelijkheid is gekoppeld aan ongewenste resultaten omdat aan "bepaalde voorwaarden voor sociale interactie niet is voldaan" (Lancee en Van de Werfhorst 2012). Hierdoor hebben mensen minder mogelijkheden om gemeenschappelijke doelen te delen. Als de inkomensongelijkheid toeneemt, zo is de gedachte, neemt de sociale afstand tussen inkomensgroepen toe. Dit leidt tot een lagere mate van sociale betrokkenheid en sociaal vertrouwen, wat vervolgens weer leidt tot meer criminaliteit en een lager niveau van welzijn (Alesina et al. 2004).

Ten aanzien van de sociale en politieke uitkomsten die in dit hoofdstuk centraal staan, is het aannemelijk dat de psychosociale theorie een belangrijk verklaringsmodel vormt. Gebrekkige betrokkenheid bij de politiek, of een gebrek aan vertrouwen in overheidsinstanties, zijn niet direct uitkomsten die mensen kunnen 'kopen' met voldoende hulpbronnen. Als we hulpbronnen ruimer zien dan alleen

financiële middelen, zijn er wel degelijk hulpbronnen die het gemakkelijker maken om deel te nemen aan de politiek en om vertrouwen te krijgen in instituties, zoals een goede opleiding. Maar het is aannemelijker dat maatschappelijk wantrouwen en thuisblijven bij verkiezingen vooral gevoed worden doordat mensen zich minder betrokken voelen bij andere mensen, en dat bezorgdheid om sociale status meer aan de oppervlakte komt in meer ongelijke landen. Als dit tot lagere politieke participatie leidt onder de arbeidersklasse betekent dit dat de ‘stem van de onderkant’ onvoldoende wordt gehoord in de politiek (Pontusson en Rueda 2010).

6.3 HOE ZIT HET IN EUROPA?

Een van de belangrijkste kritiekpunten op het werk van Wilkinson c.s. is dat het nog maar de vraag is of inkomensongelijkheid daadwerkelijk de oorzaak is van de lange lijst onwenselijke uitkomsten. Wilkinson laat eenvoudige samenhangen zien tussen de mate van inkomensongelijkheid in een land en een hele verzameling uitkomsten. Hij doet dit in een zogenoemde ‘cross-sectionele analyse’, waarbij landen onderling worden vergeleken. Zou, echter, ongelijkheid inderdaad de veronderstelde negatieve effecten hebben, dan zouden we ook verwachten dat de samenleving ontwricht als binnen een land de ongelijkheid toeneemt. Daarom is in het kader van een groot Europees onderzoeksproject, *Growing Inequalities’ Impacts (Gini)*, voor een groot aantal landen en een groot aantal perioden onderzocht of de mate van ongelijkheid samenhangt met een breed scala aan uitkomsten. Zie de Appendix voor de onderzoeksverantwoording en de gebruikte bronnen.

Tabel 6.1 Regressiecoëfficiënten van Gini-coëfficiënt op enkele politieke en sociale uitkomsten (a)

	Opkomst bij landelijke verkiezingen	Vakbonds-lidmaatschap	Verenigings-lidmaatschap	Percentage eens met stelling “de meeste mensen kun je vertrouwen”	Percentage eens met de stelling “Ongelijkheid is te groot”	Percentage eens met de stelling “Overheid moet inkomens herverdelen”
Samenhang met inkomensongelijkheid	-0.501~(b)	0.071	0.344	-0.784*	1.523*	1.430*

Tabel 6.1 toont de samenhang tussen de mate van inkomensongelijkheid en een aantal van die uitkomsten. Ongeobserveerde (stabiele) landkenmerken en de algemene internationale ontwikkeling over de jaren zijn hierbij in acht genomen. Dat betekent dat rekening wordt gehouden met algemene verschillen tussen landen in rijkdom en voorzieningen. In de tabel is te zien dat de opkomst bij landelijke verkiezingen in landen met een hogere mate van inkomensongelijkheid iets lager is. Voor elke punt groei op de inkomensongelijkheidsindex neemt de opkomst bij

verkiezingen gemiddeld met 0,5 procentpunt af. Er is geen significante samenhang tussen inkomensongelijkheid en participatie in verenigingen en vakbonden. Wel is het sociaal vertrouwen lager naarmate de inkomensongelijkheid toeneemt. Voor elke punt groei op de Gini-coëfficiënt neemt het percentage mensen dat anderen vertrouwt, af met 0,8 procentpunt. Aangezien democratische gelijkheid aan het fundament staat van de democratische rechtsstaat raken deze bevindingen fundamentele vragen over de legitimiteit van de politiek.

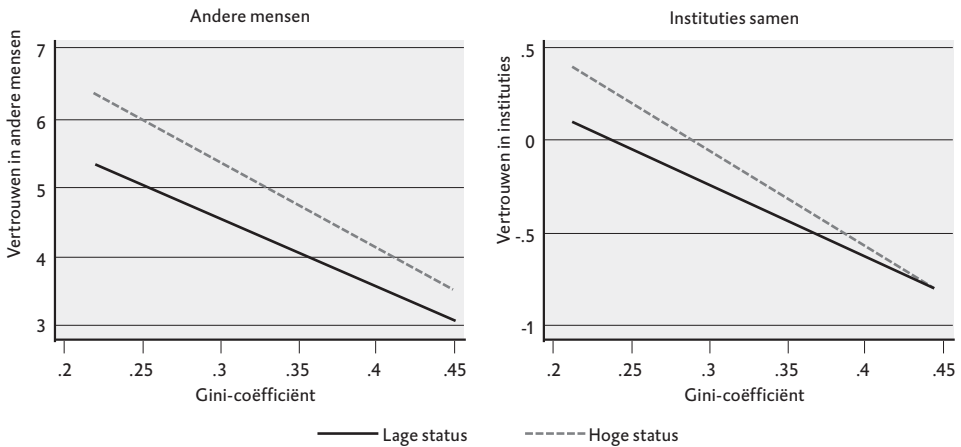
Ook laat de tabel zien dat een grotere inkomensongelijkheid gepaard gaat met een groter percentage van de bevolking dat zich zorgen maakt om die ongelijkheid, en met een groter percentage van de bevolking dat vindt dat de overheid moet ingrijpen om de inkomens te herverdelen. Hoewel participatiecijfers niet sterk samenhangen met ongelijkheid, zijn opvattingen over ongelijkheid dus wel degelijk aan verandering onderhevig als de ongelijkheid in een land groter wordt. Dit is een belangrijke bevinding omdat een misrepresentatie van maatschappelijke opvattingen in de politiek de legitimiteit van politieke partijen en ideologieën kan ondermijnen. Mensen maken zich druk over de veranderende ongelijkheid. Voor de discussie vandaag de dag is dit van belang omdat het streven naar een grotere mate van economische gelijkheid onderdeel is van veel hedendaagse politieke discussies, in Nederland en daarbuiten. Het vraagstuk van de onevenredige vertegenwoordiging raakt meer direct aan de legitimiteit van de democratische rechtsstaat dan persoonlijke opvattingen over hoeveel ongelijkheid acceptabel is. Echter, wanneer de roep om herverdeling groter wordt naarmate de inkomensongelijkheid toeneemt, ontstaat mogelijk een kloof tussen populaire opvattingen en politieke besluitvorming. Juist omdat deelname aan de politiek onder de bevolking ongelijk is verdeeld, kan een dergelijke kloof blijven bestaan omdat de roep om herverdeling zich niet vertaalt in stellingnames in de politieke arena.

Ongelijkseffecten voor verschillende statusgroepen

In de tweede analyse ga ik nader in op drie verklarende factoren in de psychosociale theorie van ongelijkheidseffecten: statuszorgen, vertrouwen en subjectief welbevinden ('geluk'). In lijn met Goldthorpes derde twistpunt met betrekking tot de Wilkinsonhypothese gaat de interesse daarbij vooral uit naar verschillen tussen statusgroepen. De analyse is uitgevoerd aan de hand van de gestapelde European Social Surveys. Omdat alle beschikbare gegevens over de periode 2002-2010 worden gebruikt, kunnen we ook in deze analyse kijken naar zowel veranderingen in de mate van ongelijkheid binnen landen als verschillen tussen landen. In enkele figuren wordt een aantal uitkomsten gerelateerd aan de mate van inkomensongelijkheid in een land. Deze figuren tonen de resultaten van statistische modellen waarbij de aandacht vooral uitgaat naar de ontwikkelingen in ongelijkheid binnen landen. Dit is een belangrijke stap vooruit ten aanzien van het werk van Wilkinson, omdat nu rekening wordt gehouden met allerlei onbekende culturele en historische factoren.¹

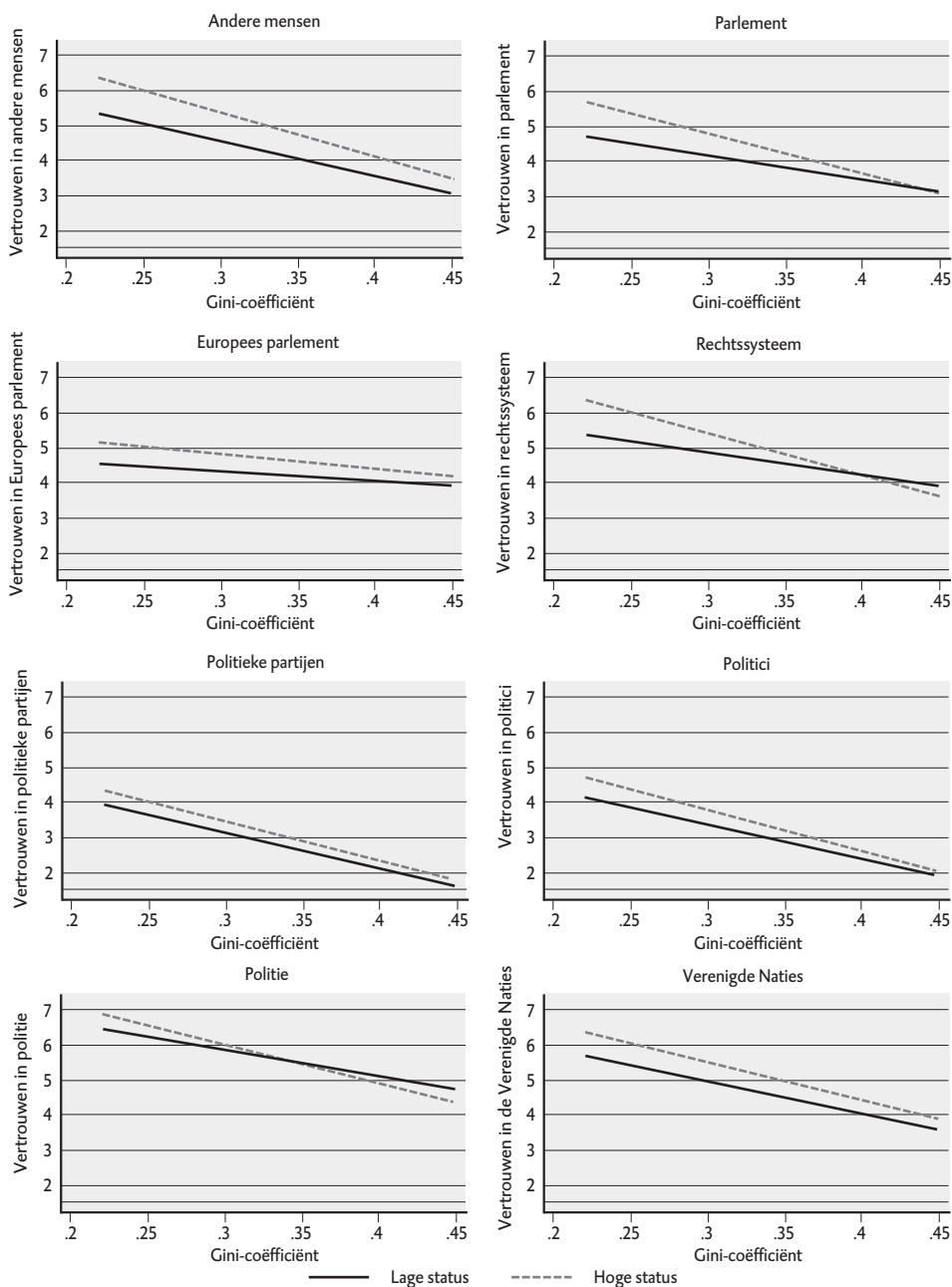
Figuur 6.1 laat voor twee vormen van sociaal vertrouwen – algemeen sociaal vertrouwen in andere mensen en vertrouwen in instituties (zoals het parlement, politici, politieke partijen, het rechtssysteem, de politie en de Verenigde Naties) – zien dat het vertrouwen gemiddeld genomen lager is naarmate de inkomensongelijkheid in een land stijgt (al is met betrekking tot vertrouwen in andere mensen de samenhang niet statistisch significant en dus met onzekerheid omgeven). Verder zien we voor beide vormen van sociaal vertrouwen dat de neergaande trend sterker is onder hogere statusgroepen. Het zijn dus niet de mensen onder aan de sociale ladder die het meest beïnvloed worden door de mate van economische ongelijkheid in een land, maar juist de hogere statusgroepen. De psychosociale verklaring voor ongelijkheidseffecten kent een groot belang toe aan de hoeveelheid sociaal kapitaal in een samenleving. In de sociaalwetenschappelijke literatuur wordt vertrouwen vaak gezien als een belangrijke indicator van sociaal kapitaal (Putnam 2000, Kawachi et al. 1997). Deze resultaten wijzen in ieder geval op een systematische samenhang tussen inkomensongelijkheid en vertrouwen, vooral als het gaat om het vertrouwen in instituties.

Figuur 6.1 Twee vormen van sociaal vertrouwen afgezet tegen inkomensongelijkheid, 28 Europese landen

In figuur 6.2 is te zien dat het negatieve verband tussen inkomensongelijkheid en vertrouwen zich uitstrekt over alle instituties die kunnen worden bekeken. Opvallend is dat met name de trends in het vertrouwen in het parlement en het vertrouwen in het rechtssysteem verschillen tussen mensen met een hoge statuspositie en mensen met een lage statuspositie. Juist de mensen met een hoge statuspositie verliezen hun vertrouwen in het parlement en het rechtssysteem naarmate de inkomensongelijkheid groter wordt. Dit is een belangrijke bevinding, omdat het helder maakt dat psychosociale factoren relevant zijn in de verklaring waarom

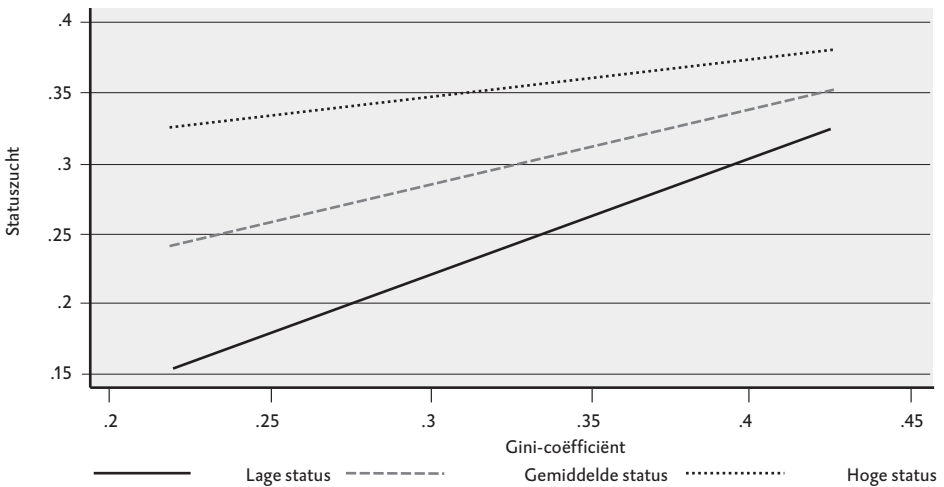
Figuur 6.2 Vertrouwen in een reeks instituties voor twee verschillende sociale statusgroepen

inkomensongelijkheid de sociale cohesie beïnvloedt. Zouden hulpbronnen de verklaring vormen, dan zou de ‘bovenkant’ van de samenleving minder worden beïnvloed door een toenemende ongelijkheid dan de ‘onderkant’. Immers, in meer ongelijke landen zijn de hulpbronnen eerder en ruimer voorhanden voor de hogere statusgroepen dan in meer egalitaire landen.

Figuur 6.3 laat zien dat de behoefte aan waardering en erkenning door anderen, hier statuszucht genoemd, gemiddeld genomen meer aan de oppervlakte komt naarmate de inkomensongelijkheid in een land stijgt. Hoewel de behoefte aan status en erkenning niet een moreel gezien onwenselijke uitkomst is, is de (sterk toegenomen) behoefte aan erkenning door anderen volgens Wilkinson wel een belangrijke verklaring voor de toename van stress. Daarom is ook deze bevinding in overeenstemming met de psychosociale theorie van ongelijkheidseffecten. Juist in ongelijke landen zouden mensen zich, volgens deze theorie, bewuster zijn van de sociale positie, en zich vergelijken met anderen. Bovendien is te zien dat de positieve samenhang tussen inkomensongelijkheid en de behoefte aan status sterker is onder de lagere statusgroepen dan onder de hogere. Dit zou volgens de relatieve statusdeprivatietheorie van Robert Merton de sociale cohesie in de samenleving kunnen bedreigen, omdat juist in ongelijke landen het voor lagere statusgroepen mogelijk moeilijker is om daadwerkelijk aanzien te verwerven.

Figuur 6.3 Statuszucht afgezet tegen inkomensongelijkheid voor verschillende sociale statusgroepen, 26 Europese landen

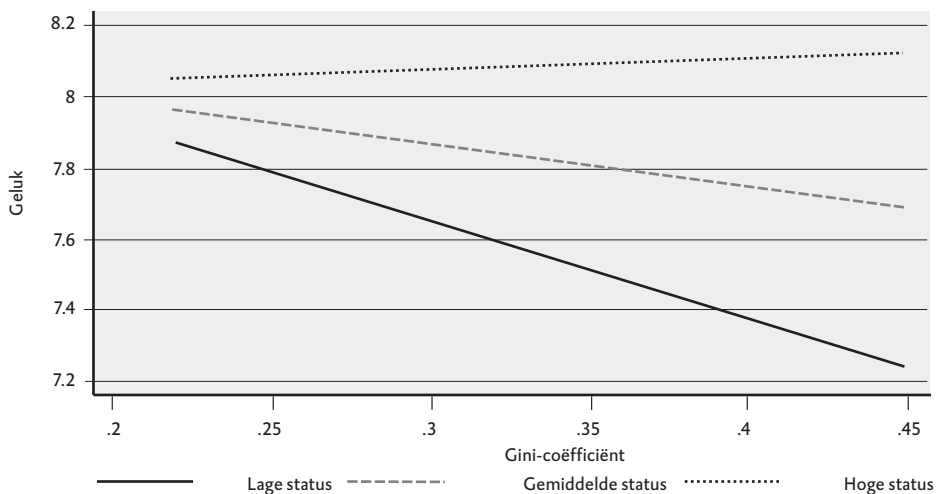

Bron: Paskov, Gërkhani en Van de Werfhorst (2013).

Tot slot kijken we naar subjectief welbevinden. Hoewel subjectief welbevinden geen centraal element is in de theorievorming rondom ongelijkheidseffecten, kan ‘geluk’ wel worden gezien als een bij uitstek subjectief gevoel dat mogelijk afneemt

als de ongelijkheid stijgt (cf. Ferrer-i-Carbonnel en Ramos 2012). Opvallend genoeg lijkt de mate van ongelijkheid sterker samen te hangen met de *spreiding* van geluk binnen een land dan met het *gemiddelde* geluksniveau. De verschillen tussen (zeer) gelukkige en (zeer) ongelukkige mensen zijn in meer ongelijke landen dus groter dan in meer egalitaire landen (Van de Werfhorst en Salverda 2012). Figuur 6.4 laat deze verschillen in subjectief welbevinden binnen landen zien. In de bovenste lagen van de bevolking blijkt de mate van geluk nauwelijks samen te hangen met de mate van ongelijkheid; de bovenste lijn loopt min of meer vlak. Kijken we naar de laagste statusgroepen, dan zien we een heel ander patroon. Bij de laagste statusgroep lijkt er wel degelijk een negatieve samenhang te zijn tussen de mate van inkomensongelijkheid en subjectief welbevinden. Kijken we iets specifieker naar de waarden op de verticale as, dan blijkt overigens dat de verschillen tussen zeer egalitaire en zeer ongelijke landen niet schrikbarend groot zijn: ongeveer 7,9 respectievelijk 7,2 op een schaal van 0 tot 10.² In rapportcijfers zou je kunnen zeggen dat lagere statusgroepen in ongelijke landen hun geluksniveau een 'ruim voldoende' geven, terwijl andere groepen een 'goed' scoren ongeacht de mate van ongelijkheid in hun samenleving.

Figuur 6.4 Geluk (subjectief welbevinden) afgezet tegen inkomensongelijkheid, 29 Europese landen

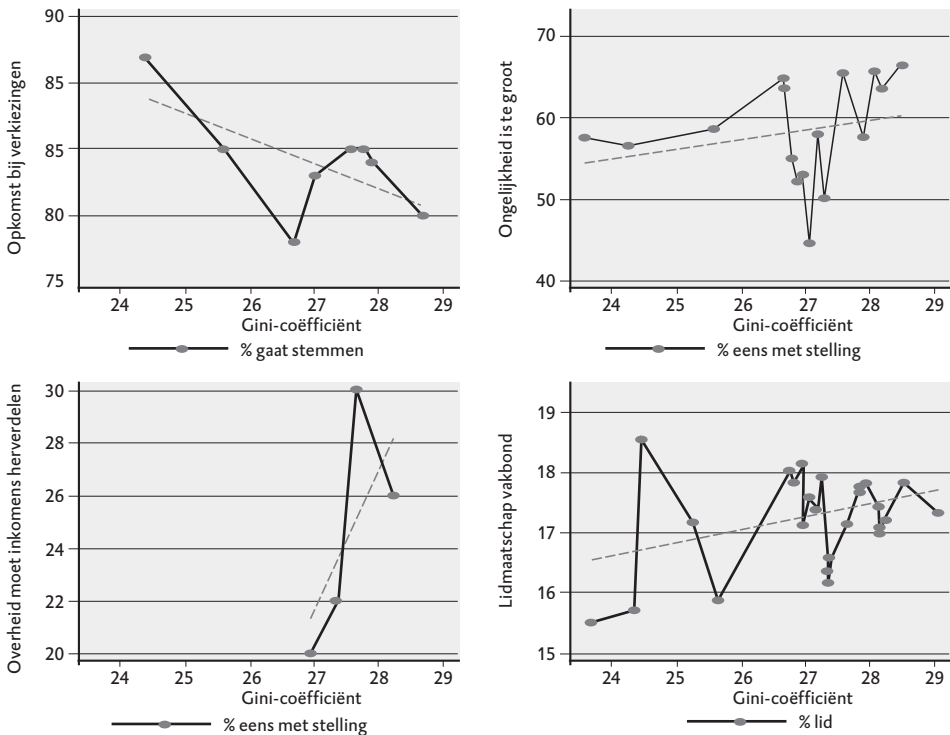
De positie van Nederland

Uit bovenstaande bevindingen is wellicht een wijze les te trekken ten aanzien van de invloed van inkomensongelijkheid op sociale uitkomsten. Maar wat zegt dit over Nederland? Om iets over de Nederlandse situatie te zeggen, kunnen we alleen

te rade gaan bij de langetermijndata van de eerste analyse hierboven. Op de kortere termijn is de ongelijkheid, althans afgemeten aan de Gini-coëfficiënt, vrij stabiel in Nederland.

Voor vier van de politieke uitkomsten – opkomst bij verkiezingen, vakbondslidmaatschap en twee opvattingen over de ongelijkheid in Nederland – zijn redelijk betrouwbare tijdreeksen beschikbaar. Figuur 6.5 geeft, alleen voor Nederland, een eenvoudige beschrijving van de samenhang tussen de mate van inkomensongelijkheid en deze uitkomsten. Gezien de beperkte hoeveelheid onderzoeksgegevens bij de analyse van één enkel land valt niet te controleren voor andere kenmerken.

Figuur 6.5 Inkomensongelijkheid en politieke uitkomsten in Nederland

Ondanks de voorzichtigheid waarmee we deze resultaten moeten bekijken, valt op dat de meeste samenhangen overeenkomen met het eerdere, landenvergelijkende beeld. De opkomst bij nationale verkiezingen is gemiddeld genomen lager naarmate de inkomensongelijkheid hoger is. Een grote meerderheid van de Nederlandse bevolking is van mening dat de inkomensongelijkheid te groot is, een percentage dat gemiddeld hoger is in jaren waarin de inkomensongelijkheid hoger is. Ook is de roep om meer herverdeling door de overheid sterker naarmate de

inkomensongelijkheid in Nederland hoger is. Een kanttekening hierbij is dat we voor deze analyse slechts vier meetmomenten hebben. Vakbondslicidmaatschap neemt gemiddeld genomen toe naarmate de inkomensongelijkheid stijgt, wat er mogelijk op wijst dat de interesse in collectieve belangenbehartiging toeneemt in tijden van stijgende ongelijkheid.

Is ongelijkheid belangrijk voor sociale en politieke uitkomsten?

Als we eerder onderzoek en bovenstaande bevindingen samenvatten, lijkt inkomensongelijkheid samen te hangen met een breed scala aan politieke en sociale uitkomsten. Zo hangt ongelijkheid samen met opvattingen onder de bevolking over allerlei soorten ongelijkheden, en met politieke en sociale participatie en sociaal vertrouwen. Voor andere uitkomsten is de samenhang met inkomensongelijkheid minder robuust.

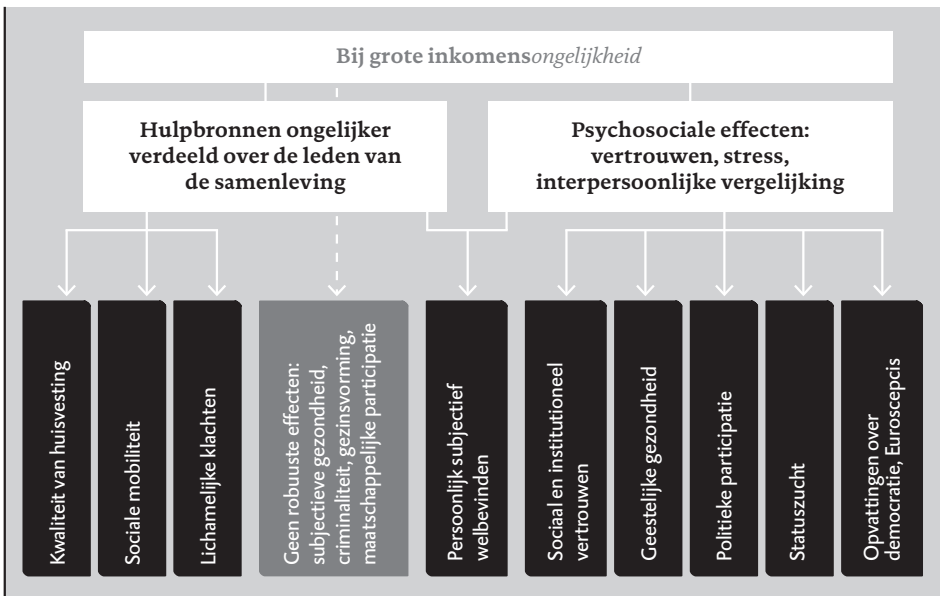
Als we een samenhang omschrijven als ‘robuust’ wanneer deze overeind blijft na controle voor relevante individuele en contextuele eigenschappen, en bovendien wordt gevonden in zowel landenvergelijkend onderzoek als onderzoek naar veranderingen binnen landen, dan zou figuur 6.6 de stand van zaken redelijk samenvatten. Voor een aantal factoren komt naar voren dat de samenhang met inkomensongelijkheid verre van helder is. Dit geldt voor de criminaliteit in de samenleving, uitkomsten in het gezinsdomein (zoals het krijgen van kinderen, echtscheiding) en subjectieve gezondheid (Salverda et al. 2014). Ook de resultaten voor de relatie tussen inkomensongelijkheid en maatschappelijke participatie wijzen op een weinig robuuste samenhang, hoewel elders wel een helder verband is gevonden (Lancee en Van de Werfhorst 2012).

Andere sociale uitkomsten hangen wel degelijk samen met de mate van inkomensongelijkheid in een land. Van sommige van deze uitkomsten lijkt deze relatie zich vooral te ontwikkelen via de verschillende hulpbronnen die mensen tot hun beschikking hebben. Het meest evident is dit bij de kwaliteit van huisvesting en sociale mobiliteit, waar hulpbronnen direct kunnen worden aangewend (Dwyer 2009, Dewilde en Lancee 2013, Yaish en Andersen 2012). Ook fysieke gezondheid hangt samen met ongelijkheid, vooral vanwege de getroffen voorzieningen en de hulpbronnen waarover gezinnen kunnen beschikken.

Andere sociale en politieke uitkomsten lijken eerder samen te hangen met ongelijkheid vanwege de psychosociale factoren die Wilkinson noemt. In meer ongelijke landen of tijden is de geestelijke gezondheid van de bevolking lager, vooral door stress en een gebrek aan sociaal kapitaal (Layte 2011). Politieke participatie hangt ook direct samen met de mate van inkomensongelijkheid. De stem van de onderkant dringt in ongelijke landen minder tot de politieke arena door omdat, juist als er veel inkomensongelijkheid is, het armere deel van de bevolking bij verkiezingen relatief weinig gaat stemmen (Beramendi en Anderson 2008, Pontusson

en Rueda, 2010, Solt 2008, Andersen et al. 2014). Een scheve vertegenwoordiging in de politiek op basis van inkomen of opleiding zou de legitimiteit van de politiek kunnen bedreigen. Ook is steun voor de democratie, steun voor Europa en vertrouwen in overheidsinstanties lager in landen met meer ongelijkheid, met name onder laag geschoolden en lagere sociale klassen (Andersen 2012, Hakhverdian et al. 2013, Newton en Zmerli 2011, Kuhn et al. 2013). Bovendien hebben mensen in ongelijke landen, zo zagen we, meer behoefte aan erkenning en status. Hoewel de behoefte aan erkenning op zichzelf geen onwenselijke uitkomst is, kan een toenemende behoefte aan status bij lagere inkomensgroepen wel een probleem zijn omdat juist deze groepen in ongelijke landen moeite hebben om sociaal aanzien te verwerven.

Figuur 6.6 Sociale en politieke gevolgen van inkomensongelijkheid

Bron: Herman van de Werfhorst.

6.4 MEER INKOMENSONGELIJKHEID, MINDER VERTROUWEN

In deze bijdrage ben ik nagegaan of de veranderende inkomensongelijkheid in Europese landen heeft bijgedragen aan een vermindering van de sociale cohesie in de samenleving. Zijn de maatschappelijke effecten van ongelijkheid echt zo erg als Wilkinson ons wil doen geloven? Om de Wilkinsonhypothese aan een betere toets te kunnen onderwerpen moeten we niet alleen kijken naar de verschillen *tussen* landen, maar juist ook naar de ontwikkelingen *binnen* landen.

Uit het onderzoek bleek dat een aantal belangrijke uitkomsten samenhangen met landspecifieke ontwikkelingen in de inkomensongelijkheid. Zo neemt sociaal vertrouwen af wanneer de inkomensongelijkheid toeneemt, en gaat een toenemende ongelijkheid gepaard met een grotere wens onder de bevolking voor een overheid die ingrijpt in de inkomensverdeling. Er zijn ook aanwijzingen dat de opkomst bij verkiezingen afneemt als de inkomensongelijkheid toeneemt. Omdat vooral de lagere inkomensgroepen bij verkiezingen thuisblijven, betekent dit dat, bij een toenemende inkomensongelijkheid, de stem van de onderkant in steeds mindere mate doordringt tot de politiek. Dit leidt mogelijk tot een legitimiteitsprobleem van de democratische rechtsstaat. De bevolking roept immers om meer herverdeling terwijl de politiek deze wens niet agendeert.

Het onderzoek laat ook zien dat het vertrouwen in instituties afneemt in landen waar de inkomensongelijkheid toeneemt. Dat die afname van vertrouwen sterker is onder de hogere statusgroepen, duidt erop dat sociale effecten van ongelijkheid ontstaan via subjectieve processen die leiden tot afnemend vertrouwen en een grotere bezorgdheid om status en aanzien te verwerven. Het is belangrijk om deze trends uit te splitsen naar subgroepen. De hogere statusgroepen ondervinden nauwelijks invloed in hun persoonlijk welbevinden van veranderende ongelijkheden. De lagere statusgroepen daarentegen ondervinden mogelijk wel degelijk een verlies aan 'geluk' als de inkomensongelijkheid toeneemt.

Hoewel het moeilijk is om sterke causale uitspraken te doen over de invloed van inkomensongelijkheid op sociale en politieke uitkomsten, is in dit hoofdstuk een strengere toets toegepast dan Wilkinson in zijn werk deed. De resultaten zijn echter wel degelijk in overeenstemming met de theorie dat een grotere mate van inkomensongelijkheid gepaard gaat met een afname van sociaal vertrouwen, waaronder een vertrouwen in instituties, zoals de rechtsstaat en het parlement. Afnemend vertrouwen is nog sterker aan de orde bij de hogere statusgroepen: zij verliezen, meer nog dan de lagere groepen, het vertrouwen in politieke instituties, zoals de politie, het parlement en de rechtsstaat.

In dit hoofdstuk richtten we ons vooral op de psychosociale processen die als gevolg van een toenemende inkomensongelijkheid worden aangewakkerd. Psychosociale processen blijken van groot belang. Kijken we naar de inkomensverdeling, dan blijken sociaal vertrouwen en persoonlijk welbevinden af te nemen bij toenemende ongelijkheden juist omdat verschillende subgroepen op een verschillende manier worden beïnvloed door de maatschappij waar zij deel van uitmaken.

NOTEN

- 1 Sociale status is afgemeten aan de International Socio-Economic Index of occupations, Ganzeboom en Treiman 1996). Hoge statusgroepen definiëren we als de bovenste 25 procent van de verdeling in het land-jaar, en lage statusgroepen als de laagste 25 procent. De tussenvliegende groep wordt omschreven als gemiddelde status. Sociaal vertrouwen en geluk zijn gemeten op een schaal van 0-10. Statuszucht is afgeleid uit Paskov et al. (2013). Het gaat hierbij om enquêtevragen naar erkenning en waardering voor eigen prestaties door anderen. Er wordt gecontroleerd voor BNP per hoofd van de bevolking, en voor geslacht, opleiding, kerkbezoek/religie, leeftijd.
- 2 In een 'fixed-effects design' is de trend niet significant, maar als de *fixed effects* worden vervangen door *random effects* voor land en jaar (met een *cross-classified multilevel model*), dan is het negatieve effect onder lagere statusgroepen wel statistisch significant.

LITERATUUR

- Alesina, A., R. Tella, en R. MacCulloch (2004) 'Inequality and happiness: are Europeans and Americans different?', *Journal of Public Economics*, 88: 2009-2042.
- Andersen, R. (2012) 'Support for democracy in cross-national perspective: The detrimental effect of economic inequality', *Research in Social Stratification and Mobility*, 30, 4: 389-402.
- Andersen, R., B. Burgoon en H. van de Werfhorst (2014) 'Inequality, Legitimacy and the Political System', in W. Salverda, B. Nolan, D. Checchi, I. Marx, A. McKnight, I. Tóth en H. van de Werfhorst (red.) *Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries: Analytical and Comparative Perspectives*, Oxford: Oxford University Press.
- Babones, S. (2008) 'Income Inequality and Population Health: Correlation and Causality', *Social Science en Medicine*, 66: 1614-1626.
- Bartels, L. (2008) *Unequal Democracy: The Political Economy of the New Gilded Age*, Princeton: Princeton University Press.
- Beramendi, P. en C. Anderson (2008) *Democracy, inequality, and representation. A comparative perspective*, New York: Russell Sage Foundation.
- Chamlin, M. en B. Sanders (2013) 'Falsifying Merton's Macro-Level Anomie Theory of Profit-Motivated Crime: A Research Note', *Deviant Behavior*, 34, 12: 961-972.
- Chan, T. (red.) (2010) *Social Status and Cultural Consumption*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dewilde, C. en B. Lancee (2013) 'Income Inequality and Access to Housing in Europe', *European Sociological Review*, 29, 6: 1189-1200.
- Dwyer, R. (2009) 'The McMansionization of America? Income stratification and the standard of living in housing, 1960-2000', *Research in Social Stratification and Mobility*, 27: 285-300.
- Elgar, F. en N. Aitken (2011) 'Income inequality, trust and homicide in 33 countries', *European Journal of Public Health*, 21, 2: 241-246.
- Elgar, F., W. Craig, W. Boyce, A. Morgan en R. Vella-Zarb (2009) 'Income Inequality and School Bullying: Multilevel Study of Adolescents in 37 Countries', *Journal of Adolescent Health*, 45, 4: 351-359.
- Ferrer-i-Carbonell, A. en X. Ramos (2012) 'Inequality and Happiness: A Survey', GINI Discussion Paper 38. Available at www.gini-research.org/articles/papers
- Ganzeboom, H. en D. Treiman (1996) 'Internationally Comparable Measures of Occupational Status for the 1988 International Standard Classification of Occupations', *Social Science Research*, 25: 201-239.
- Goldrick-Rab, S. (2013) *Testimony to the us Senate Committee on Health, Education, Labor and Pensions*, 16 april.
- Goldthorpe, J. (2010) 'Analysing Social Inequality: A Critique of Two Recent Contributions from Economics and Epidemiology', *European Sociological Review*, 26, 6: 731-744.

- Hakhverdian, A., E. van Elsas, W. van der Brug en T. Kuhn (2013) 'Euroscepticism and education: A longitudinal study of 12 EU member states, 1973-2010', *European Union Politics*.
- Kawachi, I., B. Kennedy, K. Lochner en D. Prothrow-Stith (1997) 'Social Capital, Income Inequality, and Mortality', *American Journal of Public Health*, 87, 9: 1491-1498.
- Kuhn, T., E. van Elsas, A. Hakhverdian en W. van der Brug (2013) 'An Ever Wider Gap in an Ever Closer Union. Rising inequalities and euroscepticism in 12 West European democracies, 1976-2008', *GINI Discussion paper 91*.
- Lancee, B. en H. van de Werfhorst (2012) 'Income Inequality and Participation: A Comparison of 24 European Countries', *Social Science Research*, 41: 1166-1178.
- Layte, R. (2011) 'The Association Between Income Inequality and Mental Health: Testing Status Anxiety, Social Capital, and Neo-Materialist Explanations', *European Sociological Review*.
- Lynch, J., G. Smith, G. Kaplan en J. House (2000) 'Income inequality and mortality: importance to health of individual income, psychosocial environment, or material conditions', *British Medical Journal*, 320: 1200-1204.
- McPherson, M., L. Smith-Lovin en J. Cook (2001) 'Birds of a Feather: Homophily in Social Networks', *Annual Review of Sociology*, 27: 415-444.
- Merton, R. (1957) *Social theory and social structure*, New York: Free Press.
- Neckerman, K. en F. Torche (2007) 'Inequality: Causes and Consequences', *Annual Review of Sociology*, 33: 335-357.
- Newton, K. en S. Zmerli (2011) 'Three forms of trust and their association', *European Political Science Review*, 3, 02: 169-200.
- Nolan, B., W. Salverda, D. Checchi, I. Marx, A. McKnight, I. Tóth, H. van de Werfhorst (red.) (2014) *Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries: Thirty Countries' Experiences*, Oxford: Oxford University Press (in druk).
- Paskov, M., K. Gërxhani en H. van de Werfhorst (2013) *Income inequality and status seeking*, Paper gepresenteerd op de European Consortium for Sociological Research, Tilburg, 14-16 oktober.
- Pham-Kanter, G. (2009) 'Social comparisons and health: Can having richer friends and neighbors make you sick?', *Social Science en Medicine*, 69, 3: 335-344.
- Pontusson, J. en D. Rueda (2010) 'The politics of inequality: Voter mobilization and left parties in advanced industrial states', *Comparative Political Studies*, 43, 6: 675-705.
- Putnam, R. (2000) *Bowling alone: the collapse and revival of American community*, New York: Simon en Schuster.
- Saunders, P. (2010) *Beware False Prophets: Equality, the Good Society and the Spirit Level*, Londen: Policy Exchange.
- Snowdon, C. (2010) *The Spirit Level Delusion: Fact-checking the Left's New Theory of Everything*, Democracy Institute/Little Dice.
- Salverda, W., B. Nolan, D. Checchi, I. Marx, A. McKnight, I. Tóth en H. van de Werfhorst (red.) (2014) *Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries: Analytical and Comparative Perspectives*, Oxford: Oxford University Press (in druk).

- Solt, F. (2008) 'Economic Inequality and Democratic Political Engagement', *American Journal of Political Science*, 52, 1: 48-60.
- Solt, F. (2009) 'Standardizing the World Income Inequality Database', *Social Science Quarterly*, 90, 2: 231-242.
- Uslaner, E. en M. Brown (2005) 'Inequality, Trust, and Civic Engagement', *American Politics Research*, 33: 868-894.
- Werfhorst, H. van de en W. Salverda (2012) 'Consequences of Economic Inequality: Introduction to a Special Issue', *Research in Social Stratification and Mobility*, 30: 377-387
- Wilkinson, R. (1999) 'Income inequality, social cohesion, and health: Clarifying the theory – A reply to Muntaner and Lynch', *International Journal of Health Services*, 29, 3: 525-543.
- Wilkinson, R. (2005) *The impact of inequality. How to make sick societies healthier*, New York: the New Press.
- Wilkinson, R. en K. Pickett (2009) *The Spirit Level. Why more equal societies almost always do better*, London: Alan Lane.
- Yaish, M. en R. Andersen (2012) 'Social mobility in 20 modern societies: The role of economic and political context', *Social Science Research*, 41, 3: 527-538.

APPENDIX: ONDERZOEKSVERANTWOORDING

Nolan et al. (2014) brengen gegevens bij elkaar over de inkomensongelijkheid en een aantal politieke en sociale uitkomsten. Zij doen dit voor de meeste Europese landen (behalve Cyprus en Malta) en voor vijf andere landen waarmee Europa wordt vergeleken (Australië, Canada, Japan, Korea en de Verenigde Staten). Deze gegevens zijn samengevat in de Gini-database. Analyse van deze tijdreeksen heeft het voordeel dat we zowel veranderingen over de tijd als verschillen tussen landen kunnen analyseren. Bovendien kunnen we met deze gegevens rekening houden met allerlei ongemeten culturele en historische kenmerken van landen, voor zover deze stabiel zijn over de geobserveerde periode. Ook kunnen we rekening houden met algemene trends die zich voordoen over alle landen gezamenlijk. Dit kan door zogenoemde *fixed effects* op te nemen voor landen en voor perioden. In alle analyses van dit hoofdstuk zijn deze *fixed effects* opgenomen. Waar we dus feitelijk naar kijken, zijn landspecifieke trends in inkomensongelijkheid, en de mate waarin deze samenhangen met de onderzochte uitkomsten. In de Gini-database is de maat voor inkomensongelijkheid beschikbaar voor 668 land-jaarcombinaties. De uitkomstvariabelen zijn niet voor evenveel jaren bekend. Voor 418 land-jaarcombinaties is het vakbondslidmaatschap bekend, terwijl voor slechts 62 datapunten bekend is welk percentage van de bevolking lid is van verenigingen. De overige variabelen liggen er wat betreft het aantal waarnemingen tussenin.

In de eerste analyse op de lange tijdreeks van de Gini-database bekijken we de uitkomsten dus geaggregeerd op land-jaarniveau. In de tweede analyse bekijken we een kortere trend over Europese landen, gebruik makend van het European Social Survey (ESS) 2002-2010. Met deze dataset kunnen de uitkomsten worden gedisaggregeerd naar statusgroepen. We analyseren dan feitelijk multilevel-modellen, met *fixed effects* voor landen en surveyjaren. De figuren komen voort uit deze multilevel-modellen.

Als maat voor inkomensongelijkheid wordt de Gini-coëfficiënt gebruikt, van nettohuishoudinkomens. In de Gini-database is deze vermenigvuldigd met 100, maar dat maakt voor de interpretatie van de samenhangen niets uit. In de ESS-analyses worden de Gini-coëfficiënten gebruikt die bijeen zijn gebracht door Solt (2008). Deze maat zou de waarde 0 hebben als alle huishoudens hetzelfde nettoinkomen hebben (geen ongelijkheid), en 100 (of 1) als slechts één huishouden het gehele gezamenlijke inkomen zou hebben en de rest van de huishoudens geen inkomen. Voordelen van de Gini-coëfficiënt als maat voor ongelijkheid zijn dat deze in één maat samenvat hoeveel ongelijkheid er is in de hele samenleving, en dat hij beschikbaar is voor veel landen en jaren. Een nadeel is dat specifieke vormen van ongelijkheid niet worden bekeken, zoals ongelijkheid aan de bovenkant en de onderkant van de inkomensverdeling.

7 INKOMENSGELIJKHEID EN GROEI

Robert Went

7.1 INKOMENSONGELIJKHEID OP DE AGENDA

Toen de machtige Noord-Amerikaanse vakbondsleider Walter Reuther in 1958 een tour maakte door een nieuwe geautomatiseerde Ford autofabriek, vroeg de manager van dit bedrijf of hij zich geen zorgen maakte over hoe hij die machines contributie kon laten betalen. “De vraag die bij mij opkwam”, riposteerde Reuther, “is hoe je straks auto’s gaat verkopen aan deze machines.” Vijfenvijftig jaar later is deze discussie misschien nog wel belangrijker dan toen. Maakten in 1958 lonen nog de helft uit van het Amerikaanse bruto binnenlands product (bbp), dankzij globalisering en technologische ontwikkeling is het arbeidsaandeel inmiddels gedaald tot 42 procent. En die trend heeft zich in andere landen herhaald.¹

De anekdote refereert aan een economisch nadeel van toenemende ongelijkheid in inkomens dat vaak wordt genoemd. Mensen met een lager inkomen besteden een groter deel van hun inkomen aan nieuwe goederen en diensten. Zij hebben, in economentermen, een grotere ‘marginale geneigdheid tot consumeren’ (MGC), terwijl mensen met hogere inkomens en aandelenbezitters een grotere ‘marginale geneigdheid tot sparen’ (MGS) hebben. Zij sparen of stoppen de hogere inkomsten bijvoorbeeld (groten)deels in de financiële producten die in de huidige gefinancierde wereldeconomie ruim voorhanden zijn (Duménil en Lévy 2013, Hein 2013). Als de inkomensverschillen toenemen, aldus deze redenering, neemt de effectieve vraag naar goederen en diensten af, met negatieve gevolgen voor de afzetmogelijkheden van ondernemingen en dus voor economische groei.

Het antwoord op de vraag of een bepaalde mate van inkomensongelijkheid de groei remt, bepaalt niet of beleid nodig is om deze verschillen te proberen te verminderen. Voor dergelijk beleid kunnen heel goed morele of normatieve argumenten aanwezig zijn, of politieke redenen. Desalniettemin wordt de vraag óf er een negatieve relatie bestaat tussen toenemende inkomensongelijkheid en groei, steeds vaker gesteld. Niet verwonderlijk, want een positief antwoord op deze vraag kan een *economische* rechtvaardiging geven voor het verminderen van de inkomensverschillen, die in de meeste landen in de wereld toenemen.

Dat de inkomensverschillen in veel landen zijn toegenomen sinds de jaren 1980, wordt de laatste tijd uitvoerig gedocumenteerd in een stroom internationale publicaties, veelal op basis van nieuwe data uit belastingaangiftes in plaats van surveys in onder andere *The World Top Income Database*.² Zo ongeveer iedereen is het er over eens: terwijl de inkomensverschillen (bbp per capita) *tussen* landen kleiner

zijn geworden, zijn de inkomensverschillen *binnen* de meeste landen de afgelopen decennia toegenomen. Volgens een rapport van de Verenigde Naties (VN) leven zeven van de tien mensen in de wereld in landen waarin de inkomensverschillen groter zijn geworden (UN 2013). De belangrijkste uitzondering is Latijns-Amerika, waar in twaalf van de veertien landen de inkomensverschillen dankzij hogere economische groei en met gericht overheidsbeleid juist zijn verkleind (Azevedo et al. 2013). Het is tegenwoordig dan ook standaardbeleid bij alle internationale organisaties en instituties, zoals de VN, het IMF, de Wereldbank, de OESO en de WTO, om alleen nog over ‘inclusieve’ groei te spreken. Dit om aan te geven dat economische groei niet (langer) wordt verondersteld als vanzelf aan iedereen ten goede te komen, terwijl dat om sociale en economische redenen wel wenselijk wordt geacht.

Bij ons valt het vergeleken met andere landen nog wel mee met de ongelijkheid van inkomens, is vaak geruststellend over Nederland te horen en te lezen.³ Maar ook als we in eigen land weinig last zouden hebben van groter worden inkomensverschillen, kan de toename daarvan in andere landen wel degelijk *indirecte* negatieve economische gevolgen hebben voor onze open economie met haar omvangrijke exportsector. We verdienen als Nederland ongeveer 30 procent van ons brood over de grens, dus als de groei in andere landen wordt geremd door toenemende inkomensverschillen merken wij dat vermoedelijk aan de handel (Onaran en Galanis 2012). Alle reden dus om de relatie tussen de (groeierende) ongelijkheid van inkomens en economische groei onder de loep te nemen.⁴

7.2 ONGELIJKHEID GOED VOOR GROEI?

Politieke economen in de negentiende eeuw hielden zich intensief bezig met de verdeling van inkomens en bestudeerden de trends daarin op de langere termijn. Malthus, Ricardo en Marx schreven veel over armoede, rijkdom en ongelijkheid, met soms apocalyptische verwachtingen of voorspellingen over de stagnatie en ellende waar de verdere ontwikkeling van het kapitalisme uit die dagen op uit zou lopen. In de periode van hoge groei na de Tweede Wereldoorlog, ‘Les Trente Glorieuses’, die tot midden jaren 1970 liep, werden – niet geheel verwonderlijk (Milanovic 2013, Piketty 2013) – juist erg optimistische visies dominant, waarin sprake is van een ‘rijzend tij dat alle bootjes doet stijgen’, en van ‘evenwichtige groei’.

Een belangrijk argument voor dit optimisme zat in het *presidential address* dat de Russisch-Amerikaanse econoom, statisticus, demograaf en economisch historicus Simon Kuznets op 29 december 1954 uitsprak bij de American Economic Association. Kuznets, die in 1971 de Nobelprijs voor economie won, prognosticeerde daarin, gebaseerd op naar eigen zeggen “perhaps 5 percent empirical information and 95 percent speculation” (Kuznets 1955: 26), dat in ontwikkelde en onderont-

wikkelde landen sprake zou zijn van een omgekeerde U-relatie tussen ongelijkheid en ontwikkeling. Zijn hypothese was dat landen in eerste instantie ongelijker worden wanneer ze zich beginnen te ontwikkelen, maar dat die ongelijkheid minder wordt wanneer een bepaald niveau van ontwikkeling is bereikt. Kuznets baseerde deze claim op data uit slechts één land, de Verenigde Staten (vs), en over een periode van slechts 35 jaar: 1913-1948. Het was echter wel de eerste bijdrage over dit onderwerp die op degelijk statistisch werk was gebaseerd. Omdat de animo onder economen om onderzoek te doen naar inkomensongelijkheid niet groot was, speelt Kuznets' hypothese tot op de dag van vandaag een rol (Greeley 2013, Piketty 2013).

Een rechtvaardiging van ongelijkheid werd rond diezelfde tijd geleverd door Nicholas Kaldor (1957). Kaldor formuleerde op grond van empirisch onderzoek in met name de vs en het Verenigd Koninkrijk (vk) zes 'gestileerde feiten' over groei op de *langere* termijn, waarin de fluctuaties tijdens de *business cycle* gemiddeld worden. Hoe hoger het inkomen van de kapitalisten, des te hoger de economische groei, was hier de redenering: de bezitters van productiemiddelen kunnen immers sparen, en die besparingen zijn nodig voor investeringen. Hoe meer besparingen, des te meer investeringen en des te meer groei. Het komt, kortom, de economische groei ten goede wanneer het inkomensaandeel van de kapitaalbezitters groeit en zij meer kunnen sparen. Honderdveertig jaar eerder had David Ricardo al met eenzelfde redenering gepleit voor handelsliberalisering: daardoor zouden de kosten van voedsel omlaag gaan, en dus de lonen, zodat de winsten toenamen, de investeringen konden toenemen en de economische groei omhoog zou gaan (Milberg en Winkler 2013: 149). Tot hoever deze relatie op zou gaan bleef onduidelijk, en Kaldor heeft zich voor zover bekend ook nooit gewaagd aan het formuleren van een optimaal niveau van ongelijkheid.

Wie om zich heen kijkt in de wereld van nu – met weliswaar afgenomen inkomensverschillen tussen landen maar een toegenomen inkomensongelijkheid binnen de meeste landen –, kan zich moeilijk voorstellen dat de theorieën van Kuznets en Kaldor zo lang stand hebben gehouden. Toch wordt ook nu nog wel eens op deze ideeën teruggegrepen bij het formuleren, onderbouwen en rechtvaardigen van beleid – of juist voor het *niet* ontwikkelen van beleid. Bij dit laatste heeft ook een tot op de dag van vandaag invloedrijk werk van Arthur Okun (1975) een belangrijke rol gespeeld. Okun stelde bijna veertig jaar geleden dat het nastreven van gelijkheid tot gevolg kan hebben dat de efficiëntie – dat wil zeggen de output die wordt geproduceerd met gegeven hulpbronnen – van de economie daalt. Bij een meer gelijke inkomensverdeling, aldus Okun, neemt de stimulans om te werken en te investeren af. Het is een invloedrijke stelling, want nog regelmatig worden inkomensverschillen verdedigd met de stelling dat deze nodig zijn om de goedbedeelden voldoende *incentives* te bieden om over te gaan tot investeringen. Door *trickle down* wordt iedereen daar vervolgens beter van. Beleid om te (her)ver-

delen – bijvoorbeeld met een minimumloon of met belastingfaciliteiten – kan volgens Okun bovendien erg kostbaar zijn. De middelen die worden weggehaald bij de rijken, verdwijnen – denk aan lekkende emmers – deels tijdens de uitvoering van het beleid aan onder andere administratieve kosten, en komen dus niet volledig ten goede aan de armen. De conclusie die hij hier uit trekt, is dat samenlevingen moeten kiezen tussen meer groei en minder ongelijkheid. Dit dilemma kan volgens Okun niet worden opgelost; aan dit conflict tussen grotere gelijkheid en meer economische efficiëntie is niet te ontkomen.

Toch weten we op dit punt inmiddels meer, want empirisch onderzoek van onderzoekers van het IMF laat zien dat meer ‘maatschappelijk product’ en grotere ‘maatschappelijke rechtvaardigheid’ niet tegenover elkaar hoeven te staan (Berg en Ostry 2011b). Berg en Ostry kozen een originele invalshoek en onderzochten voor 140 landen onder welke condities de groei daar sinds de jaren 1970 niet slechts *tijdelijk* opflakkerde, maar *gedurende een langere periode* (5 of 8 jaar) aanhield. Tot hun verrassing kwam daar onder andere uit dat “longer growth spells are robustly associated with more equality in the income distribution” (Berg en Ostry 2011a: 3). Oftewel: op de korte termijn lijkt sprake van een *trade-off*, maar op de – relevantere – langere termijn blijkt daar geen sprake van:

The difference between countries that can sustain rapid growth for many years or even decades and the many others that see growth spurts fade quickly may be the level of inequality. Countries may find that improving equality may also improve efficiency, understood as more sustainable long-run growth (Berg en Ostry 2011b: 13; zie ook Berg en Ostry 2011a).

In een begin 2014 verschenen vervolgpaper, dat veel stof heeft doen opwaaien, onderbouwen de IMF-onderzoekers deze stelling nog wat verder. In dat paper concluderen ze ook dat – anders dan door veel economen wordt geclaimd – herverdeling niet slecht hoeft te zijn voor groei (Ostry et al. 2014).

7.3 ONGELIJKHEID SLECHT VOOR DUURZAME GROEI?

Na de Tweede Wereldoorlog hebben economen zich mede door een te optimistische interpretatie van Kuznets lang niet of nauwelijks met ongelijkheid van inkomens beziggehouden (Piketty 2013). Volgens Therborn (2013) was er buiten de filosofie (Rawls' *Theory of Justice* begin jaren 1970) sowieso lange tijd weinig aandacht voor ongelijkheid in de sociale wetenschappen. Dat is nu snel aan het veranderen: meer economen en ook andere sociale wetenschappers zijn zich met de oorzaken en gevolgen van ongelijkheid gaan bezighouden, onder invloed van de toegenomen inkomensverschillen sinds de jaren 1980 en de crisis en stagnatie sinds 2008. Het World Economic Forum (WEF) (2013), organisator van de jaarlijkse bijeenkomsten voor de mondiale plutocratie, zakenlieden, regeringsleiders en ministers

in Davos, zag de toenemende inkomensongelijkheid in 2013 als een groot mondiaal risico: een zorg die werd herhaald tijdens de meest recente bijeenkomst van het WEF, begin 2014.

Aangezien de afgelopen decennia niet veel onderzoek is gedaan naar de relatie tussen inkomensongelijkheid en groei, is het niet verrassend dat hier op dit moment nog weinig onomstreden eenduidige onderzoeksresultaten over zijn. Dat hogere topinkomens vanzelf naar beneden doorwerken, de fameuze *trickle down*-benadering, wordt nog maar weinig betoogd. En van de suggestie dat grotere ongelijkheid van inkomens of vermogen goed is voor groei, wordt sinds het uitbreken van de financiële crisis in 2008 ook niet veel meer vernomen. Maar over de complexe vraag hoe ongelijkheid en groei dan wel op elkaar inwerken, bestaat (nog) geen consensus.

Steeds vaker valt wel te horen dat de grotere of toegenomen ongelijkheid van inkomens, waar vooral de bovenste 10 of 1 procent (of 0,1 procent) van profiteert, *slecht* is voor de economische groei. Er is inmiddels een aantal mechanismen geïdentificeerd die in die richting wijzen.

- (1) *Onderconsumptie*. Bij grotere ongelijkheid komt een omvangrijker deel van het nationaal inkomen ten goede aan kapitaalbezitters en de ontvangers van hogere inkomens, die daar een geringer deel van consumeren dan het merendeel van de bevolking zou doen – zie hierboven. De vraag naar goederen en diensten schiet hierdoor te kort in verhouding tot het aanbod ervan, zodat sprake is van onderconsumptie. Hobson formuleerde in 1910 een theorie over onderconsumptie en de gevolgen daarvan voor economische cycli, en Keynes (1935) kwam in zijn befaamde *General Theory* met een antwoord op een tekortschietende geaggregeerde vraag. Yglesias (2014) heeft de interessante hypothese dat grotere inkomensongelijkheid slecht is voor innovatie, omdat meer inkomen aan luxe goederen en diensten wordt besteed: “The problem is that when it comes to really high-end consumption, a huge amount of the value proportion is positional in nature. It’s not about having a good boat, it’s about having a bigger yacht than the CEO of one of your competitors.” En omdat veel topinkomens, bijvoorbeeld in de omvangrijke financiële sector, flink kunnen fluctueren, is een mogelijke consequentie van de toename van luxe consumptie ook dat de volatiliteit en de instabiliteit van de economie toenemen (zie bijvoorbeeld UN 2013).
- (2) *Private schulden*. Omdat zij zien dat rijkere mensen meer (luxe) spullen kunnen kopen, willen mensen met een lager inkomen dat ook. Gaan zij daar vervolgens te veel voor lenen en kunnen ze die leningen niet meer aflossen of moeten ze deze met rente terugbetalen, dan remt dat hun uitgaven en dus de groei. Robert Frank (2001) wees hier aan het begin van de eeuw al op: “The

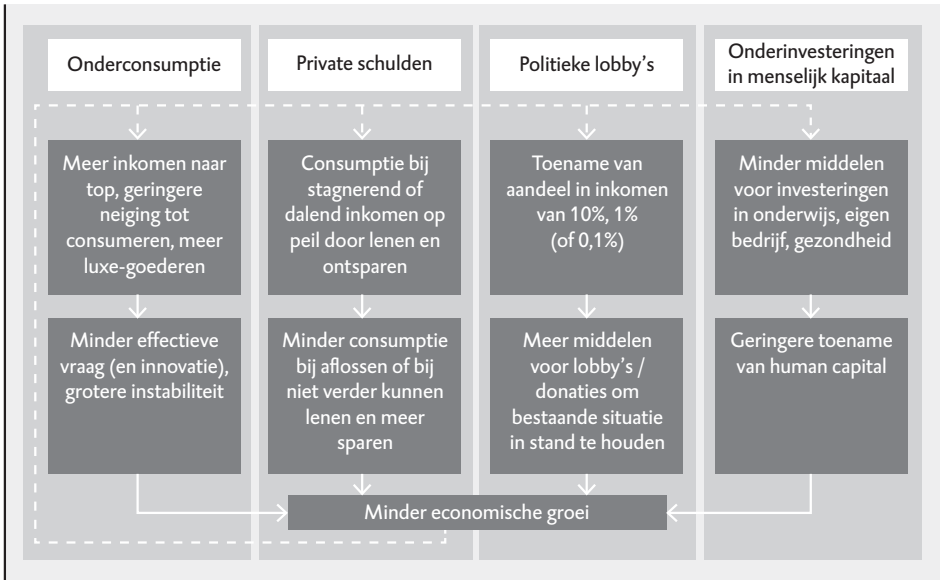
wealthy are spending more now simply because they have more money. But their spending has led others to spend more as well, including middle-income families.” Bij stagnerende inkomens kan meer consumenten alleen door meer te werken of door minder te sparen en meer te lenen, en precies dat laatste is in veel landen gebeurd. Voor de VS is dit gedocumenteerd door Raghu Rajan (2010), tegenwoordig president van de centrale bank van India, in zijn prijswinnende boek *Fault Lines*. Hij beschrijft daarin hoe het politieke systeem in de VS grote groepen van de bevolking tot over de oren in de schulden hielp met goedkope hypotheeklen, die moesten compenseren dat de inkomens van de meeste mensen al jaren niet meer stegen. En Cynamon en Fazzari (2013) laten zien dat de 95 procent van de bevolking in de VS die te maken heeft met stagnerende inkomens, sinds ongeveer 1980 op een onhoudbaar financieel pad terecht kwam van minder sparen en meer lenen om de consumptie op peil te kunnen houden (maar Samuelson 2014 noemt onderzoek waarin dit wordt bestreden). Nu de economie in de VS weer aantrekt, verklaart het gebrek aan ruimte voor grote bestedingen bij deze groep het trace economische herstel.

- (3) *Politieke lobby's en corruptering*. Door de toenemende ongelijkheid krijgt een kleine bovenlaag – de 10 procent, de 1 procent, of in de VS eigenlijk vooral de 0,1 procent – steeds meer middelen in handen voor lobby's op en donaties aan politici en andere beleidsmakers, die bestaande verhoudingen, regels en (fiscale en andere) wetgeving die gunstig zijn voor de kleine bovenlaag in stand willen houden of versterken. Economische ongelijkheid, aldus Acemoglu en Robinson, “will lead to greater political inequality, and those who are further empowered politically will use this to gain greater economic advantage, stacking the cards in their favor and increasing economic inequality even further” (geciteerd in Brynjolfsson en McAfee 2014: 172). Nobelprijswinnaar Joseph Stiglitz (2012) is een van de meest uitgesproken aanklagers van dit mechanisme, maar vele anderen wijzen er inmiddels ook op. Centraal in deze redenering is dat economische krachten een rol spelen bij het vergroten en bestendigen van de inkomensongelijkheid, en dat “politics have shaped the market, and shaped it in ways that advantage the top at the expense of the rest”. Elk economisch systeem heeft regels en regulering en functioneert in een juridisch kader, maar er zijn verschillende kaders mogelijk en die hebben allemaal consequenties voor de verdeling van inkomen, voor groei, efficiëntie en stabiliteit (Stiglitz 2012: xix-xx). Politicologen in de VS onderzochten de besluitvorming bij 1.779 politieke kwesties in de afgelopen twintig jaar, en vonden dat “economic elites and organized groups representing business interests have substantial independent impacts on U.S. government policy, while average citizens and mass-based interest groups have little or no independent influence.” De conclusie die zij hieruit trekken is dat in de VS “the majority does *not* rule” (Gilens en Page

2014: 2 en 22-23). Op het blog van Mother Jones vatte Kevin Drum (2014) de conclusie van dit paper als volgt samen: “Nobody Cares What You Think Unless You’re Rich”.

- (4) Onderinvesteringen in menselijk kapitaal. Wanneer de inkomensverschillen toenemen, de lonen voor de meerderheid van de bevolking stagneren of teruglopen, en de middenklasse wordt uitgehold, zoals vooralsnog het meest zichtbaar is in de VS en het VK, wordt het langetermijngroeivermogen van de economie ondermijnd. Wanneer een groot of groeiend deel van de bevolking steeds grotere moeite heeft om het hoofd boven water te houden, is de kans namelijk heel groot dat zij niet meer in staat zijn voldoende te investeren in de eigen toekomst en die van hun kinderen, in opleidingen of in een nieuw of te verbeteren bedrijf (Geier 2013). Het idee dat de groeiomogelijkheden van een land op de middellange termijn worden uitgehold wanneer delen van de middenklasse en de onderkant van de inkomensverdeling minder in de opleiding van hun kinderen en hun eigen gezondheid kunnen investeren, kan onder economen op veel instemming rekenen. “Growing inequality undermines the ability of the poorest to invest in their own education”, stelt Harvard-econoom en expert op dit gebied Lawrence Katz (Kristof 2011). En ook bij de Wereldbank bestaat hier weinig twijfel over: “The existence of *inequality traps*, which systematically exclude some groups of the population from participation in economic activity, is harmful to growth” (Peragine et al. 2013: 3)

Er zijn, kortom, verschillende mechanismen waarvan aannemelijk is gemaakt dat zij tot gevolg kunnen hebben dat een toenemende inkomensongelijkheid een negatief effect heeft op de economische groei. Daarover bestaat, voor de duidelijkheid, echter (nog?) geen consensus! In figuur 7.1 zijn de besproken mechanismen schematisch weergegeven. Hierbij dient te worden aangetekend dat ze niet alle vier altijd en overal (in dezelfde mate) hoeven te werken, en dat de eerste en tweede ook (tijdelijk) tegen elkaar in kunnen werken (NB: de stippellijn van minder groei naar de mechanismen komt hieronder nog aan de orde).

Figuur 7.1 Hoe ongelijkheid economische groei kan remmen

Bron: Robert Went.

Er is voldoende bewijs voor wie overtuigd wil worden (Dillow 2014), maar helemaal spijkerhard is dat niet (Bernstein 2013). De komende tijd is hierover veel nieuw onderzoek te verwachten, omdat inmiddels breed wordt onderkend dat het globaliseerde kapitalisme hier een probleem heeft dat – anders dan Kuznets dacht en velen in zijn voetsporen verwachtten en hoopten – niet in de loop van de tijd ‘vanzelf’ weggaat. Uit nieuw onderzoek en meer en betere data wordt straks hopelijk duidelijker welke mechanismen en factoren op welke manier precies een rol spelen. Zo heeft Yglesias (2013) de interessante hypothese dat Kuznets ernaast zat toen hij voor de relatie tussen ontwikkelingsniveau en ongelijkheid aan een omgekeerde U met één top dacht. Volgens Yglesias kunnen we aan de VS zien dat eerder sprake is van een golf, waarbij de ongelijkheid die in eerste instantie lijkt af te nemen wanneer een zeker niveau van industriële ontwikkeling is bereikt, opnieuw toeneemt wanneer het aantal werkenden in fabrieken afneemt en de dienstensector zich uitbreidt. Voor een algemene conclusie over de relatie tussen ongelijkheid en groei moeten we het vooralsnog echter doen met de conclusie die aan het begin van deze eeuw al werd getrokken in een UNU-WIDER-studie over wat tot op dat moment bekend was over ongelijkheid :

“(i) (T)here is a concave relationship between inequality and growth: growth can be low at low levels of inequality due to disincentive effects and low at high levels of inequality through depressing effects on private investment caused by social conflicts; (ii) in this concave growth–inequality relationship, there exists a “growth-invariant efficient

inequality” range. Given this growth–inequality relationship (...) any country that intends to maximize poverty reduction should choose the lowest level of inequality within the broadly growth-invariant, efficient inequality range” (Nissanke en Thorbecke 2006: 1344).

Het is een wat onbevredigende conclusie, want op de vraag waar de onder- en bovengrens liggen van de ‘groeiveilige zone’, en wat derhalve het optimale niveau van ongelijkheid is om daarbinnen na te streven, is geen onderbouwd antwoord te geven. Ook de vraag of het (vooral of uitsluitend) om niveaus van ongelijkheid gaat of (ook?) om significante (en wanneer spreken we dan van significante?) veranderingen daarin, blijft vooralsnog onbeantwoord.

7.4 EN WAT ALS GERINGE GROEI DE ONGELIJKHEID VERGROOT?

We komen daarmee bij een laatste spannende vraag, die voor zover ik weet nog niet veel is gesteld. Zou het misschien ook zo kunnen zijn dat de causale relatie tussen groei en inkomensongelijkheid twee kanten op werkt? Banerjee en Duflo (2000:ii) concluderen uit *cross-country*-data over de vorige eeuw dat “the growth rate is an inverted U-shaped function of net changes in inequality. Changes in inequality (in any direction) are associated with reduced growth in the next period”. De vraag dringt zich dus op of de lagere groei die naar het zich laat aanzien het gevolg is van de toegenomen inkomensongelijkheid – in een soort zichzelf versterkend proces – tot een toename van de ongelijkheid kan leiden. Waarom dit het geval zou kunnen zijn, is niet zo moeilijk te bedenken. Lagere groei zet ondernemers onder druk om zo veel mogelijk kosten te reduceren, dus om de loonkosten zo laag mogelijk te houden (lagere lonen, minder personeel). Met hogere werkloosheid en in een economische neergang hebben vakbonden het moeilijker om resultaten te behalen en de onderkant van de arbeidsmarkt te beschermen. En in economisch zware tijden wordt meer van de verzorgingsstaat gevraagd, terwijl juist dan de belastinginkomsten teruglopen.

Speelt dit nu? Er is voldoende aanleiding om dat verder te onderzoeken. Steeds duidelijker wordt, onder andere in studies van de ILO, dat in veel landen het aandeel dat de loontrekkers verwerven in het nationaal inkomen – in ons land gemeent in de arbeidsinkomensquote, waarop het nodige valt af te dingen (Salverda 1977) – is gedaald. Gedurende de afgelopen 25 jaar is het loonaandeel significant verminderd: “In the OECD countries the (adjusted) wage share declined by almost ten percentage points”, en in de zich ontwikkelende landen “wage shares have, on average, also declined (...) and personal income distribution has become more unequal” (Stockhammer 2013: vi, zie ook Hein 2013). De ILO is lang niet de enige die dit constateert. Dat het arbeidsaandeel in het nationaal inkomen in veel landen is afgenomen – en (de inverse) het kapitaalaandeel is toegenomen – wordt door velen onderkend (voor Nederland zie bijvoorbeeld Fransman 2013). Zo blijkt uit

onderzoek van Timmer et al. (2012) dat het aandeel van de factor arbeid in de wereldwijd in productietekens gegenereerde toegevoegde waarde afneemt, terwijl het kapitaaltaandeel stijgt.

Als dit in veel landen het geval is, kan er geen sprake meer zijn van toeval. Dus wat is de oorzaak van deze ontwikkeling? Daarover zijn de meningen minder gelijklopend, en het is interessant om te zien dat het debat zich in de loop van de tijd ook heeft ontwikkeld. Waar in eerste instantie globalisering volgens de meeste economen simpelweg geen factor 'kón' zijn – volgens Ricardo is handel immers goed voor iedereen –, wordt nu vrij algemeen erkend dat globalisering, voor zover al te (onder)scheiden van technologische ontwikkelingen (denk bijvoorbeeld aan grensoverschrijdende productietekens), wel degelijk 'een rol' speelt (zie Autor et al. 2012). Dat financialisering ook een deel van de toegenomen ongelijkheid heeft veroorzaakt, is sinds de crisis van 2008 geen controversiële uitspraak meer. Vooral automatisering, technologische ontwikkeling en – meer recent ook – robotisering worden door economen gezien als verklaring voor grotere ongelijkheid. In deze analyse is als gevolg van *skill-biased technological change* (SBTC) de vraag naar (en het inkomen van) hoger opgeleiden toegenomen (Liu en Grusky 2013), terwijl steeds meer werk aan de onderkant – en in toenemende mate ook van middengroepen – routiniseerbaar en dus verplaatsbaar wordt (WRR 2013). Ook over het belang van deze verklaring lopen de meningen overigens uiteen. Er zijn ook economen die de stelling verdedigen dat robots ten onrechte de schuld dreigen te krijgen van de toegenomen inkomensongelijkheid, terwijl vooral overheidsbeleid (te laag minimumloon, geen steun of tegenwerking voor vakbonden, enzovoorts) hiervoor verantwoordelijk is (Kristal 2013, Mishel et al. 2013).

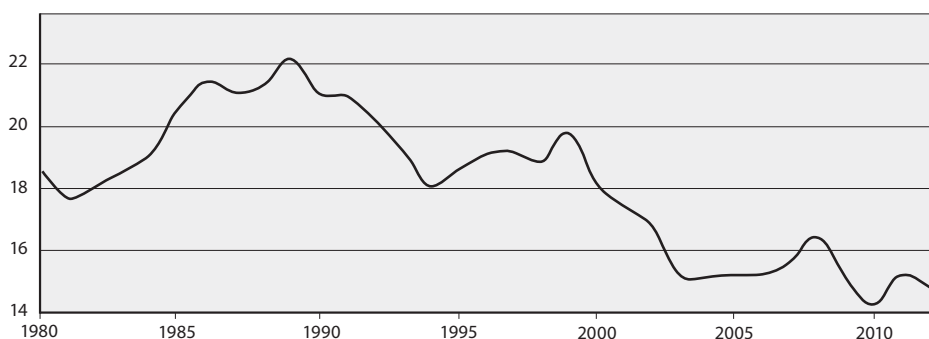
7.5 TOEKOMST: UIT EEN VERKEERD EVENWICHT

Steeds meer economen en beleidsmakers breken zich het hoofd over de vraag of de rijke landen in de wereld, waaronder Nederland, voortaan rekening moeten houden met een lagere groei dan gemiddeld werd gehaald in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog. Aan de aanbodkant speelt de vraag of nog wel nieuwe doorbraaktechnologieën in het verschiep liggen die veel nieuwe economische activiteiten kunnen losmaken, of dat die mogelijkheden grotendeels zijn uitgeput en er dus sprake is van 'de grote stagnatie' (Cowen 2012, Gordon 2012). En over de vraagkant heeft Larry Summers (2013) aan de orde gesteld of we niet in een langdurige periode terecht zijn gekomen van wat Alvin Hansen in 1938 'seculaire stagnatie' noemde: langdurige lage groei waarin economieën onder hun bbp-potentieel produceren en de werkloosheid niet verdwijnt tenzij nieuwe bubbels – zoals eerder de dotcombubbel of de onroerendgoedbubbel – ontstaan (Taylor 2013).

De link tussen deze twee hypothesen en de toegenomen inkomensongelijkheid is tegen de achtergrond van de analyse hierboven niet moeilijk te leggen. Om de groei te bevorderen en investeringen in nieuwe producten en technologieën rendabel te maken is effectieve vraag nodig. Maar omdat, onder invloed van de crisis, het loonaandeel in het nationaal inkomen afneemt en de verschillen in inkomen groter worden terwijl tegelijkertijd overheden ook nog eens bezuinigen, neemt de vraag weinig toe. Onduidelijk is derhalve waar de extra vraag vandaan moet komen die investeerders tot nieuwe investeringen moet verleiden. Het is niet de enige reden waarom veel grote bedrijven goed in de slappe was zitten en toch niet investeren (zie bijvoorbeeld El-Erian 2014), maar het is vermoedelijk wel een belangrijk element.

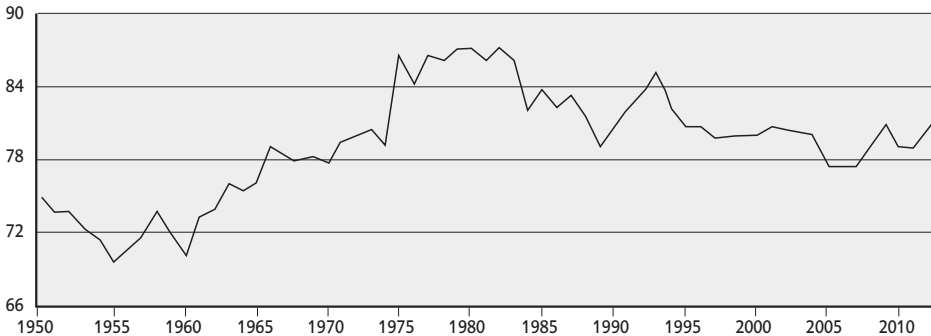
In verschillende landen breken beleidsmakers zich daarom, vooralsnog zonder veel succes, het hoofd over de vraag hoe ondernemers zo ver te krijgen zijn dat zij hun goedgevulde bedrijfskassen gaan inzetten voor nieuwe investeringen, zodat een nieuwe economische dynamiek ontstaat om de werkloosheid terug te dringen en de groei te laten toenemen. Daarbij wordt onder andere gekeken naar de gevolgen van het in veel landen gedaalde loonaandeel in het nationaal inkomen. In eigen land bijvoorbeeld, organiseerde De Nederlandsche Bank in november 2013 een goed bezochte expertmeeting over de uiterst relevante vraag hoe het hoge spaaroverschot van het Nederlandse bedrijfsleven tot meer investeringen kan leiden (zie figuur 7.2).

Figuur 7.2 Investeringen van Nederland als percentage van het bbp, 1980-2012

Bron: Fransman (2013).

De discussie ging daar onder andere over de toegenomen inkomensverschillen en over het gedaalde loonaandeel in het nationaal inkomen (zie figuur 7.3).

Figuur 7.3 Arbeidsinkomensquote van de marktsector in Nederland, 1950-2012

Bron: Eggelte et al. (2014).

De conclusie dringt zich op dat we in een verkeerd ‘evenwicht’ terecht zijn gekomen, waarin de toegenomen ongelijkheid de groei remt en die geringere groei op zijn beurt weer de ongelijkheid doet toenemen. De hamvraag is hoe voldoende dynamiek op gang kan worden gebracht om deze patstelling te doorbreken en naar een beter evenwicht te kunnen schuiven. In Japan wil premier Abe (2014) een ‘omgekeerd Akkoord van Wassenaar’, waarin de regering, de ondernemers en de vakbonden afspraken maken over het *verhogen* van de lonen, om zodoende de vraag te vergroten en daarmee nieuwe investeringen rendabel te maken. Ook het IMF pleit inmiddels voor hogere lonen in Japan, omdat het loonaandeel in het inkomen zo veel is gedaald dat de vraag en de inflatie erdoor worden geremd (Botman en Jakab 2014). Het is een relevante analyse die op meer landen van toepassing lijkt, waaronder Nederland. Want loonmatiging mag goed zijn voor ondernemers die veel exporteren, in elk geval op de korte termijn, het is niet goed voor de vele kleine, middelgrote en grote bedrijven die hun goederen en diensten vooral of helemaal in het eigen land afzetten. En dat is nog steeds het grootste deel van de bedrijven en zeker ook van de werkgelegenheid. Dat Nederland ongeveer 30 procent van het bbp in het buitenland verdient, betekent immers dat ongeveer 70 procent van het nationaal inkomen in eigen land wordt verdiend.

De nu al jaren volgehouden loonmatiging staat dan ook in toenemende mate ter discussie. Hoogleraar Arnoud Boot, lid van de SER en van de WRR, stelde in *de Volkskrant* (9 november 2013) dat de lonen omhoog moeten voor werknemers in de productieve sectoren, en dat Nederland zich eindelijk moet ontworstelen aan ‘het syndroom van het Akkoord van Wassenaar’. Andere hoogleraren sloten zich bij hem aan. In een studie van De Nederlandsche Bank (Eggelte et al. 2014) wordt geconcludeerd dat er geen reden meer is voor algemene loonmatiging in Nederland. En in het *Financieele Dagblad* (5 februari 2014) wordt erop gewezen dat zowel DNB-president Klaas Knot als hoogleraar (en voormalige DNB-directeur) Lex Hoogduin, evenals de WRR in het rapport over de lerende economie (2013), inmid-

dels vraagtekens plaatsen bij de fixatie op loonmatiging en export. Wanneer de economie verder aantrekt – en daar lijkt het toch op nu het dieptepunt van de crisis voorbij is – zal deze discussie pregnanter worden. De geschiedenis laat zien dat de vakbeweging in periodes van economische opgang meer lef en mogelijkheden krijgt, zodat meer acties voor hogere lonen te verwachten zijn. En de onvrede over de toenemende ongelijkheid neemt eerder toe dan af. Of dat ons straks in een beter evenwicht brengt, met hogere groei en afnemende (of niet verder toenemende) ongelijkheid, zal de tijd leren.

NOTEN

- 1 Deze anekdote werd opgehaald in een artikel in de *Financial Times* (Johnson 2013) over het feit dat in veel landen het aandeel van de factor arbeid in het nationaal inkomen is gedaald (zie bijvoorbeeld Karabarbounis en Neiman 2013).
- 2 Zie onder andere Alvarado et al. 2013, Cowen 2013, Edward en Sumner 2013, Furceri en Loungani 2013, Lakner en Milanovic 2013, Morris 2013, Piketty 2013.
- 3 Maar zie de artikelen van De Beer en Salverda in deze bundel, en De Beer 2013, Lukkezen en Straathof 2013 en Salverda 2013.
- 4 Dank aan Bas van Bavel, Paul de Beer, Mark Bovens, Monique Kremer, Wiemer Salverda, Erik Schrijvers en Herman van de Werfhorst voor nuttig commentaar op eerdere versies.

LITERATUUR

- Abe, S. (2014) *Japan's Coming 'Wage Surprise'*, Project Syndicate column 6 januari.
- Alvaredo, F., A. Atkinson, T. Piketty en E. Saez (2013) 'The Top 1 Percent in International and Historical Perspective', *Journal of Economic Perspectives* 27, 3: 3-20.
- Autor, D., D. Dorn en G. Hanson (2012) 'The China syndrome: Local labor market effects of import competition in the United States', te verschijnen in *American Economic Review*.
- Azevedo, J., G. Inchaust en V. Sanfelice (2013) 'Decomposing the Recent Inequality Decline in Latin America', *World Bank Policy Research Working Paper* 6715.
- Banerjee, A. en E. Duflo (2000) 'Inequality and Growth: What Can the Data Say?', *NBER Working Paper* 7793.
- Beer, P. de (2013) 'Nieuwe ongelijkheid in een 'winner take all'-samenleving'', *S&D*, 70, 3: 34-45.
- Berg, A. en J. Ostry (2011a) 'Inequality and Unsustainable Growth: Two Sides of the Same Coin?', *IMF Staff Discussion Note*, 8 april.
- Berg, A. en J. Ostry (2011b) 'Equality and Efficiency: Is there a trade-off between the two or do they go hand in hand?', *Finance & Development*, september: 12-15.
- Bernstein, J. (2013) *The Impact of Inequality of Growth*, Washington DC: Center for American Progress.
- Botman, D. en Z. Jakab (2014) *Abenomics: Time for a Push from higher Wages*, IMF Direct blog, 20 maart.
- Brynjolfsson, E. en A. McAfee (2014) *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*, New York en Londen: Norton.
- Cassidy, J. (2013) 'Is Obama Getting Serious About Inequality?', *The New Yorker*, 4 december 2013.
- Cowen, T. (2012) *The great stagnation*, New York: Dutton Adult.
- Cowen, T. (2013) 'Wealth Taxes: A Future Battleground', *New York Times*, 20 juli 2013.
- Cynamon, B. en S. Fazzari (2013) *Inequality, the Great Recession, and Slow Recovery*, paper versie 20 november 2013.
- Dillow, C. (2014) *Why Inequality Matters*, op www.pieria.co.uk
- Drum, K. (2014) 'Nobody Cares What You Think Unless You're Rich', *Mother Jones*, 8 april.
- Duménil, G. en D. Lévy (2013) *The Crisis of Neoliberalism*, Cambridge MA: Harvard University Press.
- Edward, P. en A. Sumner (2013) 'The Geography of Inequality: Where and by How Much Has Income Distribution Changed since 1990?', *Center for Global Development Working Paper* 341.
- Eggelte, J., J. Jansen, G. Schotten en D. Dicou (2014) 'Overwegingen bij de loonontwikkeling', *DNB Occasional Studies*, 12, 1.
- El-Erian, M. (2014) *Wallets Wide Shut*, Project Syndicate column 1 maart.
- Financieel Dagblad (2014) 'Overheid creëert kloof in loonontwikkeling die voor burgers en bedrijven ongunstig uitpakt', 5 februari.

- Frank, R. (2001) *Does growing inequality harm the middle-class?* EEA Presidential Address, beschikbaar op http://inequality.cornell.edu/publications/working_papers/Frank3.pdf
- Fransman, R. (2013) *Waarom de arbeider te weinig verdient*, Follow the Money, www.ftm.nl/column/waarom-arbeider-weinig-teveel-verdiend/
- Freeland, C. (2012) *Plutocrats: The Rise of the New Global Super-Rich and the Fall of Everyone Else*, New York: The Penguin Press.
- Furceri, D. en P. Loungani (2013) 'Who Let the GINI Out?', *Finance & Development*, december: 25-27.
- Geier, K. (2013) 'Joseph Stiglitz: Inequality is preventing a recovery', *Washington Monthly*, beschikbaar op www.washingtonmonthly.com/political-animal-a/2013_01/joseph_stiglitz_inequality_iso42511.php
- Gilens, M. en B. Page (2014) *Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens*, paper beschikbaar op www.princeton.edu/~mgilens/Gilens%20homepage%20materials/Gilens%20and%20Page/Gilens%20and%20Page%202014-Testing%20Theories%203-7-14.pdf
- Gordon, R. (2012) *Is us economic growth over? Faltering innovation confronts the six headwinds*, CEPR Policy Insight 63, Londen: Centre for Economic Performance.
- Greeley, B. (2013) 'The Gatsby Curve: How Inequality Became a Household Word', *Bloomberg Business Week*, beschikbaar op www.businessweek.com/articles/2013-12-05/obama-talks-inequality-and-mobility-going-full-gatsby
- Hein, E. (2013) 'Finance-Dominated Capitalism and Income Distribution: Implications for Shared Prosperity', in T. Palley en G. Horn, *Restoring Shared Prosperity: A Policy Agenda from Leading Keynesian Economists*, beschikbaar op www.thomaspalley.com/docs/research/restoring_shared_prosperity.pdf
- Johnson, F. (2013) 'Capital gobbles labour's share, but victory is empty', *Financial Times*, 13 oktober.
- Kaldor, N. (1957) 'A Model of Economic Growth', *The Economic Journal*, 67, 268: 591-624.
- Karabarbounis, L. en B. Neiman (2013) 'The global decline of the labor share', *NBER Working Paper* 19136 (juni).
- Keynes, J. (1935), *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, San Diego: Harcourt Brace & Company (1991).
- Kristal, T. (2013) 'The Capitalist Machine: Computerization, Workers' Power, and the Decline in Labor's Share within U.S. Industries', *American Sociological Review* 78, 3: 361-389.
- Kristof, L. (2011) 'Crony Capitalism Comes Home', *New York Times*, 26 oktober.
- Kuznets, S. (1955) 'Economic Growth and Income Inequality', *American Economic Review*, XLV, 1.
- Lakner, C. en B. Milanovic (2013) *Global income distribution: from the fall of the Berlin Wall to the Great Recession*, paper beschikbaar op <http://federation.ens.fr/ydepot/semin/texte1314/MIL2013GLO3.pdf>
- Liu, Y. en D. Grusky (2013) 'The Payoff to Skill in the third Industrial Revolution', *American Journal of Sociology*, 118, 5: 1330-1374.

- Lukkezen, J. en B. Straathof (2013) 'Topinkomens als macrofenomeen', *TPEdigitaal* 7, 1: 119-139.
- Milanovic, B. (2013) 'The return of 'patrimonial capitalism': review of Thomas Piketty's *Capital in the 21st century*', first draft of review for the *Journal of Economic Literature*, beschikbaar op <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/52384/>
- Milberg, W. en D. Winkler (2013) *Outsourcing Economics: Global Value Chains in Capitalist Development*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mishel, L., H. Shierholz en J. Schmitt (2013) *Don't Blame the Robots: Assessing the Job Polarization Explanation of Growing Wage Inequality*, Washington DC: Economic Policy Institute.
- Morris, N. (2013) 'The poorest pay the price for austerity: Workers face biggest fall in living standards since Victorian era', *The Independent*, 9 december.
- Niño-Zarazúa, M., L. Roope en F. Tarp (2014) 'Global interpersonal inequality', *WIDER Working Paper* 2014/004.
- Nissanke, M. en E. Thorbecke (2006) 'Channels and Policy Debate in the Globalization-Inequality-Poverty Nexus', *World Development*, 34, 8: 1338-1360.
- Okun, A. (1975) *Equality and Efficiency: The Big Tradeoff*, Washington DC: The Brookings Institution.
- Onaran, Ö. en G. Galanis (2012) *Is aggregate demand wage-led or profit-led? National and global effects*, Geneve: ILO.
- Ostry, J., A. Berg en C. Tsangarides (2014) 'Redistribution, Inequality and Growth', *IMF Staff Discussion Note*, SDN/14/02.
- Peragine, V., F. Palmisano en P. Brunori (2013) 'Economic Growth and Equality of Opportunity', *World Bank Policy Research Working Paper* 6599.
- Piketty, T. (2013) *Le capital au XXIe siècle*, Parijs: Seuil.
- Rajan, R. (2010) *Fault lines*, Princeton: Princeton University Press.
- Salverda W. (1977) 'Haalt de arbeidsinkomens quote de 100 procent? (en wat dan nog...)', *Tijdschrift voor Politieke Economie* 1, 4: 66-94.
- Salverda, W. (2013) 'Inkomen, herverdeling en huishoudvorming 1977-2011: 35 jaar ongelijkheidsgroei in Nederland', *TPEdigitaal* 7, 1: 66-94.
- Samuelson, R. (2014) 'The wrong debate on economic inequality', *The Washington Post*, 12 februari.
- Stiglitz, J. (2012) *The Price of Inequality*, Londen: Allen Lane.
- Stockhammer, E. (2013) *Why have wage shares fallen? A panel analysis of the determinants of functional income distribution*, Geneve: ILO.
- Summers, L. (2013) *Speech at the IMF economic forum* (verslag), 8 november, <https://m.facebook.com/notes/randy-fellmy/transcript-of-larry-summers-speech-at-the-imf-economic-forum-nov-8-2013/585630634864563>
- Taylor, T. (2013) *Secular stagnation: Back to Alvin Hansen*, The Conversable Economist blog, 12 december.
- Therborn, G. (2013) *The Killing Fields of Inequality*, Cambridge: Polity.

- Timmer, M., A. Erumbana, B. Los, R. Stehrer en G. de Vries (2012) *New measures of European Competitiveness: A global value chain perspective*, Background paper for WIOD-project.
- UN (2013) *Inequality Matters: Report on the World Social Situation 2013*, New York: United Nations.
- Volkskrant (2013) 'Verhoog loon in bloeiende sector', 9 november.
- WEF (2013) *Global Agenda Outlook 2013*, Davos: WEF.
- WRR (2013) *Naar een lerende economie: Investeren in het verdienvermogen van Nederland*, Amsterdam: AUP.
- Yglesias, M. (2013) *Deindustrialization and Inequality*, Moneybox blog, 11 december.
- Yglesias, M. (2014) *Inequality Datapoint of the Day*, Moneybox blog, 3 februari.

OVER DE AUTEURS

Bas van Bavel is faculteitshoogleraar Transitie van Economie en Samenleving aan de faculteit Geesteswetenschappen, Universiteit Utrecht. Hij is academisch directeur van een van de vier strategische thema's van de Universiteit Utrecht, namelijk 'Instituten voor Open Samenlevingen'. Zijn onderzoek richt zich op ongelijkheid, marktinzetting en maatschappelijke veerkracht.

Paul de Beer is bijzonder hoogleraar arbeidsverhoudingen (Henri Polak-leerstoel) aan de Universiteit van Amsterdam en mededirecteur van het Amsterdams Instituut voor ArbeidsStudies (AIAS). Daarnaast is hij wetenschappelijk directeur van De Burcht, het Wetenschappelijk Bureau voor de Vakbeweging. Hij verricht momenteel onderzoek naar solidariteit in relatie tot de diversiteit van de samenleving en naar mogelijkheden voor de introductie van keuzevrijheid in het pensioenstelsel. Hij tuitert over sociale en economische issues (@PaulTdeBeer).

Mark Bovens is lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Hij is als hoogleraar Bestuurskunde verbonden aan het Departement Bestuurs- en Organisatiewetenschap (USBO) van de Universiteit Utrecht. Bij de WRR is hij verantwoordelijk voor het thema 'Maatschappelijke Scheidslijnen'.

Monique Kremer is senior wetenschappelijk medewerker bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Tot voor kort was zij eveneens verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, waar zij in opdracht van Stichting Instituut Gak werkte aan *Vreemden in de verzorgingsstaat. Hoe arbeidsmigratie en sociale zekerheid te combineren* (2013, Boom/Lemma).

Wiemer Salverda is hoogleraar Arbeidsmarkt en Ongelijkheid bij het Amsterdam Centre for Inequality Studies in Amsterdam. Hij coördineerde het omvangrijke internationale onderzoeksproject *Growing Inequalities' Impacts* Gini (www.gini.org). De resultaten werden onlangs gepubliceerd in Salverda, Nolan et al. (red.), *Changing Inequalities in Rich Countries: Analytical and Comparative Perspectives*. Oxford University Press, 2014, en Nolan, Salverda et al. (red.) *Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries: Thirty Countries' Experiences*. Oxford University Press, 2014.

Erik Schrijvers is senior wetenschappelijk medewerker bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. In 2012 promoveerde hij aan de Universiteit van Utrecht op een proefschrift getiteld *Ongekozen bestuur. Opkomst en ondergang van het stelsel van adviescolleges en bedrijfsorganen (1945–1995)*.

Robert Went is senior wetenschappelijk medewerker bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Bij de WRR werkte hij onder andere mee aan de publicatie *Naar een lerende economie* (2013). Robert Went twittert (@went1955) over economische onderwerpen en globalisering en maakt het blog *De Week in Tweets* voor *One World*.

Herman van de Werfhorst is hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam en directeur van het Amsterdam Centre for Inequality Studies (AMCIS), de belichaming van een facultair zwaartepunt van de Faculteit voor Maatschappij- en Gedragswetenschappen van diezelfde universiteit. Met Wiemer Salverda en anderen redigeerde hij twee boeken die onlangs verschenen bij Oxford University Press, *Changing Inequalities in Rich Countries*. Hij twittert regelmatig over ongelijkheid, vaak in relatie tot het onderwijs (@HermanWerfhorst).

Hoe ongelijk is Nederland?

Economische ongelijkheid staat hoog op de internationale agenda. Vaak wordt daarbij gewezen naar de VS, waar de afgelopen decennia de ongelijkheid drastisch is toegenomen. Dit boek brengt de verschillen in inkomen, loon én vermogen in ons land in kaart. Daarnaast worden de mogelijke gevolgen van economische ongelijkheid verkend. Wat betekent grote ongelijkheid voor de kans op sociale stijging en het vertrouwen tussen mensen onderling en in de politiek? En kan toenemende inkomensongelijkheid leiden tot meer of juist minder economische groei?

Met bijdragen van onder anderen: Wiemer Salverda, Paul de Beer, Bas van Bavel, Herman van de Werfhorst, Robert Went en een gesprek met Richard Wilkinson, auteur van *The Spirit Level*.

9 789089 648204

ISBN 978 90 8964 8204